

ANTHROPOLOGIA INTEGRALIS

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

1/ 2010/ 1

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

ANTHROPOLOGIA INTEGRÁ

1/2010/1

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY

JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Martin Čuta, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Jan Jordán, Brno

Mgr. Alena Řiháková, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Vinařská 5, 603 00 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA; Visiting Professor, Faculty of Philosophy University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

Prof. Vittorio Pesce Delfino, Dipartimento di Anatomia Patologica, Università degli studi di Bari; předseda Consorzio di ricerca DIGAMMA, Bari, Itálie

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminologický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Ministerstvo vnitra České republiky

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., University of Erfurt, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forenzní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

muni
PRESS

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM, Purkyňova 95a. 612 00 Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem v nákladu 200 výtisků. Toto číslo vychází 30. 11. 2010.

Cena za číslo je 250 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: <http://anthrop.sci.muni.cz/ab>.

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na příspěvatele / příspěvatelku (včetně telefonního čísla).

Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Uzávěrka příštího čísla (roč. 2, č. 1, 2011) je **15. března 2011**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print with a circulation of 200 copies.

Price of one printed issue is 250 Kč (10 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: <http://anthrop.sci.muni.cz/ab>.

The journal welcomes submissions in Czech, English, French, German, Slovak and Spanish, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included).

Contributions should be sent to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

The deadline for the next number (volume 2, number 1, 2011) is **March, 15th, 2011**.

Obálka, grafická a typografická úprava / Cover, graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Tiskárna / Printing works Expodata-Didot, spol. s r. o., Výstaviště 1, 648 75 Brno.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Radko Rajmon – Miroslava Krejčová – Jaroslav Petr
Human in Vitro Fertilization: Lessons from Unrealized Fears and Unexpected Benefits
Oplození in vitro: lekce z nenaplněných obav a nečekaných přínosů
- 13 Kateřina Mildnerová
Local Conceptualisation of Health, Illness and Body in Lusaka, Zambia
Lokální konceptualizace zdraví, nemoci a těla v Lusace, Zambie
- 25 Martin Soukup
The Concept of Culture: Bioculturology and Evolutionary Social Sciences
Koncept kultury: biokulturologie a evoluční sociální vědy
- 29 Václav Soukup
Culturology: A New Syntesis (Science of Culture in Central Europe)
Kulturologie: nová syntéza (věda o kultuře ve střední Evropě)
- 39 Eva Čermáková
“Change Yourself or Leave” – Nature of Mobile Cultures
„Změň se, nebo odejdi“ – povaha kultur v pohybu
- 43 Barbora Půtová
Havran jako kulturní fenomén
The Raven as Cultural Phenomenon
- 57 Alena Řiháková – Pavel Filo
Culture Shock: The Organization of Civil Society as Meaningful Actor
Kulturní šok: organizace občanské společnosti jako významný aktér
- 63 David Uher
Trends in the Development of Science Fiction Literature in Taiwan
Trendy ve vývoji sci-fi literatury na Taiwanu
- 71 Jaroslav Malina
Projekt Kruh prstenu aneb antropologie sexuality: Zdeněk Macháček
The Project The Circle of the Ring or Anthropology of Sexuality: Zdeněk Macháček

Eseje / Essays

- 91 Jaroslav Malina
Analogie či apokryf aneb nic nového pod sluncem ...
Analogy or Apocrypha or Nothing New Under the Sun ...
- 92 Miloslav Pouzar
Osel jako oxymóron
Donkey as an Oxymoron

Zprávy / Reports

- 95 Jan Filipický – Jaroslav Malina
Anthropopedia in spe. Vzniká první internetová Encyklopedie antropologie
Anthropopedia in spe. Launching the First Interactive Encyclopaedia of Anthropology

- 98 Tomáš Mořkovský
Nové muzeum a antropologicko-archeologická expozice ve Vedrovicích
New Museum and Anthropological /Archaeological Exhibition in Vedrovice

Recenze / Reviews

- 101 Eduard Fuchs
Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk
The Dictionary of Anthropology or What Every Human Should Know about Humans

- 102 Jiří Gaisler
Klímaův příspěvek k poznání (a údivu z) našeho těla
Klíma's Contribution to the Knowledge of (and Wonder at) Our Body

Popularizace vědy / Popularization of Science

- 105 Mojmír Vlašín
Permakultura?
Permaculture?

- 107 Miloslav Pouzar
S kanónem na vrabce aneb úkladná vražda pomocí polonia 210
Overkilling or Murder with Using Polonium 210

Věda & umění / Science & Art

- 111 Jaroslav Malina
Stoprocentní úspěch (povídka)
One Hundred Per Cent Success (short story)

Human in Vitro Fertilization: Lessons from Unrealized Fears and Unexpected Benefits

Radko Rajmon¹, Miroslava Krejčová¹, Jaroslav Petr²

¹ *Czech University of Life Sciences in Prague, Faculty of Agrobiological Sciences, Department of Veterinary Sciences, Prague, Czech Republic*

² *Institute of Animal Science, Prague, Czech Republic*

LIDSKÁ FERTILIZACE IN VITRO: NENAPLNĚNÉ OBAVY A NEOČEKÁVANÉ VÝHODY

ABSTRAKT Za tři desetiletí se technika in vitro oplození proměnila z oboru, v který věřil jen málokdo, na techniku, která je pevnou součástí moderní medicíny. Obavy, které s ní byly spojovány, se nenaplnily. Naopak, in vitro oplození našlo uplatnění i tam, kde to nikdo nepředpokládal. V kombinaci s předimplantační genetickou diagnostikou se využívá jako prevence dědičných onemocnění. Potřeba oplození in vitro se ukázala i v zemích třetího světa, které se potýkají s důsledky populační exploze.

V současnosti se rozvíjejí nové biotechnologie, které narážejí na odpor veřejnosti. Historie se opakuje. Jsou zdůrazňovány především jejich možná i ryze hypotetická rizika a mnohé jejich budoucí přínosy nejsou a za současného stavu poznání ani nemohou být předvídané.

Rozvoj in vitro oplození nabízí lekci pro hodnocení nastupujících biotechnologií. Jejich výrazné omezení nebo dokonce zákaz by zjevně znamenaly pro budoucnost lidstva závažná omezení.

KLÍČOVÁ SLOVA biotechnologie; bioetika; IVF; rizika a přínosy

ABSTRACT During the past three decades, human in vitro fertilization (IVF) has changed from disdained technique to one which constitutes a respected branch of modern medicine. Concerns connected with human in vitro fertilization have not materialized. On the other hand, in vitro fertilization has demonstrated benefits in unexpected areas. When combined with techniques of molecular genetics such as preimplantation genetic diagnostics, it can prevent the occurrence of hereditary diseases. In vitro fertilization is greatly needed even in developing countries, despite the fact that the Third World is heavily confronted with the impacts of population explosion.

At present, many new and promising biotechnologies are fighting strong opposition from the public. The history of human IVF recurs. Even hypothetical risks are emphasized, and many future benefits are not recognized or cannot be recognized at the present state of knowledge.

The significant progress of human IVF provides us with a lesson for the evaluation of impending biotechnologies. The setting of rigid limits or imposing bans on new biotechnologies can significantly restrict the future prosperity of mankind.

KEY WORDS biotechnology; bioethics; IVF; risks and benefits

DIFFICULT EARLY DAYS OF HUMAN IN VITRO FERTILIZATION

The awarding of the Nobel Prize for Physiology and Medicine in 2010 to Robert G. Edwards “for the development of in vitro fertilization” (Nobel Assembly at Karolinska Institutet, 2010) confirmed the magnitude of this medical technique for our present world. However, the first news about a child born after in vitro fertilization (IVF) (Steptoe – Edwards, 1978) met both with euphoria and reluctance. Even the initial research which opened the way to this breakthrough was opposed by fierce discussions (Johnson et al., 2010).

The basics of human IVF were established in 1969 (Edwards et al., 1969). However, further progress in this area met with

strong resistance even within the scientific community. Fauser and Edwards (2005) stated that “at one stage, Edwards had only three or four supporters at Cambridge”. According to Martin Johnson of Cambridge University, one of Edward’s first graduate students, there was a “strange atmosphere” in the 1960s and 1970s with regard to human in vitro fertilization (Abbott 2010). Even Cambridge Nobel laureates Max Perutz and James Watson did not hesitate to express their opinion that it is “irresponsible to interfere with the beginning of life” (Abbott, 2010).

In 1971 the British Medical Research Council (MRC) refused to approve a grant to Edwards and Steptoe for research on human in vitro fertilization. The MRC rationalized this by stating that the treatment of human infertility has a “low

priority compared with population control". The MRC perceived research on human fertilization as "purely experimental rather than potential treatment" (Johnson et al., 2010). The negative decision in 1971 influenced the attitude of the MRC to human IVF for the next eight years. Only after the birth of two healthy babies from IVF did the MRC swiftly convert to enthusiastic support of human in vitro fertilization.

More than four million children were born over more than three decades using IVF. During this time it was clearly demonstrated that many fears and doubts were unfounded. Fears of low biological safety of IVF (Johnson et al., 2010) or fear of profound social changes induced by the introduction of IVF (Baslington, 1996; Hanmer, 1987; Mies, 1985) did not materialize. The attitudes of religious communities and churches differed substantially. There is still a wide spectrum of attitudes – strict rejection by the Catholic Church, tolerance in Protestant, Anglican and other Christian denominations, and the positive attitude of Judaism and Islam when IVF is used for conception of a child by husband and wife (Schenker, 2005).

BIOETHICAL QUESTIONS OF IVF

Discussion on the bioethical aspects of IVF and other techniques of so-called assisted reproduction (AR) continues despite the fact that these techniques are widely accepted as an integral part of modern medicine. Critics focus not on assisted reproduction per se but rather on some special aspects of AR, and especially on individual controversial cases.

Pregnancy of postmenopausal women performed by transfer of embryos conceived in vitro from donated oocytes (Borini et al., 1995) is often strongly criticized. The advanced age of the mother, even over seventy, does not guarantee that the mother will be able to care for the child for the necessary period. For this reason, IVF cannot be used for the purpose of pregnancy in postmenopausal women in some countries, and these women are denied treatment using assisted reproduction. Such a decision raises the question of the ethical acceptance of such denials and also raises the question if there is a reason to deny assisted reproduction to other people with reduced ability to fulfill parental duties, e. g., to drug addicts or alcoholics.

A very complicated situation can occur after donation of oocytes, sperm or embryos (Van Voorhis et al., 1999; Murray – Golombok, 2000; Frith, 2001) because there are several people who are bound to the child by strong bonds – emotional, legal or biological. Anonymous donation of gametes or embryos prevents a conceived child from knowing about his biological parents. However, the introduction of an anonymous donation of gametes or embryos has been accompanied by a sharp decline in the number of donors (Janssens et al., 2006).

A very complicated situation could arise concerning deciding about the fate of cryopreserved embryos when the opinions of the biological parents differ. One parent wants to implant embryos and conceive a baby, but this is strongly rejected by the other parent. This issue is difficult to decide because one of the fundamental principles is that the fate of cryopreser-

ved embryos must be agreed upon by both biological parents (Smajdor, 2007; Sozou et al., 2010). Another significant bioethical and even legal question accompanies the use of surrogate mothers for the development of embryos of foreign parents (van Niekerk – van Zyl, 1995; Poster, 1989).

These discussions became more heated after every really controversial case connected with IVF or assisted reproduction, e.g., after intentional transfer of a high number of embryos with the intention of establishing a multiple pregnancy (Ory, 2010; Rosenthal, 2010). On January 26, 2009, Nadya Suleman gave birth to octuplets and became famous. Over the course of one month Ms. Suleman became a subject of outrage and outrageous representations over conception by in vitro fertilization and of the details of her personal life. This thirty-year-old single woman chose to have *in vitro* fertilization since she already had six children from in vitro fertilization with other men.

NEW BENEFITS OF ASSISTED REPRODUCTION

Many expected negative effects of in vitro fertilization have not occurred. Just the opposite was the case. In vitro fertilization served as the starting platform for other techniques of assisted reproduction which alleviated many complicated cases of human infertility. Cryoconservation of embryos (Trounson – Moor, 1994) is one such complementary technique of assisted reproduction. It enables the storage of surplus embryos conceived by in vitro fertilization of multiple oocytes retrieved from a patient after hormonal stimulation. Cryopreserved embryos can be used by their biological parents for conceiving other children without another hormonal treatment of the mother and without the procedure of oocyte retrieval. Intracytoplasmic sperm injection (ICSI) allows the fertilization of oocytes by sperm which are for various reasons unable to penetrate the oocyte (Palermo et al., 1993). ICSI enables even fertilization of human oocytes with earlier developmental stages of male gametes, e.g., elongated spermatids or rounded spermatids (Fishel et al., 1997). This opened the way to fatherhood to men with seriously damaged spermatogenesis. In vitro fertilization is employed even in areas which were quite unexpected in the early days of development of this technique. This is the case of preimplantation genetic diagnosis (PGD), which involves IVF even in fully fertile couples (Handyside et al., 1990). PGD is used for the prevention of heritable diseases. IVF is performed in couples which encounter the possibility that their child will be born with a heritable disease such as cystic fibrosis, Duchenne muscular dystrophy or hemophilia. One or two cells are removed from embryos cultured in vitro and the DNA of these cells is subjected to genetic analysis focusing on selected mutations. Only embryos without genetic defects are transferred to the mother, and therefore it is sure, that the newborn baby will not suffer from a heritable disease. Before PGD, the only options for the prevention of heritable diseases were prenatal genetic diagnosis and artificial abortion.

PGD is really a breakthrough in the prevention of heritable diseases. However, even PGD brings its own controversies. The majority of the public perceives deafness as a disability which should be prevented. These people might agree with PGD which prevents the birth of a child with heritable deafness. However, a small part of the deaf community prefers the birth of a deaf child. These so called “capital-D-Deaf” do not perceive deafness as a disability but rather as a culture which they want to share with their children (Davis, 1997; Lane, 2002).

IVF FOR THE THIRD WORLD

In vitro fertilization is quite paradoxically a technique which can alleviate many problems of inhabitants of the Third World. Despite the ongoing population explosion, infertility is a very serious problem in developing countries. There are about 80 million infertile people in the world, and the majority of them live in the Third World. These people have no access to regular, basic health care. Access to therapy for infertility is even much more limited. When compared to the Western World, infertility has much stronger negative consequences in developing countries. It is often accompanied by social isolation, economic deprivation and even brutal violence against infertile women.

The main reasons for female infertility in developing countries are sexually transmitted diseases, unsafe abortions and postpartum infections. Prevention can bring significant improvement of this sorry condition. However, in many infertile women only assisted reproduction can bring help. This treatment is affordable for only a very limited number of wealthy people in the Third World and is inaccessible for most of those who need it. There is a huge effort to develop simple and cost-effective techniques of assisted reproduction which could be applied in Third World countries for the treatment of infertility and for a solution to the complex of social problems emanating from infertility (Ombelet, 2007).

EMBRYONIC STEM CELLS AND OTHER NEW BIOTECHNOLOGIES

Approximately at the time when the Nobel Assembly announced the award of the Nobel prize to Robert Edwards, the American biotechnological firm Geron Corporation began the Phase I of a clinical trial for treatment of patients paralyzed after spinal cord injury with cells derived from human embryonic stem cells (Geron Corporation, 2010).

The beginnings of this type of cell therapy were initiated by Robert Edwards and his coworkers (Steptoe et al., 1971). A solid basis for this therapy was found in 1998 after establishment of the first lines of pluripotent stem cells obtained from in vitro culture of human blastocysts (Thomson et al., 1998). These cells, called human embryonic stem cells, have unlimited ability to divide. After culture under specific in vitro con-

ditions, the embryonic stem cells differentiate into every type of cell in the human body including gametes. The potential of these cells for the treatment of injuries, degenerative diseases and many other pathological states is immense. The objective of the Phase I clinical trial performed by Geron Corporation and the Shepherd Center in Atlanta was to heal the myelin sheath of damaged axons of the injured spinal cord and to recover the mobility of patients (Geron Corporation, 2010).

Treatment with cells derived from embryonic stem cells is based on the research of Robert Edwards, because embryonic stem cells are derived from cells taken from surplus human embryos produced for infertility treatment using in vitro fertilization. Treatment with human embryonic stem cells and in vitro fertilization share strong opposition from a certain part of the public.

The history of the controversial acceptance of human in vitro fertilization repeats itself with human embryonic stem cells. There are attempts to stop research on embryonic stem cells. These attempts can substantially delay or even prevent the advance of new treatments which can cure many people or even save their lives (Moreno et al., 2010).

Many other promising biotechnologies are battling similar obstacles. For example, there are attempts to create microorganisms with a minimal synthetic genome (Lartigue et al., 2009). These microorganisms could be used in the near or distant future for inexpensive and effective production of drugs, vaccines, or for cost-effective production of “green” energy. Opponents of so-called synthetic biology prefer to emphasize the potential risks and demand substantial limitation both of research and of the exploitation of the products of synthetic biology (Calvert, 2008).

Genetically modified crops also face very strong opposition (Gaskell et al., 2000; Trewavas – Leaver, 2001) although these crops could solve the problem of world famine and malnutrition in the Third World. Genetically modified organisms could be also used for the production of drugs, vaccines, elimination of toxic pollutants from soil, etc.

CONCLUSIONS

Based on experience from more than three decades of exploitation of human IVF, it is clear that humankind is able to control the development of new biotechnologies in such a manner that it can use their benefits to advantage and eliminate their potential risks. People are able to solve very complicated bioethical problems which accompany the use of assisted reproduction.

It is reasonable to assume that new emerging biotechnologies which face the opposition of the public have the same potential. Some of their benefits cannot even be anticipated. On the other hand, their potential risks are probably exaggerated.

Opposition to emerging biotechnologies is concentrated in certain parts of world. The rejection of human embryonic stem cells seems to be much stronger in the United States than in Europe. The opposition to genetically modified crops

is much stronger in the European Union than in any other part of the world. This indicates that the roots of this opposition do not stem from a factual evaluation of biological processes, but rather from political, cultural, religious and social reasons. Objections to emerging biotechnologies are often based on emotional grounds. This does not imply that such emotion-based opposition is weak. Rather, the opposite is the case. Draconic bans and strong restrictions imposed on new emerging biotechnologies do not prevent disasters, as these disasters are easily avoidable, or they do not represent a real threat at all. Such bans and restrictions can significantly constrain possibilities of humankind to solve important future challenges.

REFERENCES

- Abbott, A. (2010): Baby boom bags Nobel prize. *Nature*, 467, 641–642.
- Baslington, H. (1996): Anxiety overflow: Implications of the IVF surrogacy case and the ethical and moral limits of reproductive technologies in Britain. *Women's Studies International Forum*, 19, 675–684.
- Borini, A. – Bafaro, G. – Violini, F. – Bianchi, L. – Casadio, V. – Flamigni, C. (1995): Pregnancies in postmenopausal women over 50 years old in an oocyte donation program. *Fertility and Sterility*, 63, 258–262.
- Calvert, J. (2008): The commodification of emergence: Systems biology, synthetic biology and intellectual property. *Biosocieties*, 3, 383–398.
- Davis, D. A. (2009): The politics of reproduction: The troubling case of Nadya Suleman and assisted reproductive technology. *Transforming Anthropology*, 17, 105–116.
- Davis, D. S. (1997): Genetic dilemmas and the child's right to an open future. *The Hastings Center Report*, 27, 7–15.
- Edwards, R. G. – Bavister, B. D. – Steptoe, P. C. (1969): Early stage of fertilization in vitro in human oocytes matured in vitro. *Nature*, 221, 632–635.
- Fishel, S. – Green, S. – Hunter, A. – Lisi, F. – Rinaldi, L. – Lisi, R. – McDermott, H. (1997): Human fertilization with round and elongated spermataids. *Human Reproduction*, 12, 336–340.
- Frith, L. (2001): Gamete donation and anonymity. The ethical and legal debate. *Human Reproduction*, 16, 818–824.
- Gaskell, G. – Allum, N. – Bauer, M. – Durant, J. – Allansdottir, A. – Bonfadelli, H. – Boy, B. – de Cheveigné, S. – Fjaestad, B. – Gutteling, J. M. – Hampel, J. – Jelsøe, E. – Jesuito, J. C. – Kohring, M. – Kronberger, N. – Midden, C. – Nielsen, T. H. – Przystalski, A. – Rudanem, T. – Sakellaris, G. – Torgersen, H. – Twardowski, T. – Wagner, W. (2000): Biotechnology and the European public. *Nature Biotechnology*, 18, 935–938.
- Geron Corporation (2010): Geron initiates clinical trial on human embryonic stem cell-based therapy. First patient treated at Shepherd Center in Atlanta. <http://www.geron.com/investors/factsheet/pressview.aspx?id=1235>
- Handyside, A. H. – Kontogianni, E. H. – Hardy, K. – Winston, R. M. (1990): Pregnancies from biopsied human preimplantation embryos sexed by Y-specific DNA amplification. *Nature*, 344, 768–770.
- Janssens, P. M. W. – Simons, A. H. M. – van Kooij, R. J. – Blokzijl, E. – Dunselman, G. A. J. (2006): A new Dutch Law regulating provision of identifying information of donors to offspring: Background, content and impact. *Human Reproduction*, 21, 852–856.
- Johnson, M. H. – Franklin, S. B. – Cottingham, M. – Hopwood, N. (2010): Why Medical Research Council refused Robert Edwards and Patrick Steptoe support for research on human conception in 1971. *Human Reproduction*, 25, 2157–2174.
- Hanmer, J. (1987): Reproduction trends and the emergence of moral panic. *Social Science and Medicine*, 25, 697–704.
- Lane, H. L. (2002): Do deaf people have disability. *Sign Language Studies*, 2, 356–379.
- Lartigue, C. – Vashee, S. – Algire, M. A. – Chuang, R.-Y. – Benders, G. A. – Ma, L. – Noskov, V. N. – Denisova, E. A. – Gibbon, D. G. – Assad-Garcia, N. – Alperovich, N. – Thomas, D. W. – Merryman, C. – Hutchison, C. A. – Smith, H. O. – Venter, J. C. – Glass, J. I. (2009): Creating Bacterial Strains from Genomes That Have Been Cloned and Engineered in Yeast. *Science*, 325, 1693–1696.
- Mies, M. (1985): 'Why do we need all this?' A call against genetic engineering and reproductive technology. *Women's Studies International Forum*, 8, 553–560.
- Moreno, J. D. – Nolan, J. M. – Samad, E. U. – Martins, S. A. – Brozak, S. G. – Taylor, P. L. (2010): Long shadow of the stem-cell ruffling. *Nature*, 467, 1031–1033.
- Murray, C. – Golombok, S. (2000): Oocyte and semen donation: A survey of UK licensed centres. *Human Reproduction*, 15, 2133–2139.
- Nobel Assembly at Karolinska Institutet (2010): The Nobel Prize in Physiology or Medicine 2010 Robert G. Edwards, Press Release http://nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/2010/press.html
- Ombelet, W. (2007): Affordable IVF for developing countries. *Reproductive BioMedicine Online*, 15, 257–265.
- Ory, S. (2010): The American octuplet experience: A transformative event. *Fertility and Sterility*, 93, 337–338.
- Palermo, G. – Joris, H. – Derde, M. P. – Camus, M. – Devroey, P. – Van Steirteghem, A. C. (1993): Sperm characterization and outcome of human assisted fertilization by subzonal insemination and intracytoplasmic sperm injection. *Fertility and Sterility*, 59, 826–835.
- Poster, R. A. (1989): The ethics and economics of enforcing contracts of surrogate motherhood. *Journal of Contemporary Health Law and Policy*, 5, 21–31.
- Rosenthal, M. S. (2010): A preventive ethics approach to IVF in the age of octuplets. *Fertility and Sterility*, 93, 339–340.
- Schenker, J. G. (2005): Assisted reproduction practice: Religious perspectives. *Reproductive BioMedicine Online*, 10, 310–319.
- Smajdor, A. (2007): Deciding the fate of disputed embryos: Ethical issues in the case of Natallie Evans. *Journal of Experimental & Clinical Assisted Reproduction*, 4, 2.
- Sozou, P. D. – Sheldon, S. – Hartshorne, G. M. (2010): Consent agreements for cryopreserved embryos: The case for choice. *Journal of Medical Ethics*, 36, 230–233.
- Steptoe, P. C. – Edwards, R. G. (1978): Birth after the preimplantation of a human embryo. *Lancet*, 2, 366.
- Steptoe, P. C. – Edwards, R. G. – Purdy, J. M. (1971): Human blastocyst grown in culture. *Nature*, 229, 132–133.
- Thomson, J. A. – Itskovitz-Eldor, J. – Shapiro, S. S. – Waknitz, M. A. – Swiergiel, J. J. – Marshall, V. S. – Jones, J. M. (1998): Embryonic stem cell lines derived from human blastocysts. *Science*, 282, 1145–1147.
- Trewavas, A. J. – Leaver, C. J. (2001): Is opposition to GM crops science or politics? *EMBO reports*, 2, 455–459.
- Trounson, A. – Mohr, L. (1983): Human pregnancy following cryopreservation thawing and transfer of eight-cell embryo. *Nature*, 305, 707–709.
- Van Niekerk, A. – van Zyl, L. (1995): The ethics of surrogacy: Women's reproductive labour. *Journal of Medical Ethics*, 21, 345–349.
- Van Voorhis, B. J. – Grinstead, D. M. – Sparks, A. M. T. – Gerard, J. L. – Weir, R. F. (1999): Establishment of a successful donor embryo program: Medical, ethical, and policy issues. *Fertility and Sterility*, 71, 604–608.

AUTHORS

Rajmon, Radko (born 1968 in Ústí nad Orlicí, Czech Republic) He graduated at Veterinary and Farmaceutical University Brno. He is interested in the topics of animal reproduction and the effects of some environmental substances on it. He works as an associated professor at the Department of Veterinary Sciences, Czech University of Life Sciences in Prague.

Krejčová, Miroslava (born 1983 in Prague, Czech Republic) She graduated at Czech University of Life Science in Prague. Nowadays she is Ph.D student at Department of Veterinary Sciences. She is interested in the biotechnology in the reproduction of farm animals and is participant in a teaching of the anatomy of farm animal.

Petr, Jaroslav (born 1958 in Kolín, Czech Republic)
He graduated from the Agricultural University, Prague. He works at the Institute of Animal Science, Prague, where he is engaged in the study of animal reproduction, especially in studies of mammalian oocytes. He is a Professor at the Czech University of Life Sciences in Prague.

All correspondence to: Jaroslav Petr, Institute of Animal Science, Přátelství 815, 104 01 Prague 10-Uhřetěves, Czech Republic. Tel.: +420 267009646. e-mail: petr@vuzv.cz

Local Conceptualisation of Health, Illness and Body in Lusaka, Zambia

Kateřina Mildnerová

Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské Univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 15 Plzeň

LOKÁLNÍ KONCEPTUALIZACE ZDRAVÍ, NEMOCI A TĚLA V LUSACE, ZAMBIE

ABSTRAKT Zdraví/nemoc je sociálně a kulturně konstruovaná kategorie. V Zambii je nemoc chápána komplexně, v jejím kosmologickém a sociálním rozměru. Nemoc není konceptualizována pouze jako narušení fyzické a psychické integrity člověka, ale představuje v nejširším slova smyslu neštěstí nebo smůlu, jehož příčina má externí povahu a je spojována s konkrétní agresí a záměrem démonů, mstivých duchů nebo zlých čarodějů/nic. Místní věří, že tyto neviditelné síly prostupují celým jejich životem a významně ovlivňují zdraví, plodnost, bohatství a mezilidské vztahy. Na rozdíl od biomedicíny založené na karteziánském chápání těla a duše, chápou místní tělo a nemoc jako polysémantickou kategorii v níž jsou zahrnuty fyzické, psychické, duchovní, sociální i enviromentální aspekty. Lokální konceptualizace těla je založena na metaforickém spojení fyziologie člověka a ekologie (konkrétně ročních cyklů v přírodě) a bere v potaz tělesnou teplotu a fluiditu tělesných tekutin. Pro obyvatele Lusaky je zdraví (stejně jako bohatství) chápáno jako kvantitativní entita, která je distribuována na principu „omezeného dobra“. Věří se, že člověk může nabýt zdraví nebo bohatství jedině „na úkor“ jiného člověka, který tím pádem onemocní nebo přijde o své jmění. Proces onemocnění a léčení je tak vzájemně propojen a ovlivňuje se.

KLÍČOVÁ SLOVA Zambie-Lusaka; zdraví; nemoc; tělo; sociální a kulturní konstrukce zdraví/nemoci; teorie horka a chladu; kulturní etiologie; posedlost duchem; čarodějnictví; magická nákaza

ABSTRACT Illness/health is socially and culturally constructed category. In Zambia, conception of illness is connected to a wider framework of religion and social reality. Illness is not seen as a mere disruption of physical and psychological integrity of an individual. It is conceived in broader terms as a sort of misfortune or bad luck caused by the intervention of different invisible powers such as spirits, demons, ghosts and witches. It is believed that the invisible powers penetrate the whole of life and significantly influence health, fertility, wealth and social relations. In contrast to biomedicine based on the Cartesian distinction of body and mind, local conception of health/illness and body draws on idea that its physical, mental, spiritual, social and environmental aspects are closely interrelated. Local conceptualisation of body proved to be based on a metaphorical linkage between the physiology of men and ecology (in particular seasonal processes in nature) and in terms of both temperature and fluidity in the body. For Lusaka dwellers health/illness is considered to be a quantitative unexpandable entity which is distributed in the world on the principle of limited good. It is believed that one can not be healed or become wealthy unless at expense of someone else. As a result the processes of healing and afflicting are interconnected and influence each other.

KEY WORDS Zambia-Lusaka; health; illness; body; social and cultural construction of health/illness; hot and cold theory; cultural aetiology; spirit possession; witchcraft; magical contagion

1. SOCIAL AND CULTURAL CONSTRUCTION OF ILLNESS/HEALTH IN ZAMBIA

As it has been demonstrated by many ethnographers (Turner 1968, 1970; Evans-Pritchard 1937; Janzen 1978), Africans conceive an illness in broader terms as a sort of misfortune including bad luck in business, school or marriage, the loss of property or job, unhappy love, bad harvest or even a natural

disaster. The typical feature of African indigenous healing traditions is that they are holistic in nature and draw on idea that physical, mental, spiritual, social and environmental aspects of health/ illness are closely interrelated. On the contrary, biomedicine is traditionally considered to be secular and based on the Cartesian distinction of body and mind, focused on the treatment of symptoms and syndromes without searching for an original cause of the illness. As Janzen notes, “dimen-

sions of the illness such as anxiety, social conflict, anger, witchcraft and magic is traditionally seen as outside the western medicine range” (Janzen 1978, 250).

Although a biomedical health care is largely available and being the first medical option in more than half of the cases, local people approach it with distrust. In their opinion, biomedicine is unable to deal with the social, personal and spiritual context of illness. Its limited competence in understanding and treating the invisible powers involved in a patient’s affliction was stated by 70% of respondents.¹ As a belief in spiritually caused illnesses pervades the minds of all Lusaka dwellers, the option of attending traditional healers (*ngangas*) or Christian healers (*profeti*) logically prevails.

The praxis of indigenous healing has always been linked to the domain of religion. People believe that the biological and social aspects of a illness are anchored in a religious cosmology based on the interaction of visible’ and ‘invisible’ worlds in everyday life. The idea that witches, ghosts and ancestral spirits may negatively influence one’s life, cause physical harm, material damages, or social conflicts, lies in the core of both “traditional” and Christian medico-religious systems. Although the both systems share the same illness aetiology, i.e. illness caused by witchcraft or spirit possession, their conceptualisation of illness differs. Christianity as a major religious doctrine in Zambia has been implemented here since the beginning of the 20th century. Since the 1970s and in particular in the 1990s the Christianity has been significantly marked by the proliferation of so-called African Independent Churches (AICs)² that became part of the strengthening charismatic movement particularly within Protestantism³. A typical feature of these churches is focus on spiritual healing and religious syncretism - the local traditional customs and beliefs in dangerous ghosts (*vivanda*)⁴, ancestral spirits (*mashabe*) or witches (*mfiti*) are placed within the biblical religious framework where the Holy Spirit (*Muzimu Oyera*) is considered to be the only source of healing whereas other spirits are labelled as demons. To the contrary to traditional medico-religious system that recognizes ancestral spirits as a source of healing power and thus considers spirit possession as a spiritual calling, being possessed by ancestral spirits in the Christian setting means that one suffers from serious spiritual disease. Whereas Christian healers try to expulse the ancestral spirits from the body of a patient by praxis of exorcism, traditional healers insist on their identification, settling down and taking control over them in order to worship them.

¹ The inquiry through questionnaires covered a sample of 57 respondents – patients of the *Mutumwa* church in the Kuku compound, and a sample of fifteen respondents who used traditional healers.

² Today two main types of AICs can be encountered in the urban settings: (1) prophet-healing churches, and (2) Pentecostal churches.

³ However, there was also a significant charismatic renewal of the Roman Catholic Church in Zambia in the 1970s, embodied by Mr. Emanuel Milingo.

⁴ *vivanda* (plural)/ *chivanda* (singular).

An illness and health is not only culturally conditioned but also socially constructed. An illness, as conceived by the local population, is never an individual matter. One’s illness always affects all those who are part of the social network, regardless of the nature and origin of the ailment. The social relations of a patient play an essential role during the whole process of diagnosis and healing and significantly determine the patient’s view of illness. The patient’s kinsmen, friends and neighbours form a patient’s solidarity network on one hand, and represent an active agent of the therapy on the other.

As the kinship solidarity network seems to be in decline in the contemporary Lusaka urban settings, others like neighbours, church communities and cult groups play an important role in the negotiation and maintenance of a patient’s health. Using and maintaining different social solidarity networks is some of mechanisms of social reproduction⁵ in contemporary urban environment. The role of the sick is to a certain extent influenced by the normative order embedded in given social group (network). Consequently, each occurrence of sickness defines and mobilizes the awareness of rights and duties within a community (Janzen 1978). The health-seeking process in which the respective social body is involved is linked with cementing certain social relationships while excluding others social. This holds especially for witchcraft accusations where a latent social tension or conflict in the background of a patient’s illness has to be revealed through divination and remedied in order to find harmony and peace within a community.

1.1. Social and Cultural Construction of Illness within the Therapy Shopping Circle in Lusaka

Medical culture⁶ in Lusaka is syncretic and pluralistic, characterised by the coexistence and intermingling of different therapeutic traditions such as indigenous medicine, biomedicine, and various African independent Christian healing churches. This wide assortment of available services and the possibility of free choice lead to the ‘therapy shopping behaviour’ of patients on one hand, and to the creativity and inventiveness of therapy providers. I use the expression ‘therapy shopping’ for specific Lusaka patient’s pragmatic therapy-seeking behaviour and experimentation with different therapeutic options in quest for meaning of an illness. I decided to employ this metaphor for two reasons. Firstly because the ‘shopping’ connotes the financial transactions standing behind the therapy purchase, and secondly because the system of distribution of medical health care seems to work on the same principle as the market economy, i.e. supply and demand.

By analysing the phenomenon of “therapy shopping” I found

⁵ Social reproduction is a sociological term referring to processes which sustain or perpetuate characteristics of a given social structure or tradition over a period of time, it is society ability to regenerate itself (Bourdieu 1977).

⁶ Medical culture is a complex of socio-cultural representations connected to the health /illness in a limited space (Lusaka town).

out that as patient moves from one sector to another (*zungu-luka*) they deal with different beliefs and normative systems, whilst in each setting an illness is perceived, labelled and interpreted differently, and leads to a particular therapy. The patient's interpretation of illness is thus socially and culturally constructed through the process of therapy and changes according to the situation and medical setting in which it is embedded. As the patients circulate they receive several diagnoses. The meaning of the illness is significantly conditioned by the patient's identification with the diagnosis. The diagnosis that will be final, i.e. appropriate for him, depends on the effectiveness or ineffectiveness of the respective therapy he underwent. In this sense, my findings affirmed Whyte's (1989) argument that, the therapy itself establishes the diagnosis. As the following example will show, in different medical settings the same symptoms can lead to different interpretations of a patient's illness. However, patients do not consider these to be contradictory, but rather complementary. Consequently, they do not hesitate to undergo different treatments simultaneously. Patients tend to appropriate and creatively combine the elements from different healing systems in their lay medical knowledge.

Let me now illustrate social and cultural construction of illness through therapy shopping behaviour with example of one patient whom I met in the Mutumwa church in the Kuku compound in January 2009.⁷ Mr Zulu is a 40 year old man who is married and lives with his sister, wife and six children in a house in Chipata (the Eastern Province) near a farm where he is working. Mr. Zulu has suffered from an eye disease for two years. He has already tried several biomedical facilities as well as traditional healers without any success. As a result, he decided to travel 500 km to Lusaka to visit a specialised health clinic there. During the time of the treatment he stayed in his brother's house in the Mtendere compound in Lusaka. Although he came to Lusaka primarily to visit a recommended ophthalmologist, he did not hesitate to consult the Christian healers in the Mutumwa church in Kuku compound. He visited Mutumwa church on his sister's in-law recommendation regardless his membership in the Reformed church of Zambia. During our interview, he asked me whether I could recommend any competent and reputable traditional healers from Lusaka to him. As emerged from the conversation, Mr. Zulu was convinced that he had been bewitched by an unknown family member because he experienced heat in his body and several strange dreams. In the Mutumwa church, Mr. Zulu underwent the 'prophesying' – a divination through the Holy Spirit and he was told that he was possessed by demons and advised to undergo the cleansing procedures. The statement

⁷ Mutumwa is a typical syncretic Christian prophet-healing church that has many branches all over the Zambia (in particular in towns). Mutumwa healers combine freely traditional methods of diagnosis and healing (analysis of dreams, use of medicinal herbs, ritual cleansing of the body, tattoos) with Christian liturgy and spiritual healing (use of Christian hymns, exorcism, blessings, praying, prophesying through the Holy Spirit).

from the prophets differed from the diagnosis he was given by traditional healers whom he had visited before. According to the traditional diagnosis, Mr. Zulu was bewitched, whereas the official documents from the hospital showed that he suffers from ceratitis. To my surprise, Mr. Zulu did not consider these different diagnoses as contradictory but complementary. He was using medicine for his eyes prescribed by a medical doctor, as well as traditional herbs prescribed by *nganga* for protection from witches. At the same time he received the blessings in the Mutumwa church and prayed several times per day in order to get rid of the demons. Mr. Zulu, after having experienced the variety of different therapeutic treatments preceded by the consultations with his family and friends, finally accepted the witchcraft diagnosis which seemed to be the most appropriate for him.

As this example showed, Mr. Zulu's 'explanatory model' (Kleinman 1980)⁸ which embraced a number of different interpretations of his illness was conditioned both by the opinion of his family members and his friends and by his own experience with different therapies. Mr Zulu's interpretation of his illness was interactively socially constructed in the process of therapy according to the situation and the medical setting in which it was embedded. His permanent questioning of the meaning of an illness through experimentation with different therapeutic options helped Mr. Zulu to define his final diagnosis.

2. LOCAL CONCEPTUALISATION OF HEALTH AND ILLNESS

2.1. Linguistic Analysis of Medical Terms⁹

When speaking about the health (*omoyo*), informants in Lusaka connect it to the notion of peace (*mutendere*). Like peace, health is considered not to be a permanent condition, but an ideal order that has to be 'fought for'. In the eyes of the local population an illness is regarded as an 'impurity' that makes the body contaminated (*ukukowesha*). Additionally, the local expression 'confusion' (*musikonezo*), or 'disorder' refers, in the same way as Douglas's notion of 'matter out of place' (Douglas 1966), to the disruption of health, conceived as an optimal equilibrium. Consequently, the treatment is conceived as the restoration of the purity, peace or order. To express the recovery, my informants use expressions such as *kubweza mutendere mu nyumba* meaning 'find peace in the house', or

⁸ "An Explanatory model concerns etiologies, time and way of symptoms emergence, pathophysiology, duration of an illness and therapy" (Kleinman 1980: 106). In this context I mean the patient's way of understanding his illness.

⁹ All medical terms are in a local chiNyanja language that serves as a *lingua franca* in Lusaka. ChiNyanja is a Bantu language based largely on Chewa (spoken in Malawi) and Nsenga containing loan words from Bemba and English.

kubweza mutendere mu mutima meaning ‘find peace in the heart’.

Linguistic analysis of the chiNyanja term *matenda* reveals that it corresponds to the biomedical notion *disease* in English.¹⁰ However, the term *matenda* is also used more broadly to refer to an affliction caused by a human, non-human or supernatural agent as shows the local term for witchcraft – *matenda yakubantu* – meaning a ‘disease coming from people’. In order to express *disease*, my informants use also the term *chironda*. Although *chironda* could be translated in English as ‘sore’, it broadly refers to any physical disease connected to the condition of a prolonged suffering body such as AIDS. To express a condition of illness, the term *kuduala* meaning ‘to be sick’ is widely employed.

In order to describe bodily symptoms, the patients in Lusaka preferably employ a variety of metaphors. These do not reflect only on physical feelings, but also to emotional and interpersonal considerations. The following interpretation of local perceptions of illness is based on analysis of the most common metaphors employed by the patients in Lusaka. For this purpose I draw on de Sardan’s interpretative method of ‘semiological translation’ defined as “a shift between the semiological system of informants and semiological system of a researcher” (de Sardan 1995, 89). The semiological translation of symptoms as experienced by patient enables us to better comprehend the patient’s explanatory model, i.e. how the illness is constructed from his point of view.

To illustrate the use of metaphors, let me give an example of the description of backache or headache. Although the patients are acquainted with chiNyanja expressions *mutu ku musana* (backache) or *mutu ku wawa* (headache), they use more often the metaphor of heaviness instead. Having a headache, patients complained about ‘feeling like carrying a heavy load’ or, ‘feeling as if someone was walking on them’. This metaphor can be explained by the fact that the chiNyanja term *kulema* means both ‘heavy’ and ‘tired’. Furthermore, a sharp pain in the stomach is often expressed by saying ‘something is eating my intestines’. As we will see in following example, the experience of dizziness is described in terms of drunkenness whereas bodily weakness is expressed in terms of laziness. The respiration troubles, experienced by the majority of patients due to high degree of car pollution in Lusaka, are commonly described by a locution ‘someone or something is kneeling on my neck’ or, ‘someone or something is sitting on me’. The depression troubling many patients in Lusaka, in particular women, is often expressed by collocation ‘thinking too much’, ‘having restless heart’, or ‘feeling to be in the bottle’.

Let me now analyse the narrative of David Chomba, a 26 year old patient of the traditional healer Lukwesa who suffers from epilepsy (a biomedical diagnosis)¹¹ and believes he is

bewitched by his mother (a traditional diagnosis). When I interviewed David, he described his ailments in the following words:

“I feel like dying for some minutes without knowing [the epileptic seizure, he suffers from a blackout which lasts for several minutes], when I wake up I feel lazy [body weakness] and powerless. I feel more like drunk [dizziness], not myself (...). Sometimes I become mad just like that. I am possessed by the spirit of lion, he is fighting in me and beating all who touched me [restlessness, aggressive behaviour] (...) I feel like something is moving in my throat like a snake [respiratory problems] (...) Sometimes when I am sleeping and I feel as if someone is kneeling on my neck [respiration problems, fitful sleep], I feel like dead and than I become alive again. It is like I feel lot of air coming into the house without a person coming inside [hallucinations connected to witchcraft].”

2.2. Distribution of Health and Illness

Dealing with local conceptualisations of health / illness, I would like to dwell on an idea concerning the balance of ‘distribution of health and illness in the world’. As I observed, Lusaka dwellers share the opinion that one can not be healed unless his illness is transferred to someone else. Consequently, an illness is regarded as the manifestation of the omnipresent evil ‘circulating in the air ready to afflict anyone’. The commonly shared idea that one can become afflicted with an illness at the same time when someone else gets rid of it and recovers refers to the logic of distribution of health and illness which can be compared to the principle of balances or communicating vessels.

As I noticed during several healing sessions, a witch-finder¹² employs contra-magic as a healing strategy in order to send the patient’s illness back to a witch. As it turned out, reversing the charm against a sender is a prerequisite for a patient’s successful recovery. This means that a patient can be gradually recovered at the same time as a witch became afflicted. To control the effectiveness of the contra-magic, some witch-finders use a special glass bottle filled with water and small wooden sticks (Fig. 1). By checking the surface of the water in the bottle, they can estimate if their procedure was effective or not. If the water surface in the bottle gradually raises it means that the witch is afflicted. When the water suddenly turns to red, it means that the witch was finally killed. As we can see, the process of healing and affliction are implicitly interconnected.

This rule does not proceed only in the case of contra magic but also in other healing practices such as cleansing procedures called *kusamba*. This purgatory ritual consists of ‘washing out’ the illness from a patient’s body by means of bathing in

pital for the first time in 2007, the provisional diagnosis was seizure disorder.

¹² A witch-finder is a type of a traditional healer specialised in detection and destruction of witches.

¹⁰ A disease is a pathological condition of a part, organ, or system of an organism resulting from various causes, such as infection, genetic defect, or environmental stress, and characterized by an identifiable group of signs or symptoms (www.freedictionary.com).

¹¹ David Chomba was hospitalised in the Chainama psychiatric hos-

Fig. 1. Ritual paraphernalia (including magical bottles) of a witch-finder Banda Lekani from Lusaka. Photo: Kateřina Mildnerová.

a special herbal concoction. After the patient's body has been cleansed, the used concoction, as well as the patient's clothes is buried at the crossroad in the forest so that the first man who passes there becomes afflicted – 'take the reins'. As a traditional healer Vongo explained, "if you throw an illness on place where no people walk then it will not leave you. You know, the cross must be always carried by someone! Sickness is always here [pointing his finger in the air] just waiting for another one".

The logic (cognitive orientation) based on the principle of communicating vessels lies at base of the idea of witchcraft. Someone who has suddenly advanced, gained wealth, power or was promoted in work is designated as a witch in Lusaka. Through the logic of witchcraft, we cannot succeed in any other way than 'at the expense' of others. This implies the idea that the good (health, wealth and happiness) is limited in the world. This principle corresponds to the model of limited good developed by Redfield (1960) and Foster (1965). According to Foster, who deals with the nature of cognitive orientations of peasant societies and its relation to economic behaviour, "peasants view all the desired things of life, such as wealth, health, status, etc., as existing in a finite quantity and as being in short supply" (Foster 1965, 296). As the good things in life are perceived as limited quantities, people believe that if one profits in life, it must be at the expense of others.

This type of reasoning is closely connected to the local conceptualisation of a witch as someone embodying insatiable greed, acting anti-socially and driven by the desire to harm. In Lusaka, any kind of 'surpassing' such as success in work, business, school or even politics is conceptualised locally in terms of individualism and selfishness. The individualism or individual accumulation of funds is seen as threat to the collectively shared egalitarian norms of reciprocity and therefore implies the notion of witchcraft.

2.3. Illness Aetiology

As mentioned earlier an illness is seen as an affliction caused by the intervention of different invisible powers such as spirits, demons, ghosts and witches that are believed to penetrate the whole of life. The first task of an anthropologist concerned with study of medical culture is to find out the simplest local taxonomy of causality beliefs (Foster 1976). The causality classification I suggest here is based on my observations and interviews with different traditional healers, prophets and their patients. It corresponds to a certain measure to the central and south Bantu aetiological model proposed by other scholars such as Janzen (1978), Foster (1976) and Ooisthuizen (1989). Unlike their classification is triadic, mine includes a fourth causal level, that of magical contagion.

1) Illness caused by God or nature

This comes under the category of the biomedical notion *disease* to which correspond the chiNyanja term *matenda*. The diseases such as tuberculosis, sexual transmitted diseases (S. T. I), AIDS, malaria, diarrhoea, asthma, cancer, influenza, cholera and hepatitis are generally considered to be natural, i.e. not spiritually caused.

2) Illness caused by the magical aggression of a man

This is an aetiology associated with witchcraft (*mfiti*). The diagnosis of this kind of illness is generally known under term *matenda yankubantu* meaning 'diseases caused by people' or under the English term 'African disease'. As the etymology of English term witchcraft indicates, it is a *craft* skill, art or practice carried out by a *witch*. Furthermore this craft is based on secret knowledge of *mankhwala* (herbal medicine) and *chizimba* (animal based medicine) as well as magical incantations in order to produce a desired effect. In Lusaka it is believed, that witches are not born as such and do not possess any inner essence that gives them special power. On the contrary, a witch is someone bad, usually in the close family circle, who in a quest for revenge or desire to hurt, is driven by feelings of jealousy, envy and hate, and who intentionally procures *wanga* (bad charms) either by purchasing it from another witch specialist, or who is a witch specialist himself.

3) Illness caused by the mystical aggression of a spirit

It is believed that a spirit can afflict one by possessing him (*kukunena*), or 'hanging on him' (*chivanda chamukwerera*). As I observed, spirit possession as illness aetiology prevails in Lusaka (particularly in the African Christian churches). One can get possessed and therefore afflicted either by powerful

ancestral spirits *mashabe*, by dangerous intrusive ghosts called *vivanda*, or graveyard revenants *chipuku*. This spirit possession can be explained in terms of a spiritual punishment for his improper behaviour, magical contamination, or witchcraft. It is believed that any possessing spirit whether ancestral, Christian or foreign announce his coming in a form of illness. The spirits can afflict a medium by an accident, or as a result of inattention. They can be also transmitted, or inherited within the family. Additionally, spirits in particular *vivanda*, might be intentionally manipulated by a witch and transferred to someone by means of charms. Whereas possession by *chivanda* is always regarded negatively, possession by ancestral *mashabe* spirit is interpreted as a positive sign within the traditional medico-religious system. The medium is believed to be involuntarily chosen by an ancestor who wishes to be recognised and worshipped. Traditional medicine treats the *chivanda* possession by means of the exorcism or body cleansing (*kusamba*), whereas the *mashabe* possession is often linked to *adorcism* in the Luc de Heusch's term (1962).

4) 'Illness caused by the magical contagion'

It is believed that one can get afflicted by a direct contact with an impure, spiritually dangerous entity. The notion of contagiousness in the Durkheimian (1965) sense of the term is closely linked to the transition between the domains of the sacred and profane. As it is conceptualised in the study of religion, the transition between these two domains is charged with ambiguity, endowed with both dangerous (afflicting) and potent (healing) powers. A person suddenly possessed by a spirit, bewitched by a charm, or contaminated by impurity is involuntarily involved with the sacred. As the access to the sacred is regulated by a whole system of ritual prohibitions that are needed to protect themselves from being contaminated by the sacred.

One can become magically contaminated either (1) by accident and therefore unintentionally, (2) through one's own unintentional fault, or (3) as a consequence of the infringement of taboos.

The first type of contagion can be illustrated with the example of the stepping over harmful concoction that Ooisthuizen classifies as 'an environmental hazard' (Ooisthuizen 1992). *Kuponda pa wanga* – stepping on a dangerous charm in a form of invisible medicinal herb – is the most common sort of magical contagion in Lusaka. The *wanga* (bad charm) can be buried at a crossroad, placed on the ground, in the house, or in the forest either by someone who 'had washed out his illness' through a purgatory bath prescribed by *ngan-ga*. Anyway, people believe that the illness will automatically 'jump on them'.

Another example of unintentional magical contagion is *kut-sowela ndi wanga* – 'playing with magic'. One can get afflicted unknowingly through improper manipulation with the protective medicine that had been enchanted before by someone, or if it has not been applied properly. As a result, a protective medicine turns into a dangerous *wanga* (charm). In both of the cases, the charm turns against the user or his relatives and afflicts them. As a doctor Kadanza, a traditional healer from

Kalingalinga compound, told me, "there are people who protect their field or relatives secretly on their own, it is better if your child is told, your wife is aware, because in the case that you die then your wife is not able to defuse that thing [charm] to stop it working (...) or maybe you just shift and somebody who buys that field will die." In this respect it is difficult to decide whether an improper manipulation with the protective medicine can be categorised as a magical contagion or witchcraft. As I noticed, many witch-finders in Lusaka are inclined to categorise protective medicines such as *chibere* (medicine to protect one's child), or *lukanko* (medicine to protect one's wife) as witchcraft.

Magical contagion as a cause of illness, or death can also come through disrespect of certain taboos concerning restrictions on touching impure persons. According to the local conceptualisations, the person is considered to be impure after having sexual intercourse, after having delivered or aborted a child, or while menstruating or mourning. There are also ritual restrictions concerning the manipulation with small children as they are considered to be especially vulnerable and can thus easily become contaminated. Lusaka dwellers share opinion that a child can become ill with respiratory problems if touched by someone who just had sexual intercourse, or that a child can be born ill or can even die if the woman who is pregnant is breastfeeding another child at the same time. This is due to the belief that a child who is breastfed sucks the life (energy) out from the one in the womb. In this respect, it is interesting to mention the folk aetiology used in Uganda to explain the *kwashiorkor*¹³ in a child recently weaned. It is believed that the unborn child is jealous of its older sibling, whom it tries to poison through the mother's milk, thereby forcing weaning (Burgess – Dean 1962, 25). The mothers must also be cautious about the removal of the umbilical cord because if after being dried, the cord drops from the right side of the child, it is believed to be impotent in future. Unless the umbilical cord is buried a child can be bewitched and cannot grow any more. Such a child stays underdeveloped and does not gain height or dies shortly after its birth. It is also believed that a man becomes mad (*ofunta*) if he has sexual intercourse with a woman who miscarried or delivered a dead baby without being ritually cleansed.

The collecting, storing and using of sacred traditional medicinal herbs (*mankhwala*) is subjected to multiple ritual restrictions (Fig. 2). In order to preserve its symbolic purity, the providers (healers) as well as users (patients) have to respect a special ritual code of behaviour when manipulating it. The symbolic purity of *mankhwala* is also inherently linked to its effectiveness. As one of my informants said, "medicine [medicinal herb] is sacred, because it comes from God. Our ancestors instructed us how to use it. If we do not respect their instructions, the medicine will become ineffective or even dangerous." Every *ngan-ga* instructs his patients to follow and respect the

¹³ *Kwashiorkor* is an acute form of childhood protein-energy malnutrition characterized by irritability, anorexia, ulcerating dermatoses, and an enlarged liver with fatty infiltrates (www.wikipedia.org).

Fig. 2. *Mankhwala* – medicinal herbs in the form of dried bark and roots. Photo: Kateřina Mildnerová.

rules given by spirits in order to assure an effective treatment. Although the taboos differ for healers and patients, there are some, which are common for both. For instance, the ritual prohibition that *mankhwala* can not be touched by a menstruating woman, a woman who aborted without being cleansed, or someone who just has had sexual intercourse. Such individuals are considered impure and are thus not allowed to touch the medicine. For *nganga* (traditional healers) the rules are generally more complex than for patients. It is believed that they cannot touch the medicine and treat patients after someone from their family has passed away or after having had a quarrel with their spouse without having 'restored peace at home'. Another rule says that a healer when collecting the 'powerful medicine' such as *mutototo* (a stimulating aphrodisiac for men) cannot touch it with his right hand otherwise he becomes impotent. Healers, in particular spiritual healers and diviners, conform not only to the commonly shared ritual restrictions mentioned above, but have also to respect the special instructions revealed by their ancestral spirits. These vary according to the respective spirit.

It is important to stress that aetiological classification suggested above is not exclusive, but rather complementary. The different causal levels often intermingle during the same process of diagnosis. For instance, diseases such as cerebral malaria or AIDS commonly considered as natural can be caused even

by witchcraft. It is believed that a witch can simulate AIDS by applying the *chizimba*¹⁴ of chameleon so that a victim starts suffering and shrinking until he dies. Witchcraft as an advanced science can easily imitate complicated diseases such as AIDS or malaria. Witchcraft as illness aetiology can interface both with spirit possession - a witch is believed to use *vivanda* of his dead victims to bewitch other living people, or to exploit them for work in 'invisible plantations'.

3. CONCEPTUALISATION OF THE BODY

Illness is embedded in the personal experience of the suffering body (*kuvutika*). Anthropological studies treat the body as a meaningful object where "the cultural order takes shape upon the body interweaving ecology, cosmology, and physiology into a coherent whole" (Kaspin 1996, 561), or as "the social body with its boundaries" (Douglas 1970). In case of Lusaka, it is difficult if not impossible to abstract the body from the social and spiritual realm. To interpret the indigenous conceptualisations of body and bodily symptoms connected to illness, I have decided to draw on the *hot and cold theory*¹⁵ based on the assumption that one must maintain the body's internal 'temperature' balance between the opposing powers of hot and cold to insure health. This implies the avoidance of extreme or prolonged exposure of one quality or another, i.e. excessive hotness or coldness in the body refers to an illness. Consequently, the therapeutic process endeavours to restore health by re-establishing the 'temperature' balance in the body. However, in the local classifications, the hot and cold elements do not only pertain to the actual body temperature, but refer to a symbolic power contained in the diverse substances such as food, herbal medicine and human fluids. As a result, an afflicted person who experience physical changes in his body, in terms of excessive coolness, hotness, dryness or wetness endeavours to restore the proper balance in his body. In this respect, the most common therapeutic technique is the use of proper herbal medicine to withdraw excess heat or cold from the body. The local conceptualisation of health, as a proper balance between hot and cold, wet and dry elements in the body, is in its inner logic similar to the humoral theory of disease developed in the 5 century B.C. by Hippocrates¹⁶. The hot-cold theory applied to the medical setting in Lusaka discloses that natural processes metaphorically correspond to processes in the body. My findings corresponds to a certain measure to that of Deborah Kaspin who showed in her study

¹⁴ *Chizimba* is a medicine on animal base.

¹⁵ Many anthropologists such as de Heusch 1987; Devisch 1993; Turner 1967; Comaroff 1985 dealt with the dialectics of hot and cold in the symbolism of the body.

¹⁶ In the humoral theory, health is viewed as a state of balance among four humours: blood, phlegm, black bile and yellow bile. The humoral theory of disease can be found not only in Europe and Africa but also in the South America and Asia.

of the *Chewa cosmology of the body* (1996) that human reproduction is linked to agricultural production. According to Kaspin the local conceptualisation of the body pursues two main principles: (1) fluidity and temperature that draw on the ecological and biological organisation, and (2) the principle of 'body as a map of territory' that draws on cosmological and physiological organisation. According to her interpretations, a metaphorical linkage between physiology and ecology is expressed in parallels between the seasonal processes in nature and life processes in the body. This means that coolness which is conventionally linked to water (rain) irrigating dry soil to make it fertile is metaphorically associated with the process of human reproduction. The 'cool and wet' sperm of a man is believed to fecundate a woman's womb which is metaphorically regarded as hot and dry soil, waiting to be irrigated.

The fluid such as sperm or menstrual blood that symbolises the maturity of men and women is believed to contain a vital force *moyo* – meaning 'life' in chiNyanja.¹⁷ It is believed that "bodily fluids generate, sustain, and invigorate life, while their diminishment leads to infertility and death" (Kaspin 1996, 569). Consequently the lack of sperm or amenorrhea is often linked to the infertility – *chumba* (for woman), *chibola* (for men). As I found out, the *moyo* changes within the course of life. Children and young people are considered the most vital as their blood is "quick, fresh, powerful and abundant". As a person ages, blood becomes slow, weak and dries out which leads to death. This finding is especially important when analysing witchcraft in Lusaka. Children, preferable victims of witchcraft are highly valued for their blood. As doctor Kandanza, told me, „their blood is fresh, speed and vibrant and can easily speed up the witchcraft business. The process of a growing child is linked to the business growing, that's why they [witches] prefer to do charms on children.“ In Lusaka it is generally believed that witches drank the blood of their victims in order to be more powerful and strong, use the blood as a fuel for their magical aeroplanes¹⁸. A magical aeroplane (*kalupe*) is believed to be advanced magical technology used by 'progressive' witches to reach remote areas during a night attack. It is said to be made of a cow horn stuffed with special medicine containing human blood and meat, or from human bones, python and beads (Fig. 3). Similarly as the fluidity, coolness and

Fig. 3. *Kalupe* – magical aeroplane used by alleged witches in Lusaka (it becomes visible only when a witch-finder detects it and neutralises its power). Photo: Kateřina Mildnerová.

hotness also serves as measure of man's vitality. As the body acquires, shares, and loses fluids through its lifetime, it heats and cools and therefore strengthens or weakens its health. According to Kaspin, cold is linked to low sexual capacity such as of children, postmenopausal women or old men whereas hot refers to sexually active adults. As she adds, "at one extreme the corpses are cold (...) at the other extreme menstruating women are hot, as is the food they cook" (Kaspin 1996, 569). As Héritier showed in her study *Symbolique de l'inceste et sa prohibition* (1979) the symbolic logic of incest among Samos of Burkina Faso is based on binary oppositions whereas two principles are significant: the balance of oppositions and the accumulation of similarities. According to Héritier, "similarities repel and opposites attract, warmth attracts coldness and humidity"¹⁹ (Héritier 1979, 285). Her attempt was to show that the sexual taboo for men is symbolically constructed through the prohibition of having sexual intercourse with an immature girl, or with a woman in the menopause. Samo people attribute the principle of hotness to man and his sperm, as the sperm is inherently linked to blood. Consequently, procreation is perceived as the mixing of blood from two kin groups, in the sexual act of the spouses. Whereas menarcheal women are considered to be cold because they lose blood (hotness) every month, a pre-menstrual, menopausal, and pregnant woman is linked to the principle of hotness because she does not lose her blood and thus accumulates warmth.

According to the 'logic of difference and similarity', binary opposites such as hot and cold, optimally lead to equilibrium (i.e. reproduction) among Samo while the similarities lead to disruption (i.e. sterility) as the figure below demonstrates. As a result, symbolic of prohibition on having sexual intercourse with pre-menstrual or menaupausal women is constructed around the local conceptualisation of hotness and coldness of

¹⁷ Other human fluids such as saliva, milk, urine are also parts of the *moyo*. These can be easily manipulated by witches. A widespread cautiousness about manipulation with human fluids and human waste such as hair, nails, umbilical cord, faeces etc. have been widely documented by anthropologists in the different indigenous societies even outside Africa.

¹⁸ It is believed that a witch when flying, sits on the top of the magical plane, illuminates and makes a noise. "Although it looks very small, the plane had a capacity to carry as many as fifty passengers" (Times of Zambia, 01-06-2007, p. 3). I was also told that, when a witch flies over a house which is well protected with a medicine, he/she simply falls down from the plane and gets exposed all naked in front of that house, so that people can see him. It is also believed that the magical planes land on a rubbish dump and can cross large distances in a few second.

¹⁹ "Les identiques se repoussent et les contraires s'attirent, le chaud attire le froid et l'humide" (Héritier 1979: 285).

the body. The Samo men thus can have sexual intercourse and get married only with a menarcheal woman whereas a pre-menstrual girl or a menopausal woman is “taboo” for them.

Man + pre-menstrual girl = warm + warm → dryness → sterility

Man + menopausal woman = warm + warm → dryness → sterility

Man + menarchal woman = warm + cold → wetness → fertility, reproduction

In Zambia the classification of sterility and fertility is made on a similar structural principle, except that the local conceptualisation of the male-female body is reversed. A man is linked to the coldness because of the wetness of his sperm metaphorically associated with rainfalls. On the other hand, a woman symbolises dryness and warmth as she is linked to the dry hot land. According to my informants procreation is successful if this law is respected. A woman who is just having menstruation, a woman after giving birth, or one who has just aborted is considered impure and therefore dangerous for a man. She is excessively warm ‘like a fire’ because of her blood loosening. One of the commonly accepted ideas in Zambia is that a woman should not be wet and cold inside her vagina when having sexual intercourse with a man. Her coldness and natural wetness as well as excessive hotness are believed to be linked to sterility and death. In fact, Lusaka dwellers regard prostitutes (*mahule*) as infertile, because they accumulate too much wetness in the form of sperm due to regularly changing of sexual partners. As I was told, “*changing sexual partners leads to infertility*”. I was told that due to the excessive wetness inside vagina (and womb) caused by accumulation of the sperm, the foetus can not take root there and slips out. In this way the promiscuity, as an undesirable and high risky behaviour due to H.I.V prevalence is symbolically linked to the sterility.

A woman with excessive wetness (perhaps because of gynaecological problems involved) is regarded, not only as repulsive to a man but infertile at the same time. To prevent a woman from the natural wetness occurring before sexual intercourse, a special herbal medicine called *nyang’anya* is prescribed by healers. “*Nyang’anya makes women dry and warm so that a man can enjoy the sex (...) otherwise women which are wet and thus cold inside are like a cadaver and repeal man,*” said doctor Kadanza. As I noted, the traditional practise of so called ‘dry sex’ is widespread all over Zambia. From the biomedical point of view, this practice is considered to be highly risky because of easy HIV transmission. As a result, the health education provided by many NGO’s in Lusaka is aimed at fighting against it in order to prevent the spread of AIDS.²⁰ The demystification of the belief that ‘sex with a virgin can heal AIDS’ by massive health educational campaign planting billboards in Lusaka city took place five years ago and was one of the most famous and successful fights against the ‘traditional prejudices’ in Lusaka (Fig. 4). However, from the local point of view,

²⁰ It is estimated that 15,2% of the total population is afflicted by HIV/AIDS (World Health Organisation 2010) whilst in Lusaka the rate is much higher.

Fig. 4. Billboard confronting the ‘virgin AIDS cure myth’ in Lusaka city. Photo: Kateřina Mildnerová.

the abandonment of ‘dry sex’ would strive against the local image of successful procreation.

Another point I would like to highlight here is the local conceptualisation of excessive hotness. As it was mentioned above, excessive hotness in women is considered to be impure and generally impedes the procreation. As data obtained during my fieldwork showed, excessive hotness in both the female and male body is moreover linked to illnesses spiritually or magically caused. The wrath and anger of spirits as well as witchcraft is believed to ‘heat the body’ and thus bring illness. The cooling effect of water in combination with ‘cold medicine’ is involved in diverse purgatory rituals employed by *ngangas* when cleansing mourners, women after giving birth, or those afflicted with spirits, or witchcraft.

Witchcraft as a form of magical contamination of a body is generally linked to hotness, which is apparent from the use of the local expression *kupya* ‘to be heated’ as a synonym of *kukulodza* ‘being bewitched’. In particular, hotness in one’s legs is attributed to witchcraft through ‘stepping on *wanga*’ (charms used by a witch) concealed by an alleged witch in a certain place in order to afflict their victim. As one informant told me, “*my feet are heated as if I was walking on live coal*”. Moreover, witches themselves are associated with the element of fire. I was told by witch-finders that some of the witches use fire medicine (*mankhwala ku mulilo*) in order to afflict their victims at a distance by means of *chilubi* (a voodoo doll representing the victim) burnt to ash. The ash is then mixed with other herbal medicine in order to bewitch or ‘heat’ a victim. However, the excessive hotness in the body is not associated with witchcraft attacks only, but with the spirit possession as well. The local expression *kubvina pa moto* meaning ‘dancing on fire’ refers to the *mashabe* spirit possession - possession by ancestral spirits. I had an opportunity to assist in the *ngoma mashabe* ceremony²¹ during which the spiritual mediums

²¹ By undergoing the healing ritual called *ngoma* consisting of beat-

Fig. 5. Christian healers (prophets) from the Mutumwa church singing song *napieyne* (I am burning) during the Sunday healing session. Photo: Kateřina Mildnerová.

possessed by diverse *mashabe* spirits danced on live coal, exposed their body to flames, drank the hot blood of a sacrificed goat (*mbuzi*),²² ate live coal and smoke cigarettes²³ in order to

ing drums, dancing and singing, a patient possessed by a spirit learns how to settle him down, and control the spirit in his body under the guidance of experienced *mashabe* healers. By establishing an intimate relationship with the spirit a patient gradually recovers from his original illness and shifts from the role of a sufferer into the role of a healer. As a result, the former afflicting spirit becomes the “healing spirit” helping a spiritual medium to heal other members of the community afflicted with the same type of spirit. *Ngoma* as a healing ritual represents, therefore, the initiation of a patient into the community of healers.

²² The sacrifice of a goat during the *ngoma* initiation ceremony symbolises the death of a sufferer in exchange for the new life and identity – that of a healer.

²³ A possessed medium usually smokes cigarettes. This ritual behaviour occurs during the *ngoma* healing ceremony as well as during the individual divination séances. It is not clear, what exactly the smoking cigarettes symbolises. According to Shoko (2007) dealing with Karanga *shave* spirit possession in Zimbabwe, the spirit mediums smoke cigarettes and drink tea (or beer) to imitate the European way of life. When asked, spiritual healers in Lusaka claimed that *mashabe* ancestral spirits like smoking because they did it when they lived. It seems probable to me that smoking cigarettes in the past was not as negatively perceived as nowadays when the overwhelming majority of Zambians do not smoke because they consider smoking sinful and unhealthy. The ritual smoking of cigarettes may also refer to the

demonstrate the presence and strength or the *mashabe* spirit entering in their body. The attributes of hotness are thus associated with spirits who are considered to be dangerous (afflicting). A medium afflicted with the spirit has to undergo the *ngoma* ritual in order ‘to calm down’ or ‘cool’ the spirit. As I found out, the ‘coolness’ is used as a synonym of calmness and peace and refers to the practice of settling down the ancestral spirit (*mashabe*) in a spirit medium.

Similarly, the healers from the Mutumwa church in order to demonstrate the presence of the Holy Spirit in their bodies employed the metaphors of hotness in their songs. The song *napieyne* ‘I am burning’ which was sung several times during the healing session in the church should, according to my informants help to induce prophet’s the Holy Spirit possession so indispensable for healing the patients. Singing of this song is usually accompanied by agile dancing on tiptoes as if one tries to walk on live coal (Fig. 5).

REFERENCES

- Augé, Marc – Zémpleni, Andras (1984): *Le sens du mal*. Paris: Editions des archives contemporaines.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Bourdieu, Pierre (1977): Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: Karabel, J. – Halsey, A. H., eds., *Power and Ideology in Education*. New York: Oxford University Press, pp. 487–511.
- Buchner, Hartmut (1980): *Spirits and Power: an Analysis of Shona Cosmology*. Cape Town: Oxford University Press.
- Burgess, Anne – Dean, R. F. A. (1962): *Malnutrition and Food Habits*. London: Tavistock Publications.
- Comaroff, Jean (1985): *Body of Power, Spirit of Resistance: The Culture and History of a South African People*. Chicago: University of Chicago Press.
- Evans-Pritchard, Edward Evan (1937): *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Oxford: Oxford University Press.
- Chabal, Patrick (2009): *Africa. The Politics of Suffering and Smiling*. South Africa: University of KwaZulu: Natal Press.
- Cheyeka, Austin (2008): Towards a History of Charismatic Churches in Post-colonial Zambia. In: Gewalt, Jan Bart – Hinfeelaar, Marja – Macola, Giacomo, eds., *One Zambia, Many Histories. Towards a History of Post-colonial Zambia*. Leiden: Brill, pp. 144–163.
- de Heusch, Luc (1987): Heat, Physiology and Cosmology: Rites de Passage among the Thonga. In: Karp, Ivan – Bird, Charles S., eds., *Explorations in African Systems of Thought*. Washington, DC: Smithsonian, pp. 27–43.
- de Sardan, Olivier Jean-Pierre (1995): La politique du terrain. Sur la production des données en anthropologie. *Les terrains de enquête*, 1, pp. 71–109.
- Devisch, René (1993): *Weaving the Threads of Life: The Khita Gyn-Eco-Logical Healing Cult among the Yaka*. Chicago: University of Chicago Press.
- Douglas, Mary (1966): *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge & Kegan Paul.

symbolic therapeutic value attributed to smoking itself. It is believed that by smoking one can ‘call and bring’ whatever is asked for. Finally, the ritual smoking of cigarettes may refer to the symbolism of hotness in the body of possessed mediums and thus represents another ‘hot element’ involved in ritual settings of *mashabe* healing ceremony.

- Douglas, Mary (1970): *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London: Barrie & Rockliff.
- Durkheim, Emil (1965): *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: Free Press.
- Fassin, Didier (1992): *Pouvoir et maladie en Afrique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Foster, M. George (1965): Peasant society and the image of limited good. *American Anthropologist*, 67, pp. 293–315.
- Foster, M. George. (1976): Disease Aetiologies in Non-Western Medical Systems. *American Anthropologist*, 78 (4), pp. 773–782.
- Frankenberg, Ronald (1969): Man, Society and Health: Towards the Definition of the Role of Sociology in the Development of Zambian Medicine. *African Social Research*, 8, pp. 573–587.
- Frankenberg, Ronald – Leeson, Joyce (1976): Disease and Sickness: Social Aspects of the Choice of Healers in Lusaka Suburbs. In: Loudon J. B., ed., *Social Anthropology and Medicine*. New York: Academic Press, pp. 573–587.
- Good, Bart (1977): The Heart of What's the Matter. The Semantics of Illness in Iran. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 1, pp. 25–55.
- Héritier, Françoise (1979): Symbolique de l'inceste et sa prohibition. In: Izard, Michel – Smith, Pierre, eds., *La fonction symbolique*. Paris: Gallimard, pp. 209 – 243.
- Héritier, Françoise (1985): Le sperme et le sang. *Nouvelle Revue de Psychanalyse*, 32, pp. 111–122.
- Janzen, John M. (1981): *The Quest for Therapy in Lower Zaire*. Berkeley: University of California Press.
- Janzen, John M. (1992): *Ngoma: Discourses of Healing in Central and Southern Africa*. Berkeley: University of California Press.
- Jules-Rosette, Bennetta (1981): *Symbols of Change. Urban Transition in Urban Community*. London: Ablex.
- Kaspın, Deborah (1996): A Chewa Cosmology of the Body. *American Ethnologist*, 23 (3), pp. 561–578.
- Kleinman, Arthur (1980): *Patients and Healers in the Context of Culture. An Exploration of the Borders between Anthropology, Medicine and Psychiatry*. Berkeley: University of California Press.
- Laplantine, François (1993). *Anthropologie de la maladie*. Paris: Payot.
- Last, Murray – Chavunduka, G. L. (1986): *The Professionalisation of African Medicine*. Manchester: Manchester University Press and International African Institute.
- Logan, Michael H. (1975): Selected References on the Hot-Cold Theory of Disease. *Medical Anthropology Newsletter*, 6 (2), pp. 8–14.
- Marwick, Max (1965): *Sorcery in its Social Setting: A Study of the Northern Rhodesian Chewa*. Manchester: Manchester University Press.
- Ooisthuizen, Gerhardus Cornelis (1991): Indigenous Healing within the Context of the African Independent Churches. In: Ooisthuizen Gerhardus Cornelis, ed., *Afro-Christian Religion and Healing in Southern Africa*. New York: The Edwin Mellen Press, pp. 73–90.
- Oosthuizen, Gerhardus Cornelis (1992): *The Healer-Prophet in Afro-Christian Churches*. Leiden: E. J. Brill.
- Redfield, Robert (1960): *The Little Community and Peasant Society and Culture*. Chicago, University of Chicago Press.
- Shoko, Tabona (2007): Karanga Religious Perception of Health and Well-being. *Journal for the Study of Religion*, 20 (1), pp. 31–41.
- Sindzingre, Nicole, and Zempléni, Andras (1981): Modele et pragmatique activation et répétition. Réflexion sur la causalité de la maladie chez les Senufo de Côte d'Ivoire. *Social Science Medicine*, 15, pp. 279–293.
- Sindzingre, Nicole (1995): The Anthropology of Misfortune and Cognitive Science. Examples from the Ivory Coast Senufo. *Science in Context*, 8, pp. 509–529.
- Turner, Victor W. (1970): *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- van Binsbergen, Wim (2006): Religious Change in Zambia. In: Morris, Brian, ed., *Religion and Anthropology. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 164–177.
- van Gennep, Arnold (1997): *Přechodové rituály*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Westerlund, David (1989): Pluralism and Change. A Comparative and Historical Approach to African Disease Aetiologies. In: Jacobson-Widding, Anita – Westerlund, David, eds., *Culture, Experience and Pluralism. Essays on African Ideas of Illness and Healing*. Uppsala: Department of Cultural Anthropology, pp. 177–218.
- Whyte, Susan Reynold (1989): Anthropological Approaches to African Misfortune. From Religion to Medicine. In: Jacobson-Widding, Anita – Westerlund, David, eds., *Culture, Experience and Pluralism. Essays on African Ideas of Illness and Healing*. Uppsala: Department of Cultural Anthropology, pp. 289–301.
- Young, Allan (1982): Anthropologies of Illness and Sickness. *Annual Review of Anthropology*, 11, pp. 257–289.
- Zempléni, Andras (1982): Ancien et nouveaux usages sociaux de la maladie en Afrique. *Archives des sciences sociales des religions*, 54 (1), pp. 5–19.

AUTHOR

Mildnerová, Kateřina (30. 10. 1978, Hranice), Czech africanist, social and cultural anthropologist, recent graduate of Ph.D. studies of ethnology at the Department of Anthropology and History of the Faculty of Arts at the University of West Bohemia in Pilsen where she actually works as a research fellow. Domains of her long-term professional interest are anthropology of religion and art, and medical anthropology. She pays a special attention to the phenomenon of witchcraft in contemporary Sub-Saharan Africa, African Independent Churches in urban settings, transformations of indigenous healing in contemporary Zambia and religion *vodun* and art in Benin. During her lectures about African art and religion, she employs her knowledge from the history of Sub-Saharan Africa, cultural and social anthropology and history of Christianity and integrates it into a comprehensive whole. The author studied and carried out several professional traineeship in France (Centre d'études des mondes africains en Aix-en-Provence; Musée Africain à Lyon, l'Université de Lyon II). In 2008, 2009 she effectuated an ethnographic fieldwork on spiritual healing and witchcraft in Lusaka, Zambia. She presents results of her research on international conferences and continuously publishes articles and essays on the above mentioned topics. Currently, she prepares two monographies *Witchcraft in Zambia* (2011) and *Religion and Art of Benin* (2011). The author is a co-founder and member of the regional *Cultura Africa* organisation and the international organisation NYRA (Network of Young Researcher in Africa). Since 2006 she has acted as a co-organiser of *Viva Africa* International Conference on African Studies which is held annually by the University of West Bohemia in Pilsen and the University of Hradec Králové. Master thesis: *Traditional religion vodun in Benin* (2005, in Czech); Ph.D. thesis: *Spiritual Healing and Witchcraft in Lusaka* (2010, in English).

Contact: Mgr. Kateřina Mildnerová, Ph.D., Department of Anthropology and History of the Faculty of Art at the University of West Bohemia in Pilsen, Sedláčková 15, 306 15 Plzen, e-mail: k.mildnerova@seznam.cz.

The Concept of Culture: Bioculturology and Evolutionary Social Sciences

Martin Soukup

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

POJEM KULTURY: BIOKULTUROLOGIE A EVOLUČNÍ SOCIÁLNÍ VĚDY

ABSTRAKT Předmětem studie je analýza současného stavu konceptu kultury v antropologii, a to v kontextu konstatované krize jak antropologie jako holistické vědy o člověku, tak konceptu kultury jako klíčového epistemologického nástroje v antropologii. Zvláštní pozornost je věnována analýze evolučních teorií kultury, které jsou formulovány v tzv. evolučních sociálních vědách. Autor diskutuje biokulturologii jako výzkumnou strategii, která umožní dialog mezi společenskými a přírodními vědami, a to zejména s ohledem na evoluční teorie kultury, které jsou stále předmětem diskuzí a sporů. V závěru studie věnuje autor pozornost původu pojmů příroda a kultura a formuluje tezi, že spor o evoluční teorie kultury má kořeny právě v historických kořenech uvedených pojmů.

KLÍČOVÁ SLOVA biokulturologie; kultura; antropologie; evoluční sociální vědy

ABSTRACT The aim of this paper is to analyze the current state of the concept of culture in anthropology in the context of the crisis both anthropology, as a holistic science of humans, and culture, as a key epistemological tool in anthropology, now face. Special attention is devoted to the analysis of theories of culture in the framework of evolutionary social sciences. Author discusses bioculturology as a potential bridge connecting science and social sciences together with a regard to evolutionary theories of culture that are subject to a certain controversy. In the conclusion the author formulates a thesis that the controversy of evolutionary theories of culture has its origin in the history of the terms "culture" and "nature".

KEY WORDS bioculturology; culture; anthropology; evolutionary social sciences

Anthropologists notoriously proclaim that anthropology is a holistic science on humans. In American tradition, developed especially by Boasians, anthropology divides into four subfields: biological anthropology, archeological anthropology, linguistic anthropology and cultural anthropology (see for example Schultz – Lavenda 2005). As anthropologists declare, this kind of division of labor makes the holistic approach in anthropology possible. Every student of anthropology is introduced to the main subject through all its subfields. But alas! The idea of a holistic anthropology disappears when (at the very moment) students graduate. Hence Timothy Ingold worries that "anthropologists have abandoned the study of mankind and that the greater part of what is put out, in the name of such study, confines it to an examination of particular aspects or portions of humanity" (Ingold 1985, 15). In day-to-day anthropological work holistic approach is just like "a pinch of salt" (Ingold 1985, 15). Robert Borofski (2002) in

his analysis reveals similar state of affairs showing that a real cooperation across subfields of anthropology is weak. He analyzed studies released in the flagship magazine of anthropology – *American Anthropologist*. Borofski found out that only 9.5 percent of studies run over frontier of subfields. That is why he designated anthropologists as mythmakers of holistic anthropology. Anthropology is more and more a specialized branch.

Overspecialization is just one of the troubles of anthropology. The second problem anthropology faces is the term of culture itself. In the early 20th century anthropologists shaped their discipline as science on culture and anthropologists have been becoming the specialists on culture (Kuper 2000). Anthropologists shaped culture as theoretical, epistemological and methodological tool enabling them to study the ways of life of different human groups around the world. A vast amount of concepts of culture arose in the first half of 20th century

(Kroeber – Kluckhohn 1952). In spite of this quantity and the lack of unified definition of culture as such, anthropologists mostly agree on the premise that a culture is learned, based on symbols, a product of history and as such integrates them all together. In other words: culture is the opposite of nature and has its own patterns of existence and evolution. The reflexive trend has been shaping in anthropology since the sixties. In the framework of this trend anthropologists revalued the concept of culture formulated during the first two-thirds of the 20th century as ethnocentric approach to other “cultures”. Culture is an emic¹ concept specifically developed in the course of history of European thought. As such it is linked to philosophical base of Euro-American worldview. Postmodern discussions since the eighties led to the rejection of the concept of culture as a subjective construct made by anthropologists. Consequently at the end of 20th century many anthropologists say “adieu, culture” (Trouillot 2002).

Moreover, anthropology is to some extent a victim of its own success – anthropologists had shaped a successful concept that escaped from the context of anthropology. Culture is now everywhere. Adam Kuper said it succinctly: “*Everyone is into culture now*” (Kuper 2000, 2). In other words we are witnessing the inflation of the word culture. Keesing formulated in 1974 prognostic viewpoint: “*‘Yanomamö culture,’ ‘Japanese culture,’ ‘the evolution of culture,’ ‘nature vs culture’: we anthropologists still use that word, and we still think it means something. But looking across at our primate relatives learning local traditions, using tools, and manipulating symbols, we can no longer say comfortably that ‘culture’ is heritage of learned symbolic behavior that makes human humans*” (Keesing 1974, 73). Just one year later Edward Wilson published *Sociobiology: The New Synthesis*. He had defined sociobiology as “*systematic study of the biological basis of all social behaviour*” (Wilson 1975, 4). Simultaneously Wilson had declared that goal of sociobiology is to “*reformulate the social sciences in a way that draws these subjects into the Modern [evolutionary] Synthesis*” (Wilson 1975, 4). In spite of the controversy surrounding sociobiology Wilson adopted a new approach to the study of man and culture. Since the seventies, so-called evolutionary social sciences have been developing and spreading through academia. I use the phrase “evolutionary social sciences” as the label for groups of sciences and approaches researching human culture in the framework of the theory of biological evolution. This label reflects the meeting of sciences and social sciences on the frontiers between them and nowadays many scholars use this term (Borgerhoff Mulder *et al.* 1997; Smith 2000; Smith – Borgerhoff Mulder and Hill 2001). In the framework of the evolutionary social sciences most progressive are the fields of sociobiology, evolutionary psychology,

¹Anthropological theory distinguishes emic and etic approach. Emic is a strategy of data collection in terms of meanings from the perspective of the natives. In this kind of research practice anthropologists use natives’ concepts. Etic is a strategy of data collection from the observer’s perspective. In principle, anthropologists use scientific concepts which are not meaningful to members of researched culture.

human behavioral ecology, human ethology, memetics and coevolution genes and culture approach. Representatives of mentioned disciplines developed their own concept of culture, which we could call the evolutionary theories of culture. My analysis of the published papers and books reveals that exponents of the discussed disciplines use the term culture in anthropological sense, but many of them while they use it from the anthropological viewpoint they do so in an inappropriate context. Typical definition of culture in evolutionary social sciences is as follow: Culture is “*a sum of all of the artifacts, behavior, institutions, and mental concepts transmitted by learning among members of a society, and the holistic patterns they form*” (Lumsden – Wilson 1981, 368). Yes, this is a broad anthropological definition of culture. This kind of definition of culture cultivates Tylorian tradition of “*broad definitions with the emphasis on enumeration of content*” (Kroeber – Kluckhohn 1952, 43), which is typical for introductory cultural anthropology textbook (Cronk 1999, 4). But authors of the cited definition explain culture as biological adaptation. If anthropologists agree that culture is learned, based on symbols and is a product of history then sociobiological explanation of a culture is the antithesis of anthropology, because sociobiologists come to conclusions that culture is a biological adaptation or that culture follows interests of “selfish genes”. The term culture is interpreted in a similar way by the representatives of evolutionary psychology and human ethology. The representatives of the last two branches also understand culture as a biological adaptation that they study on the level of human behavior that is examined with a regard to the genetic background.

Representatives of human behavioral ecology and coevolutionary approaches use the concept of culture in anthropological sense as well as in the appropriate context but they differ in their approach. They formulate that the relationship between genes and culture are as a peer to a peer – culture is not a biological adaptation, genes do not hijack culture. In human behavioral ecology culture is an adaptive strategy by which human population tries to optimize reproductive success with regard to the conditions of a particular ecosystem. They study culture on the level of human behavior; they think of it as behavioral adaptations to local conditions of ecosystem as well as sociocultural milieu (Smith – Winterhalder 1992). Culture is then a behavioral adaptation.

Coevolutionary approach maintains dynamic mutual relationship between genes and culture. For example William Durham has formulated (1991) five distinctive modes of relationships between genes and culture: cultural mediation, genetic mediation, enhancement, neutrality and opposition. The first two modes are interactive, the last three are comparative (Durham 1991, 205–207). In a sum, it is possible to say that in the interactive mode culture and genes can influence each other. In the comparative mode culture and genes can follow (1) the same goals (enhancement), (2) contradictory goals (opposition), or (3) different, but not contradictory goals (neutrality). Culture is not explained as a product of the evolution of genes. In the coevolutionary approach culture is

a product of coevolution of genes and sociocultural milieu. The information source in coevolutionary research are both genes and culture with the emphasis on human behavior.

In some respect memetics is similar to coevolutionary approach. Analogous to coevolutionary theories memeticists recognize culture as an independent system of non-biological inheritance. Memeticists based their evolutionary theory of culture on Dawkin's work *The Selfish Gene* (1976) in which author discussed the concept of universal Darwinism. This scientific theory postulates that the process of evolution possesses universal rules and is in progress under certain conditions wherever in the universe. Dawkins argues that the process of the evolution takes place if there exists a unit of evolution that Dawkins calls replicator. The replicator has three qualities: longevity, fecundity, fidelity. If the replicators do exist then the evolution can take place in the universe and the evolution of genes is the only one of the possibilities. Dawkins coined the meme as the suppositious replicator in order to illustrate principles of universal Darwinism. The meme is a unit of the cultural evolution, basic cultural element. Since the eighties Dawkin's followers have been developing new science of culture based on the concept of universal Darwinism. Memetician theory of culture is established on two separately evolving systems which occasionally affect each other. Culture consists of memes; memeticists then study copying of the memes and their spreading on the level of human behavior (Blackmore 1999; Laland – Brown 2005).

It is not possible to do a detailed analysis of the evolutionary theories of culture in this paper. The previous brief overview indeed reveals both the diversity of the evolutionary theories of culture in the framework of the evolutionary social sciences and its common denominators. We can sum up: the evolutionary social sciences are oriented on human behavior and, with the exception of human behavioral ecology, explain it on the level of cultural or biological heritable information (the genes or the memes). In other words the human behavior and some kinds of the heritable information are the common denominators of the evolutionary theories of culture that were created in the framework of evolutionary social sciences. Aside from some of the evolutionary theories of culture that are the very antithesis of the anthropological understanding of culture, diverse concepts of culture within the nature science only deepen the continuing inflation of this term. Anthropologists in the sixties and seventies urged to recover the concept of culture by redesigning. Clifford Geertz had suggested to narrow the concept of culture insofar that it includes fewer but reveal more (Geertz 1973). Progress of both cultural anthropology and the evolutionary social sciences led to the opposite effect – culture includes more and reveals fewer.

In the previous discussion I underlined four relatively independent sources of crisis of current anthropology as a holistic science. The first one is overspecialization of anthropology and weak cooperation across subfields of anthropology. The second source of crisis is the downfall of the term culture in anthropology itself as it was condemned for being an etno-

centric construct and used as a Western tool on non-Western societies.

The third one is the inflation of the word *culture*. Anthropology coined successful “meme” that carries such a broad meaning that it could in the end cover anything. And if that is the case then culture is a vacant word. The last source of crisis is a broadly discussed concept of culture in the evolutionary social sciences. Its representatives mostly use the term culture in the anthropological sense but generally in an inappropriate context.

I'm not saying “*adieu, culture*” but of course I worry about future of the concept of culture in anthropology. I personally define culture this way: culture is a system of ideas, sociocultural regulators and artifacts, which are shared and transmitted by members of a particular society and that forces them to think, behave and fix up lives in particular way (Soukup 2004, Soukup 2009). In my point of view the concept of culture should still be in the future the core theoretical, epistemological and methodological tool of anthropology. The culturological perspective could offer some new prospects. In a culturological perspective culture is studied on three structural levels – human nature, sociocultural systems and finally on an individual level. Concisely expressed it Kluckhohn and Murray: “*Every man is in certain respects (a) like all other men, (b) like some other men, (c) like no other man*” (Kluckhohn – Murray 1948, 35). This culturological model (see details Soukup 2004) makes it possible for integral approach to culture with a regard to new operationalization of culture as well as a support desirable for interdisciplinary cooperation between sciences and social sciences.

The theoretical framework of culturology could facilitate understanding between evolutionary social sciences and anthropological viewpoint on the basis of bioculturology which is subfield of culturology. Term bioculturology was coined by American Anthropologist Ino Rossi in the year 1980 as label for subfield of a physical anthropology that focuses on a relationship between cultural and biological phenomena from a perspective of cultural anthropology (Rossi 1980). Bioculturology as the subfield of culturology deals with the study of culture on the level of human nature and explores a mutual relationship between sociocultural system and human nature studied with regard to evolution of genus *Homo*. Bioculturology evolves from the premise that culture is a non-biological adaptation that parts humans from other living species. But that doesn't mean that humans are independent on their evolutionary past. On the contrary, culture has evolutionary roots and human beings are determined by traits that have been established in course of the anthropogenesis in the process of biological evolution. Hence bioculturology deals with a broad spectrum of themes concerned with differences between animals and humans beings. Bioculturology further explores the relation between biological and cultural adaptation and evolution, analyses social life of primates, focuses on the solution of the nurture vs. nature argument. On one hand bioculturology rises from the tradition of cultural anthropology and on the other hand from evolutionary social sciences in order to sup-

port integrated study of humans as biocultural beings. Briefly it might be said that bioculturology adopts relevant findings recognized by sciences and social science and interprets them from the culturological point of view.

Bioculturology might contribute to overcoming above discussed troubles of current anthropology namely in three respects. The first one, bioculturology supports interdisciplinary cooperation between science and social sciences. The second one, it holds culture as main theoretical, epistemological and methodological tool of sciences on man and the last one, it facilitates the overcoming of any misunderstanding between anthropological approach to culture and between evolutionary theories of culture that have a basis in the nature – culture dichotomy. The history of the term *culture* and *nature* could reveal the background of the controversy of study of culture in the framework of evolutionary social sciences. The concept of culture was developed by ancient Greek philosophers. Especially philosophers of sophism distinguished order of *fysis* and *nomó*. *Fysis* is order of the world which is independent on human thinking and reorganizing of the universe. *Nomó* (patterns, rules or laws) is order of the human consensus, convention and agreement. The concept of *the care of the soul (epimeleia)* was introduced into philosophy by Socrates and Plato and as such was linked to the *nomó*. The concept of the *epimeleia* was later adopted by Roman philosophers and Cicero had translated it to the Latin as *a culture*. In other words, from the very rise of European scientific thought nature (*fysis*) and culture (*nomó*) were separated. That is why anthropologists react sometimes hostile to the scientific attempt study culture as a nature; it is same as study *nomó* as *fysis*.

REFERENCES

- Blackmore, Susane J. (1999): *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press.
- Borgerhoff Mulder, Monique et. al (1997): The place of behavioral ecological anthropology in evolutionary social science. In: Weingart, Peter – Mitchell, Sandra D. – Richerson, Peter J. and Maasen, Sabine, eds., *Human by Nature: Between Biology and the Social Sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), s. 463–480.
- Dawkins, Richard (1976): *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Durham, William H. (1991): *Coevolution: Genes, Culture and Human Diversity*. Stanford: Stanford University Press.
- Geertz, Clifford (1973): *Interpretations of Cultures*. New York: Basic Books.
- Ingold, Timothy (1985): Who Studies Humanity? The Scope of Anthropology. *Anthropology today*, 1(6), s. 15–16.
- Keesing, Roger M. (1974): Theories of Culture. *Annual Review of Anthropology* 3, s. 73–97.

- Kluckhohn, Clyde – Murray, Henry A., eds. (1948): *Personality in Nature, Society, and Culture*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kroeber, Alfred L. – Kluckhohn, Clyde (1952): Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University*, roč. 47(1), s. 1–223.
- Kuper, Adam (2000): *Culture: Anthropologists' Account*. Cambridge: Harvard University Press.
- Laland, Kevin N. – Brown, Gillian R. (2005): *Sense & Nonsense: Evolutionary Perspectives on Human Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
- Lumsden, Charles J. – Wilson, Edward O. (1981): *Genes, Mind and Culture. The Coevolutionary Process*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Malina, Jaroslav – Vašíček, Zdeněk (1990): *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rossi, Ino, ed. (1980): *People in Culture: A Survey of Cultural Anthropology*. New York: Praeger.
- Schultz, Emily A. – Lavenda, Robert H. (2005): *Cultural Anthropology: A Perspective on Human Condition*. New York: Oxford University Press.
- Smith, Eric A. (2000): Three Styles in the Evolutionary Analysis of Human Behavior. In: Cronk, Lee – Chagnon, Napoleon and Irons, William, eds., *Adaptation and Human Behavior*. New York: Walter de Gruyter, Inc.
- Smith, Eric A. – Borgerhoff Mulder, Monique and Hill, Kim (2001): Controversies in the evolutionary social science: a guide for the perplexed. *Trends in Ecology & Evolution*, 16(3), s. 128–135.
- Smith, Eric A. – Winterhalder, Bruce (1992): *Evolutionary Biology and Human Behavior*. New York: Aldine de Gruyter.
- Soukup, Martin (2009): *Základy kulturní antropologie [Essentials of Cultural Anthropology]*. Praha: Akademie veřejné správy.
- Soukup, Václav (2004): *Dějiny antropologie [History of Anthropology]*. Praha: Karolinum.
- Trouillot, Michel-Rolph (2002): Adieu, Culture: A New Duty Arises. In: Fox, Richard – King, Barbara J., eds., *Anthropology beyond Culture*. Oxford: Berg.
- Wilson, Edward O. (1975): *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

AUTHOR

Soukup, Martin (26 March 1977), Czech culturologist and cultural anthropologist. Assistant professor of Department of Cultural Studies (Culturology) at The Faculty of Arts, Charles University in Prague. He also teaches at The Prague College of Psychosocial Studies. He focuses on history, methodology and theory of anthropology, bioculturology and philosophy of man and culture. Soukup is particularly interested in the cultural area of Melanesia. He undertook anthropological pre-research in Papua New Guinea in three local communities – Wannang (Madang Province), Kegešlugel (Chimbu Province) and Yawan (Morobe Province). Besides number of papers and articles, he is also the author of the textbook *Essentials of Cultural Anthropology* (2009, in Czech) and monograph *Bioculturology: Evolution and Culture* (2010, in Czech).

Contact: PhDr. Martin Soukup, Ph.D. The Department of Cultural Studies (Culturology), Faculty of Arts, Charles University in Prague, Celetná 20, 110 00 Prague 1, e-mail: martin.soukup@ff.cuni.cz.

Culturology: A New Syntesis (Science of Culture in Central Europe)

Václav Soukup

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

KULTUROLOGIE: NOVÁ SYNTÉZA (VĚDA O KULTUŘE VE STŘEDNÍ EVROPĚ)

ABSTRAKT Pojem kulturologie uvedl do společenských věd v první polovině 20. století americký kulturní antropolog Leslie Alvin White. Podle Whitea je předmětem kulturologie studium kultury jako relativně autonomní extrasomatické vrstvy reality – jevu „sui generis“, který se vyvíjí podle svých vlastních zákonů nezávisle na člověku. Současná kulturologie ale není pouhým oživením myšlenek Leslie Whitea, ale představuje především reakci na stále narůstající diferenciaci, specializaci a dezintegraci věd o člověku, společnosti a kultuře. Moderní kulturologie vychází z globálního antropologického chápání kultury jako systému nadbiologických prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se člověk adaptoval k vnějšímu prostředí. Kulturologie se pokouší překonat roztržitost přístupu ke kultuře a odhalit vnitřní vztahy, které mezi kvalitativně různými oblastmi kultury existují. Vychází přitom z předpokladu, že kulturu je možné zkoumat na třech základních úrovních: 1. V atributivním smyslu na úrovni rodu *Homo* jako univerzálně lidský fenomén, který člověka odlišuje od ostatních živočichů. Kultura z tohoto hlediska představuje specifický adaptační mechanismus – univerzální technologii lidstva. 2. V distributivním smyslu na úrovni konkrétních sociokulturních systémů – lokálních kultur, subkultur a kontrakultur. Kultura z tohoto hlediska představuje systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti. 3. V osobnostním smyslu na úrovni jednotlivce. Kultura z tohoto hlediska představuje determinantu lidského chování a prožívání, která vystupuje jako naučená a sdílená osobnostní struktura, která se utváří v procesu socializace a enkulturace. Charakteristickým rysem takto koncipované disciplíny je její generalizační funkce. Zatímco speciální vědy studují dílčí aspekty sociokulturní reality, kulturologie se zabývá systémovým výzkumem kultury jako integrované totality, kterou je možné studovat komplexně na různých strukturálních úrovních. Mezi základní kulturologické disciplíny, které tvoří základ obecné kulturologie patří filozofie člověka a kultury (výzkum kultury na úrovni rodu *Homo*), sociokulturní antropologie, sociologie kultury, kulturní ekologie, dějiny kultury (výzkum kultury na úrovni sociokulturních systémů) a psychologie kultury (výzkum kultury na úrovni jednotlivce).

KLÍČOVÁ SLOVA kulturologie; biokulturologie; kultura; generická kultura; sociokulturní systémy; osobnostní kultura

ABSTRACT The concept of Culturology was introduced into social sciences in the 1st half of the 20th century by an American cultural anthropologist Leslie A. White. According to White, the subject of Culturology is the study of culture as a relatively independent extrasomatic layer of reality – a phenomenon “sui generis”, which advances with its own laws independently on man. Contemporary Culturology is not a simple revival of L. A. White's ideas but it first of all represents a reaction on a constantly growing differentiation, specialization and disintegration of human, social and cultural sciences. Modern Culturology is based on a global anthropological understanding of culture as a system of meta-biological means and mechanisms, through which a man adapted to the outer environment. Culturology is trying to overcome the disunity of approach to the culture and to reveal interrelations existing among qualitatively different fields of culture. It proceeds from the assumption that culture can be studied on three basic levels: In attributive sense on the level of genus *Homo* as a universally human phenomenon, which distinguishes man from other living creatures. From this standpoint culture represents a specific mechanism of adaptation – a universal human technology. In a distributive sense on the level of concrete sociocultural systems – local cultures, subcultures and countercultures. From this point of view culture represents a system of artefacts, sociocultural regulations and ideas shared and bequeathed by the members of a specific society. In a personal sense on the level of an individual. From this point of view, culture represents a determinant of human behaviour and experiencing, mechanisms which from the man through the process of socialization and enculturation.

KEY WORDS culturology; bioculturology; culture; generic culture; sociocultural systems; personal culture

SOURCES OF CULTUROLOGICAL THINKING

A significant feature of contemporary scientific knowledge is the attempt to overcome the growing differentiation and specialization of science of man, society and culture. A gradually rising number of scientists are aiming to compile the outputs of empirical cultural studies, dealing with several and sundry topics so as to contribute to augmenting the systematical perception of socio-cultural reality. Such aspirations are expressed in an emergence of interdisciplinary approaches as well as research platforms that would enable further integration of cultural and social sciences observation. This effort also entails the establishment of a brand new pattern that would allow for interpreting cultural phenomena and processes that are far more complex in nature than those currently evaluated under the approaches utilized by traditional social science. From this point of view, we can suggest that a special position is held by Culturology, a relatively new scientific field that strives to create a holistic, comparative and interdisciplinary science of culture. Its roots can be traced back to the works of cultural historians of the 18th and 19th Centuries (Johann Gottfried Herder, Gustav Klemm), who sought the constitution of a cultural history philosophy. The culturological approach to the studies of socio-cultural reality was anticipated also by Neokantian German philosophers in the second half of 19th century, who opened the door for the formation of philosophy of culture. It was Heinrich Rickert (1863–1936) in particular, who defined the term culture as everything that was created by a man, and who put forth the idea of so called Sciences of Culture (“Kulturwissenschaft”), a specific area of social science exploration. Joining the terrain mapped out by philosophers and historians, there was in the 19th Century the emergence of Anthropology as a science centralized around the magic term culture. In this case, credit for redefining the axiological meaning of the word culture goes to British anthropologist Edward Burnett Tylor (1832-1917). In his book *Primitive Culture*, Tylor defined culture as “that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society (Tylor 1871, p. 1). From that time onward, the term culture not only includes the “positive” values that are to humanize and perfect human beings (the traditional axiological approach), but it is also used within broad consensus as an unaxiological label for a way of life shared by members of concrete society (the anthropological approach). Culture defined as a system of superbiolegically created means and mechanisms by which members of genus *Homo* adapt to the environment represented a great challenge as both a central subject of anthropological research and, we might admit, as also a key towards understanding the essence of man.

At the beginning of Twentieth Century, German chemist and philosopher Friedrich Wilhelm Ostwald (1855–1932) attempted to create a complex science of culture (“Kulturwissenschaft”). In his work *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft* (1909) in harmony with his philosophi-

cal concept of energeticism, Ostwald called for a study and interpretation of culture as a manifested transformation and control of energy (Ostwald 1909). His pioneering work established a firm footing in differentiating between two specific approaches towards research of socio-cultural reality: sociological and culturological. His classification and rendering of science was not widely accepted and was subject to criticism by a number of sociologists in particular. The lineage of culturological thinking can be identified throughout the 20th Century in the works of some sociologists, specifically those who tried to conceptualize sociology as a science of sociocultural phenomena (Pitirim Alexandrovič Sorokin, Talcott Parsons), and, last but not least, in the works of cultural anthropologists (Franz Boas, Ruth Fulton Benedictová, Alfred Louis Kroeber), who aspired to explore culture as a relatively autonomous sphere of reality – “sui genesis” phenomenon (Hatch 1973).

The most influential conception of Culturology as an independent discipline was introduced by American cultural anthropologist Leslie Alvin White (1900–1975) in his works *The Science of Culture* (1949), *The Evolution of Culture* (1959) and *The Concept of Cultural Systems* (1975). As a starting point, he tried to answer the question of where the fundamental difference between man and other living beings lies. According to White, it is the unique ability to symbolize that enables man to grant meanings upon things and phenomena, and thus distinguishes him from mere beast. For this vast group of things onto which symbols are attached had not yet been granted a scientific label, and White suggested the term “symbolates”. This understanding of symbolates stood as a cornerstone for systematically explaining the essence of culture, and recently became the foundation on which to establish a brand new science – Culturology. White insisted on examining symbolates in various contexts: if they are studied in relation to the human body (static context), then we talk about behaviour and they are examined in psychology; in cases when we study symbolates in their mutual relations (extrasomatic context), we refer to culture, and the field which adopts this kind of research is Culturology. In compliance with this methodological base, White defines culture as an extrasomatic adaptive system – a family of things and phenomena dependent on symbolizing and to be studied in an extrasomatic context (White 1949, 1959, 1975). Owing to Leslie White the nomenclature, Culturology has become acknowledged in the social science sphere and has entered prestigious dictionaries and encyclopaedias (Encyclopaedia Britannica, Webster’s International Dictionary, Encyclopaedia of Social Science etc.).

White’s attempt to use the perspective of Culturology for studying the evolution of cultural systems dramatically influenced cultural anthropology and archaeology during the second half of Twentieth Century. Numerous modifications of cultural theory as a superbiolegical adaptive system can be traced to neoevolutionism, cultural ecology, cultural materialism and new archaeology (Binford 1983, Clarke 1968, Dole – Carneiro 1960, Harris 1979, 1999, Rappaport 1967, Steward 1955, etc.). The impact of Culturology overstepped the frame of American anthropology, and it is possible to discern its

echo in Great Britain, France, the Netherlands, and even in former Czechoslovakia and the Soviet Union.

However, contemporary Czech Culturology represents not only the revival of Leslie White's theory of culture. The Prague School of Culturology formed at the turn of the 90's in the Department of Culturology at Charles University in Prague. The creation of the discipline was proceeded with the participation of Czech social scientists together with representatives from universities abroad. The establishment of the discipline reflected both the strong domestic need for a field of study that would serve as an integrative base for sciences dealing with studies of man, society, culture, and also one that mirrored the development of anthropology abroad. There is science of culture predominantly included in the bridging field of anthropology, developed and often recognized under the label "cultural studies". The primary goal of the original Czech concept of Culturology is to respond to advancing desintegration and differentiation of scientific knowledge by articulating the necessity of a holistic perspective for studying man in a concrete cultural context. It also proved vital to feed the need for a "new synthesis" of natural and social science findings. From this point of view, the later establishment of new approaches, theories, and methods, is happening within the umbrella of new branches of knowledge whose birth is, in the current phase of science development, unavoidable anyway. The tendency for integration of scientific knowledge and systematic analysis of sociocultural reality found its expression in the constitution of a new field and discipline, Culturology.

CONCEPT OF THE PRAGUE SCHOOL

Culturology at the department of Culturology in Prague draws from global anthropological understandings of culture as a system of superbiological means and mechanisms through which man adapts to environment. The subject of Culturology is hence culture, defined as a system of artefacts, sociocultural regulators, and ideas shared and replicated by members of a particular society. Unlike other social sciences which study culture as an isolated abstracted phenomenon, Culturology makes an attempt to overcome narrow specialization and reveal the delicate interconnections that exist among particular dimensions of culture. The original assumption is that culture can be investigated complementarily on three basic structural levels that should not be confused.

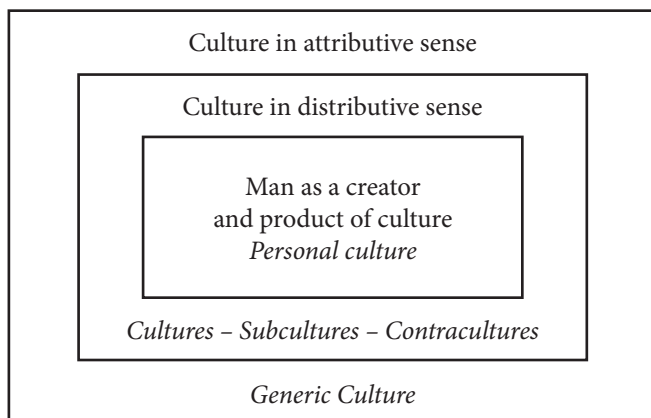
The first level is represented by research of culture in an attributive sense as a system of extrasomatic (superorganic, metabiological, nongenetic) means of adaptation, serving as a motif as well as coordinating and realizing human activity on the level of genus *Homo*. The subject of research is culture as a distinctive human feature – generic culture that is considered the attribute of highest importance, wherein genus *Homo* is distinguished from other nonhuman creatures. It explores the specifically human, independent of genetic heredity, ability to transmit cultural artefacts, sociocultural regulators, and ideas, a system that works in favour of cultural

continuity. Generic culture enables continuous accumulation of human knowledge, and thus functions as a nongenetic collective memory of mankind. Culture as an autonomous superorganic sphere of reality represents utterly specific type of organization and adaptation, and is subject to different laws than those valid in a world of inorganic and organic nature. Research conducted from this point of view strives for understanding the specificity of culture as a universal technology of mankind. Anyway, the achievement of Culturology is to settle the boundary line between culture and nature, especially between uniquely human activity and protoculture of nonhuman apes. On top, mutual determination of the biological and cultural dimensions of human activities is taken into special consideration.

The second level of cultural phenomena research is represented by studies of culture in a distributive sense on the level of concrete cultures, subcultures, and contracultures. The subject of study is not in this case human culture as a whole (generic culture), but a particular sociocultural system that can be identified within time and space. This approach derives from the fact that generic culture is manifested in an immense variety of local cultures, i.e. in the diverse ways of life of various groups of people. The study of culture on the level of sociocultural system accepts the fact of cultural pluralism and methodologically rests upon the concept of cultural relativism. This perspective engages cultures as unique configurations of artefacts, sociocultural regulators, and ideas shared and reproduced by the members of the society. It is thus possible to study local cultures as relatively autonomous, structured, and integrated adaptive systems that transform and evolve under the stimulating and determinative pressures of ecological, technological, economic, and demographic factors.

Eventually, the third level of cultural phenomena research consists of examination on the level of individual. Subjects of such research are studies of the mechanisms emerging in the interiorization of culture during the processes of socialization and enculturation, and also cultural analysis as a determiner of man's behaviour and perception. Fields of individual creativity, its cognitive and motivational base, plus its relation to sociocultural system are accentuated. Researcher's aspiration is thus shifted from the level of attributive or distributive culture to the individual grade. Man is investigated as both the creator and product of culture.

Nevertheless, Culturology does not deny that traditional studies of cultural phenomena on the three aforementioned levels have had very long tradition. What can be observed as a paradox is that these kinds of studies on the generic level, the sociocultural system level, and the individual level are proceeded in a quite isolated manner without any deeper connection. The cause is predominantly found in different points of view and also in different purposes articulated by a particular science, together with the sustained isolation of social and natural science. A too vast spectrum of views of culture that is not very well organised mirrors the growing specialisation of social sciences, resulting in a series of mutual contradic-

Tab. 1. Three dimensions of culture.

tory theories of culture, engaging disunited terminology and various noncomplementary explanative models. The attempt for the formation of a new integral approach towards culture studies that would allow systematic research and synthetic interpretation of cultural phenomena on those three levels, was thereafter reflected in a need to establish a new scientific discipline – Culturology. Nevertheless, objections can be made that traditional social sciences do possess their own theoretical background and were well-defined much before Culturology was established as a relatively closed system, and hence can exist outside the borders of Culturology. However, the aim of every social science is to develop more complex theoretical concepts and deepen particular knowledge so as to incorporate it into the general knowledge in order to illuminate its meaning. This can be achieved by utilizing Culturology as a basis for knowledge and theory integration accomplished within the frame of specialized science.

A significant feature of such a discipline is its general function. While special science of man, society, and culture studies partial aspects of sociocultural reality, Culturology considers complex examination of culture as an integrated totality existing on several structural levels. An empirical starting point for studying and formulating the general rules of creation, development, and functioning of culture on the level of genus *Homo*, sociocultural system and individual Culturology engages both its own empirical studies of cultures and the results of researches of “special” social science. The goal of Culturology is thus a new synthesis of knowledge that has been achieved within the studies of culture on particular levels. That is how the conditions for a qualitatively new synthetic view on concrete forms of cultural phenomena and processes are established. Systemizing the scientific knowledge of culture is nevertheless intertwined with building up a multidimensional explanatory model that leans on particular theories of culture, single topic research areas, and on the web of interconnected and mutually complementary culturological terms and categories. Accomplishment of this basic premise is the task for general Culturology, that as a meta-theory of particular science of culture serves for a gnoseological and general methodological fiction in the general scheme of science

on man, society, and culture. Furthermore, general Culturology acts as a framework for theoretical and methodological principles enabling synthetic research and explanation of cultural phenomena on different structural levels. In this sense, it examines especially the defining of basic culturological categories and terms together with anticipating their mutual relations within the methodology of culturological research, science paradigms analysis, research orientation, etc. Using these tools, vital conditions for studying and explaining the generic culture basis, development of a concrete sociocultural system, as well as understanding the relation between an individual and culture in a particular sociocultural context, are created.

RESEARCH OF CULTURE ON THE LEVEL OF GENUS *HOMO* (GENERIC CULTURE)

An integral study of human culture as a basic attribute of genus *Homo* supposes engaging highly differentiated and extensive research areas of both social and natural sciences. A specific feature of contemporary research on generic culture as a fundamental sign that indicates the difference between man and other animals, is an establishment of brand new border disciplines that operate on the verge of natural and social science. Further development of culturological research afterwards leans in particular on bioculturology as a scientific perspective and kind of theoretical explanation based on the culturological interpretation of findings in physical anthropology, paleoanthropology, archaeology, primatology, and genetics. The focus is especially aimed at analysis of biological and cultural adaptation and its relations; biological and cultural evolution; social behaviour of nonhuman primates; and sociocultural activity of genus *Homo* individuals. A salient point of contemporary bioculturology is considered to be the research of the evolution of man through an interdisciplinary approach, and also the culturological interpretation of knowledge gathered by natural science. On these grounds, bioculturology has its place within the system of general Culturology.

Research on generic culture, including questioning the fundamental matters, is traditionally reserved for philosophy. The close connection between the philosophical and anthropological approach towards the research of a man, society, and culture is especially proved by the existence of a history of philosophical anthropology and of philosophy of culture, with their focus on questions of cultural analysis as a specific way of man’s existence. Philosophical anthropology as an area of philosophical knowledge concerned with the study of the essence of a man and his existence, is a thoroughly inspiring source of contemporary theoretical Culturology. It represents the logical counterpart to bioculturological explanation and a complementary viewpoint of culture studies on the level of genus *Homo*. In this sense, the philosophy of man and culture together with bioculturology create the basic disciplines of general Culturology, which cover the field of culturological research and theoretical analysis of generic culture.

Level of analysis	Subject of study	Culturological disciplines
Genus <i>Homo</i>	Generic culture (Culture of mankind)	Bioculturology Philosophy of man and culture

Tab. 2. Research on culture on the level of genus *Homo*.

RESEARCH OF CULTURE ON THE LEVEL OF SOCIOCULTURAL SYSTEM (CULTURES, SUBCULTURES, CONTRACULTURES)

The study of culture on the level of sociocultural system (cultures, subcultures and contracultures) constitutes a vast research area that is shared by a group of disciplines. Research of culture in the distributive sense is traditionally at the centre of interest of social and cultural anthropology, cultural studies, ethnic studies, sociology, archaeology, history, cultural ecology, etc. The subject of research for these sciences is not anymore the generic culture as a whole, but studies of cultural variability – concrete sociocultural systems in time and space. A comparative and generalizing study of sociocultural systems in geographical space (local cultures) and in time (historical cultures) is a traditional subject within the study of social/cultural anthropology. It can be thus taken as a valuable source of information about origin, development, and functioning of cultures and subcultures. Regarding the ambiguous engaging of the term social and cultural anthropology in various countries, predominantly in the United States (cultural anthropology) and in Europe (social anthropology), we do consider it useful to implement the alternative term sociocultural anthropology. In this sense, sociocultural anthropology represents one of the basic disciplines of Culturology that focuses on studies of cultural phenomena and processes on the level of sociocultural systems.

The category of sociocultural systems meets the demands set on the culturological type of analysis, explanation, and interpretation of cultural phenomena. It is abstract and broad enough to be used as an analytical tool in an interdisciplinary research respecting the multidimensionality of investigated reality. From a culturological point of view, sociocultural systems can be defined as relatively autonomous, internally structured, racial, ethnic or social groups of historical origin that vary in their culture. This perspective enables us to study the history of mankind as a process of creation, functioning, development, and interaction of different sociocultural systems in space and time. The term sociocultural system highlights the dual dimension of human society that can be thus examined from various perspectives. In the focus of sociology there is above all the field of development and functioning of societies within the context of social relations and interactions, while the focus of Culturology is on studies of human cultures as systems of artefacts, sociocultural regulators, and ideas that are shared and transmitted by members of particular society. This interconnectedness of sociological and cul-

turological research has led to the introduction of the term sociocultural systems as a category whose basic gnoseological function is to create a frame of reference that is wide enough to allow the systematic interpretation of society and culture as two aspects of the same reality.

The study of sociocultural reality seen as a social system is a traditional area of study reserved for sociology, which together with social and cultural anthropology, represents an important source of knowledge about the development and functioning of sociocultural system. An attempt to interpret social phenomena within a broader cultural context dates together with endearing the term “sociocultural” to the past. Also, in our systemisation of general Culturology, sociological contribution occupies a very important post. On the level of culturological explanation, general output and the interpretation of sociocultural phenomena are matters of sociology of culture, which ranks among the basic disciplines of general Culturology.

An irreplaceable position in the study of sociocultural systems in time and space is likewise occupied by social and cultural ecology, which studies the relation of societies and cultures to their given environments. Cultural ecology analyzes two significant categories of phenomena: the first group consists of distinctive features of the natural environment (flora, fauna, climate, waters, raw material sources, etc.), while the second comprises cultural technology (fabricating process, technics, economical organisation, etc.). Through those components, the society makes use of environment to saturate the biocultural needs of its members. These two elements together with the level of technological progress, create a frame of ecological conditions that work as a stimulate but also as a limitation and determinant of the cultural specifics of the society, of its institutional base, of the forms of economical specialisation, and of the types of social structure and ideology. Research executed in social ecology has been recently valued, and their outputs are being verified in a newly emerging context aiming to discover the patterns of cultural adaptation and evolution. Cultural ecology represents another basic discipline of general Culturology. It puts emphasis on the analysis of culture as a superbiological adaptive system wherein members of the society transform natural and cultural reality. Moreover, cultural ecologists accentuate the analysis of limitative, stimulative, and determinative aspects of ecological, economical, demographic, and technological factors of the creation, functioning, and development of concrete sociocultural systems. The expansion of the term culture as an important category of social sciences has also been fortified by its inclusion into the conceptual apparatus of general history, archaeology, and pre-

Level of analysis	Subject of study	Culturological disciplines
Sociocultural system	Cultures, subcultures, contracultures in time and space	Sociocultural anthropology Cultural and ethnical studies Sociology of culture Cultural ecology Cultural history

Tab. 3. Research of culture on the level of sociocultural system.

history. A traditional subject of archaeological research on the past of mankind is the archaeological cultures – geographically-closed complexes of archaeological sources involving sets of artefacts, sociocultural regulators, and ecofacts that carry the information about the examined historical period and represent concrete historical communities existing within time and space. Unlike the ethnic culture that is connected to artefacts, sociocultural regulators, and the ideas of a particular ethnic group, archaeological culture is typically ethnically ambiguous, and thus a priori cannot be considered an ethnic, economic, or social culture. Names of archaeological cultures are usually assigned after agreement on a wide range of criteria (excavation site, typical shape of artefacts, vessel design and the like). While reconstructing the archaeological culture, archaeologists engage traditional methods and techniques of research, and also the approaches and knowledge of related disciplines (cultural and social anthropology, paleogenetics, semiotics, computer simulation, etc.). This trend established during the past decades lead to the emergence of new approaches and the formation of new research areas (such as ethnoarchaeology, experimental archaeology) and new forms of archaeological theory (processual archaeology, postprocessual archaeology). The need for broad culturological interpretation of archaeological cultures was widely recognized in the second half of the Twentieth Century within the frame of British “analytical archaeology” and American “new archaeology”. This development may anticipate further prolific cooperation between the disciplines of archaeology and Culturology that arise from the necessity of archaeological data to be interpreted within a broader cultural context.

Archaeology is not the only discipline that studies culture through a diachronic perspective. The research of particular cultures is also the traditional subject of study for cultural history. Despite the heterogeneity that is symptomatic in defining the subject of cultural history, it is fairly evident that this sphere of historical study intentionally using the knowledge of archaeology, prehistory, and general history, represents another key discipline of general Culturology.

Taking everything into consideration, basic subject areas studied by Culturology on the level of sociocultural systems are questions of the structural pattern, functioning of cultural systems in concrete ecosystems, and the issue of cultural processes, in particular the study of creation and development of cultural systems in space. The basic culturological disciplines

dealing with analysis, systemization, explanation, and interpretation of knowledge about the rules of development and existence of sociocultural systems, are regarded to be sociocultural anthropology, cultural and ethnic studies, sociology of culture, cultural ecology, and lastly history of culture.

RESEARCH OF CULTURE ON THE LEVEL OF INDIVIDUAL (PERSONAL CULTURE)

Researches of cultural phenomena on the level of the individual represents the third basic area of culturological analysis. On the level of general Culturology, the distillation and interpretation of knowledge from this thematic rank is provided by the psychology of culture. The subject is defined as an analysis of individual – cultural relationship, field of biological and cultural determination of human behaviour and experience, and also the sphere linked to mastering culture by the individual in processes of socialization and enculturation. This segment of study is a traditional domain of social and developmental psychology, personality psychology, transcultural psychology, psychological anthropology, and, to a certain extent, also pedagogy. Studies of socialization and enculturation thus do not embody the sole radius of the culturological reflection of man – i.e. cultural relation. The expansion of cognitive research (cognitive psychology, cognitive anthropology, cognitive linguistics) in the past years, arouses interest in synthesizing the conventional research areas with the type of research focused on processes of human behaviour and human thought in specific cultural context. Although in the focus of contemporary culturological research of the personal culture, there is still the systematic study of relations between man and culture with an emphasis on analyzing socialisation and enculturation, as well as other highlighted issues we can mention: 1. Social perception, cognitive processes and thinking; 2. Creation of small groups, group dynamics and differentiation; 3. Social communication; 4. Culture and personality; 5. Needs, values and interests; 6. Frustration, deprivation and mental disorders in transcultural perspective. A notable revival in this area of culturological research was significant for the second half of the Twentieth Century and coincided directly with the emergence of sociobiology (Wilson 1975, 1978) and evolutionary psychology (Barkow – Cosmides –

Level of analysis	Subject of study	Culturological disciplines
Personality psychology	Individual as a creator and product of culture	Psychology of culture

Tab. 4. Research on culture on the level of individual.

Tooby 1992, Barrett – Dunbar – Lycett 2001) that contributed to a radical re-evaluation of the traditional perception of man's biological and cultural determination. Nowadays, the theme of "genes contra culture" is a matter of frequent and intensive discussion within the scientific community, and in regard to conclusions it is possible to summarize questions of culture as a determinant of man's personality so far as to reach a solution and represent an important area of general Culturology research.

All in all, the subject of culturological study is an integral examination of cultural phenomena (artefacts, sociocultural regulators and ideas) on the level of generic culture, sociocul-

tural systems, and personal culture. Culturology represents a modern synthetical science of man, society, and culture that like American cultural anthropology integrates several scientific disciplines. Basic culturological disciplines that provide systemization and culturological interpretation of knowledge obtained in research of traditionally specialised sciences of man and culture are bioculturology and the philosophy of man and culture (study of culture in attributive sense), socio-cultural anthropology, cultural and ethnical studies, cultural ethnology, sociology of culture and history of culture (study of culture in distributive sense), and psychology of culture (study of culture as a determinant of man's personality).

Levels of analysis of cultural phenomena	Subject of study	Traditional sciences of man and culture	Culturological disciplines
Level of genus <i>Homo</i> (attributive dimension)	Culture as a distinctive feature (generic culture)	Philosophical anthropology Philosophy of culture Physical anthropology Paleoanthropology Ethology of man Primateology	Philosophy of man and culture Bioculturology
Level of sociocultural systems (distributive dimension)	Cultures, Subcultures and Contracultures in time and space	Social and cultural anthropology Cultural and ethnical studies Sociology Social and cultural ecology Archaeology Prehistory General history	Sociocultural anthropology Cultural and ethnical studies Sociology of culture Cultural ecology Cultural history
Level of individual (personal dimension)	Culture as a determinant of man's personality	General, social and cognitive psychology Transcultural psychology	Psychology of culture

Tab. 5. Culture as a subject of culturological research – general Culturology model.

Thematic areas	Subject of study	Culturological disciplines
Applied culturological research	Cultural phenomena and processes	Methods and techniques of culturological research
Creation, transmission and distribution of cultural values	Cultural values	Economics of culture Animation of culture Management and marketing of culture Cultural politics
Creation, transmission and distribution of cultural ideas	Cultural massmedia	Media culture Mass communication
Preservation of cultural values and cultural heritage	Cultural monuments	Cultural heritage Monument preservativon Restoration of cultural heritage

Tab. 6. Applied Culturology.

APPLIED CULTUROLOGY

The theoretical and methodological potential of Culturology as an interdisciplinary base to integrate knowledge of several sciences of man, society, and culture has been successfully tested both in pedagogical and scientific fields by the staff of department of Culturology at Charles University in Prague, Czech Republic. In addition to the foundation of the base of general Culturology, the grounds for applied Culturology have also been established. They employ culturological knowledge in the sphere of cultural processes management – in particular, the management of culture in areas such as free-time cultural animation, distribution and presentation of cultural values, preservation of cultural heritage, cultural institutions, propagation of culture via massmedia, etc. Applied Culturology can be observed as a set of specific theme areas engaging the knowledge of general Culturology for practical purposes; on the other hand, it also represents the research field stimulating further development of culture theory owing to its ability for the formulation and practical examination of new hypotheses, as well as laying out new subjects of study and perfecting methods and techniques of culturological studies. Within the past decade, the gnoseological power of general and applied Culturology not only had go through theoretical and practical evaluation as a scholarly discipline, but it was also tested in many long-term empirical studies of local urban cultures that were carried out by the department of Culturology.

The model of general and applied Culturology mentioned above epitomizes one of the possible alternatives for the integral study of sociocultural phenomena. In our opinion, this original Czech concept mirrors the worldwide trend in the science of man, society, and culture. At the same time, it is necessary to be aware that such an ambitious project will require complex and long-term pedagogical and research activity in the future.

REFERENCES

Barnard, Alan (2000): *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Barth, Fredrik (1989): The Analysis of Culture in Complex Society. In: *Ethos*, No. 3–4, 120–142.

Barrett, Louise – Dunbar, Robin – Lycett, John (2007): *Human Evolutionary Psychology*. Princeton: Princeton University Press.

Barkow, Jerome – Cosmides, Leda – Tooby, John, eds. (1992): *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Binford, Lewis, R. (1983): *Working at Archeology*. New York: Academic Press.

Clarke, David Leonard (1968): *Analytical Archeology*. London: Menthuen.

Dole, Gertrude E. – Carneiro, Robert L., eds. (1960): *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*. New York: Crowel.

Gamst, Frederick, C. – Norbeck, Edward (1976): *Ideas of Culture: Sources and Uses*. New York: Holt.

Harris, Marvin (1968): *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York: Crowell.

Harris, Marvin (1979): *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. New York: RandomHouse.

Harris, Marvin (1999): *Theories of Culture in Postmodern Times*. New York: AltaMira Press.

Hatch, Evelin (1973): *Theories of Man and Culture*. New York: Columbia University Press.

Ingold, Tim, ed. (1998): *Companion Encyclopedia of Antropology*. London: Routledge.

Kroeber, Alfred Louis (1952): *The Nature of Culture*. Chicago: University of Chicago Press.

Kroeber, Alfred Louis – Kluckhohn, Clyde (1952): Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions. In: *Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology*, Harvard University, vol. 47, no. 1: Cambridge (Massachusetts).

Kroeber, Alfred L. – Kluckhohn, Clyde (1952): Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions. *Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology*, Harvard University, vol. 47(1), s. 1–223.

Kuper, Adam (1999): *Culture: The Anthropologists' Account*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Malina, Jaroslav – Vašíček, Zdeněk (1990): *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Markarjan, Eduard, S. (1983): *Teorija kulture i sovremennaja nauka*. Moskva: Nauka.

Moore, Jerry, D. (2008): *Visions of Culture: An Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

AUTHOR

- Ostwald, Friedrich, Wilhelm (1909): *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft*. Leipzig: Verlag von Werner Klinkhardt.
- Rappaport, Roy, A. (1967): *Pigs for the Ancestors*. New Haven: Yale University Press.
- Rappaport, Roy, A. (1979): *Ecology, Meaning and Religion*. Richmond: North Atlantic Books.
- Rossi, Ino, ed. (1980): *People in Culture*. New York: Praeger.
- Soukup, Václav (2000): *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.
- Soukup, Václav (2004): *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum.
- Steward, Julian, H. (1955): *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.
- Tylor, Edward, Burnett (1871): *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London: Murray 1871.
- Weiss, Gerald (1973): A Scientific Concept of Culture. In: *American Anthropologist*, 75, 1376–1413.
- White, Leslie A. (1949): *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization*. New York: Farrar, Strauss.
- White, Leslie A. (1959): *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome*. New York: McGraw-Hill.
- White, Leslie A. (1975): *The Concept of Cultural Systems: A Key Understanding Tribes and Nations*. New York: Columbia University Press.
- White, Leslie A. – Dillingham, Beth (1973): *The Concept of Culture*. Minneapolis: Burgess 1973.
- Wilson, Edward O. (1975): *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wilson, Edward O. (1978): *On Human Nature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Soukup, Václav (31. 8. 1957, Mariánské Lázně), Czech culturologist and anthropologist who teaches at the Faculty of Arts and Humanities, Charles University, Prague. He ranks among the founders of an interdisciplinary field of study – Culturology and he is also considered a pioneer of Bioculturology. Apart from being an author of numerous scientific articles and publications his work also deals with history of anthropological thought. The book *History of Anthropology* was awarded a Prize of the Charles University rector for the best publication in the area of social science in 2004. For his long-term contribution to the development of anthropology he received the Vojtěch Suk Prize at the Masaryk University in Brno in 2009.

Contact: PhDr. Václav Soukup, CSc., The Department of Cultural Studies (Culturology), Faculty of Arts, Charles University in Prague, Celetná 20, 110 00 Prague 1, e-mail: Vaclav.Soukup@ff.cuni.cz.

“Change Yourself or Leave” – Nature of Mobile Cultures

Eva Čermáková

Katedra sociologie a andragogiky, Oddělení kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Tř. Svobody 26, Olomouc

„ZMĚŇ SE, NEBO ODEJDI“ – POVAHA KULTUR V POHYBU

ABSTRAKT Příspěvek se zabývá vztahy mezi kulturní změnou a migrací. Zvláště se zaměřuje na problematiku evoluce v rámci nomádských kultur. Východiskem je předpoklad, že fenomén změny, času a migrace jsou vzájemně úzce propojené a z určitého úhlu pohledu až totožné. Změna místa (migrace) tedy umožňuje z tohoto pohledu uniknout změně stavu (například přizpůsobit se kulturními prostředky novým podmínkám). Pohybem v krajině například nomádi do značné míry eliminují nutnost změny v čase – evoluci. Migrací se vrací to, co bylo (hojná pastva, dostatek vody, mírné klima ...), respektive v ideálním případě *je udrženo status quo*. Protiklad tvoří usedlé kultury, které jsou více náchylné ke změnám a evoluci, právě v důsledku setrvání na jedné lokalitě a tedy nutnosti přizpůsobit se změnám, na něž musí reagovat jinak než odchodem. Tento fakt potvrzuje i skutečnost, že právě nomádské společnosti dneška uchovávají v nejhojnější míře archaický způsob života, zatímco usazené komunity jsou vystaveny mnohem rychlejší modernizaci.

KLÍČOVÁ SLOVA nomádi; migrace; kulturní změna

ABSTRACT This contribution focuses on the relations of change, time and movement (migration) within human cultures. Particularly, the relation between migration and evolution will be investigated. It is argued, that all mentioned entities – change, time and movement – are intrinsically connected with each other and, from certain points of view, could be considered as identical. Thus, the nomad societies lack the necessity of cultural change (evolution) as a result of its perpetual change of place.

KEY WORDS nomads; migrations; cultural change

The most crucial conception I am going to deal with, is the change, as the fundamental expression of life (whether human, or animal or whatever else's). The change can be manifested as a change of place, what we call movement or, in the case of humans and animals, also migration. The movement and the change are also terms used when defining the category of time. According to Aristotle, time is a reckoned movement in regard to “before” and “after”. Analogically states another Greek philosopher Plotinus:

(Time is) ...the Life of the Soul in movement as it passes from one stage of act or experience to another (Plotinus 2010, eng. translation by MacKenna, S. – Page, B. S.).

Gavin Lucas asserts similarly:

Time and change are close bedfellows – they are so related as concepts that, perhaps, it is hard to think of them apart (Lucas 2005, 2).

So, for these authors, the change within the time emerges as a kind of evolution.

Let us have a look at the manner, in which change and movement manifest in the life of pastoral nomads; most distinctively (and most universally) as a change of place or as a movement through the landscape. There are obviously many patterns of movements, even in the frame of a single culture. The frequency of shifts depends mainly on ecological conditions. For example, there are families shifting more than four times in one year in contemporary Mongolia. On the other hand, some families have to shift just two times in a year, eventually they shift not at all, in countries offering more pastures. The migrations in Mongolia, according to my observation, are caused in normal circumstances by following factors¹:

¹ I do not consider social reasons of movement

- Exhaustion of pastures
- Drying-up the water sources
- Inconvenient climatic conditions (searching sheltered valleys for winter time, leaving snow-covered pastures and so on).
- Hygienic reasons (?); (it is probably a consequence rather than a reason of shifts. Nevertheless, especially when a family owns a large number of stock, the organic pollution of place might be a reason for leaving it).

Most commonly, the shifts have a seasonal character (fundamental is summer and winter camp, in some cases also spring and autumn camps). Thus, for nomads means the change of time simultaneously the change of place. The motivation of the movement seems to be quite simple: the new site shall supply that, what the original site supplied till certain time, but (from various reasons) cannot any more. So, the life standard is maintained by the shift on another site: if the creek has dried up, let us move further against the stream, where is still water. If our stock has exhausted pastures, let us move there, where is plenty of grass. If it is getting cold, let us move in the valley, where the climate is milder. In other words, by the migration nomads restore that, what was former, the status quo is maintained. B. Chatwin describes the nature of nomadic shifts as follows:

Any nomad migration must be organized with precision and flexibility of a military campaign. Behind, the grass is shrivelling. Ahead, the passes may be blocked with snow. (...) Time and space are thus dissolved around each other: a month and a stretch of road are synonyms (Chatwin 1988, 205).

Chatwin's opinion about the merging of time and space in nomad societies could be accepted in some respect, but only if we understand time as seasonal changing. Winter than means sheltered valley, spring the particular journey from this valley to summer pastures, summer means highly situated pastures and the autumn means the journey back to the winter camp in the valley. But if we consider time in a more general level as a change, than the change of place averts the undesirable change of life conditions.

In contrast to sedentary, and particularly agricultural cultures, which are forced to adapt to the time cycles, to the periods of plenty and scarceness, nomads have the advantage of a kind of “manipulation” with the time. Obviously, they are not out of the time flow and seasons changes, but they eliminate in a great extent consequences of these changes by the movement through the space. If nomads move in the well established manner through the landscape, they live, in the ideal case, in the never-ceasing plenitude. They remain within the perpetual and plentiful “NOW”, which is nevertheless compensated by their lack of stable home. In other words, the change within the space (the cyclic changing of sites) compensates the “immobility”, the lack of change in the time.

The aspects of nomadism could be found in many various cultural contexts and their diversity illuminates the essence of nomadism from different points of view and so afford much more holistic image. R. Cribb states pregnantly:

The search for a fully nomadic society should be abandoned in

favour of an approach which recognizes nomadic tendencies manifested in varying degrees in a wide range of societies and communities (Cribb 2004, 16).

Beyond purely nomadic cultures we can see nomadic tendencies from this perspective in:

1. Cultures in „exodus“ – i.e. culture begins to move (whether actively or passively) outwards its original territory – the migration into new areas starts (for example the invasions of Cimmerians, Scyths, Huns, Mongols, Hungarians, Turks and others westwards, or forced migrations during the Migration Period etc).

2. Mobile parts in the frame of sedentary cultures (pilgrims, wandering monks, formerly Gypsies, merchants, communal shepherds...)

Even in these different cases, similarly to movement of nomadic families described above, the considerable consequence (and reason too) of migration is the elimination of change. This general rule, which could sound like: “change yourself or leave” is perceptible throughout all human history. By the change of place people paid the price for keeping their identity at every time. Many historical events, considering very often the religious identity, can be taken as examples. The choice of the Czech Protestants after the White Mountain battle is one of the purest examples In Czech history: whether they change their belief and stay in homeland or they keep their religion and pay for it by losing homeland. The case of Jews is illustrative as well. The Jew was originally a name of Iudea (Iúdaios in Greece) inhabitants, but since the overthrow from Romans in 70 A.D. when the Jews dispersed over all then world, all people accounted themselves as followers of judaism are called by this name, without any geographical restrictions (Fouilloy 1992, 259). Ahasver, the permanently vagrant Jew, becomes then the “archetypal Jew”.

Thus, migrations prevent or considerably slow down evolution, which would be unavoidable when staying on the original site. Ibn Chaldun (1332–1406), the Arabian historian, does not attribute the possibility of evolution and progress at all when he designated nomadism as unprogressive phenomenon (cited in: Berman 2000, 162). This issue is very illustrative in etymological perspective as well: the English word progress (from latin progression) and the Czech word pokrok comes from all these languages from terms of movement (stalk, go ahead). B. Chatwin cites that the term progress in Middle English meant a ‘journey’ particularly a ‘seasonal journey’ or ‘circuit’ (1988, 219). Thus, the evolution and progress, the change in any other field of the nomadic life may be limited as a result of their “physical” mobility.

Ibn Chaldun regarded the nomadic life style (what he calls “badawa”) as opposite to the sedentary and agricultural life style (“hadara”), what solely, according him, can lead to civilisation (cited in: Berman 2000, 162).

The movement, on the one hand, enables to keep one’s cultural expression unchanged, on the other hand it relieves from necessity of adaptation to new conditions, from change and progress further in evolution (which I state entirely without any positive or negative appreciation).

Type of culture	SPACE	TIME
Mobile culture	Change = migration	“NOW”
Sedentary culture	“HERE”	Change = evolution

Tab. 1. The relation between changes in space and time in mobile and sedentary cultures.

It is not by a change, that groups living in extremely archaic life style called often “people of Stone Age” (generally the Palaeolithic is meant by it) are almost entirely hunters and gatherers, i.e. mobile groups (rests of San’s population, Australian Aborigines, some ethnic groups on Papua New Guinea). Such people live in “stone age” even today, as thousands years before, in proven and unchanged life-style. But, on the contrary, there are no people, which could be compared for example to Bronze Age populations from the perspective of level of civilisation. This may seem paradoxical on the first sight – the common human experience forces us to believe the “logic” rule, that new phenomena are prospering, the older ones are disappearing steadily, and the oldest are long-ago lost. The reason is evident; the archaic cultures, if sedentary (for example those from Bronze Age), were predestined to evolution due to their sedentism. The relation between changes in space and time in mobile and sedentary cultures might be expressed by table 1.

The mobile cultures live just in eternal “now”, whereas for sedentary societies the time presents a complex flow of changes. And on the contrary, fully sedentary populations perceive the space unchangeably as “here”, whereas the nomad’s perception of space is much more complicated (see also: Čermáková 2006).

How are the mobile cultures actually? Most importantly, they evince a significant resistance against changes, in some cases there is actually no evolution (the contemporary hunters and gatherers “people of stone age”). Present-day nomadic peasants are more inclinable to changes in accord with extent of their mobility. Relevant is actual mobility, not the factual distances, surmount by the particular group.

REFERENCES

- Berman, Morris (2000): *Wandering God. A Study in Nomadic Spirituality*. New York: State University of New York Press.
- Čermáková, Eva (2006): Specifika vnímání krajiny nomádky. In: Samec, P. – Kynický, J. (eds.): *Hlavní výsledky průzkumu území Mongolska v projektu Mongolsko 2000–2005: shrnutí, hodnocení a interpretace (II.)*. Brno, s. 66–69.
- Chatwin, Bruce (1988): *The Songlines*. London: Picador.
- Cribb, Roger (2004): *Nomads in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fouilloux, D. et al. (1992): *Slovník biblické kultury*. Praha: Ewa.
- Lucas, Gavin (2005): *The Archaeology of Time*. London – New York: Routledge.
- Plotinus: *Enneads III:7, 11* [on-line]. 2010 [quot. 21.11.2010] accessible on World Wide Web: <http://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/ancient-greece/plotinus/default.asp> (english translation: MacKenna, S. – Page, B. S.)

AUTHOR

Čermáková, Eva (29. 7. 1980, Brno), czech anthropologist and archaeologist, recently working as a fellow at Department of Sociology and Andragogy (section Cultural Anthropology), at Faculty of Arts, Palacky University in Olomouc. She is studying the variability of space / landscape perception in human cultures, with regard to their mode of subsistence. The question of nomads and their understanding of space was investigated in the field (expedition to Mongolia and Central Asia). The results of this fieldwork became the basis of her dissertation *The perception of time and space in nomadic and sedentary societies* (2009) which is going to be published in 2011.

Contact: Mgr. Eva Čermáková, Ph.D., Katedra sociologie a andragogiky (oddělení kulturní antropologie) Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Třída Svobody 26. 771 47 Olomouc, e-mail: eva.cermakova@upol.cz

Havran jako kulturní fenomén

Barbora Půtová

*Katedra teorie kultury (kulturologie) a Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1*

THE RAVEN AS CULTURAL PHENOMENON

ABSTRACT The aim of this article is to deal with the analysis of raven as a phenomenon depicted within the fields of art, literature, music and native myths across the various cultural contexts. The main part contributes to the examination of raven symbolizing two different modalities since it is engaged as a symbol of death, evil and sin and on the other hand it serves as an image of cunning, trickery and prophecy. The final chapters follow the trace dominant in modern and postmodern culture, i. e. a figure of raven as an epitome of destruction. Suggesting a conceptual model, which would work as a platform for synthesis of numerous interpretations of raven is the main objective of this study.

KEY WORDS raven; culture; art; myth; literature; music

Havran představuje mytické, biblické a totemové ptactvo, které může vystupovat jako kulturní hrdina, posel bohů, moudrý rádce, pokušitel, nositel zla, hříchu nebo smrti. Způsob jeho interpretace a uměleckého ztvárnění se mění v závislosti na konkrétním kulturním okruhu.

V evropském kulturním areálu byl havran zpravidla považován za atribut a symbol hříchu, hereze, pohanství, lakomství a tvrdosti srdce. V křesťanské ikonografii byl chápán jako negativní vtělení Žida nebo ďábla unášejícího duši do temnot. Havran například ztělesňoval ďábla a neřest v protireformačním umění, kde byl vyobrazen zejména na letácích a pamfletech odsuzujících učení německého teologa a církevního reformátora Martina Luthera (1483–1546). Na dřevorezu *Lutherova kacířská hra* (1521) je Luther ztvárněn během vaření jako kuchař hříchu u velkého kotle v obklopení tří ďáblů (obr. 1). Na rameni mu sedí havran a z kotle vycházejí různé druhy neřestí (pýcha, klam, závist, rouhání, kacířství aj.). Jiný středověký dřevorez ztvárňuje havrany na hlavách studentů v opozici k bílým holubicím. Havrani symbolizují „černou“, až nekalou tvorbu a bílé holubice „čistou“ tvorbu. Před studenty je u pulpitu posazen učitel s brýlemi na nose, ozbrojený metlou v pravé ruce (obr. 2).

Symbolika havrana má dlouhou literární tradici. Havran je zaznamenán již v nejstarším eposu světa *Ša nagba imuru* (doslova *Toho, jenž vše zřel*, Epos o Gilgamešovi). Zde vyslal Uta-napištim havrana, který spatřil opadávající vody a již se nevrátil (Epos o Gilgamešovi 1958, 145):

*„Havrana jsem vyslal a volně pustil.
Vylétl havran a spatřil opadávající vody.
Hledá, poletuje, kráká, zpět se však nevrátil.“*

Inverzní motiv je zaznamenán ve starozákonní knize *Genesis* (v současné podobě vznikla přibližně až v 5. nebo ve 4. století př. n. l.). Noe vypustil čtyřicet dní po potopě havrana, který vylétával a vždy se vracel do archy (*Genesis* 8,6–7). Havran je považován za ptáka schopného lidské řeči, jehož charakterizuje věštění a prorokování. Havrani byli dokonce ochočováni a učili se fráze, jež opakovali. K jejich charakteristickým znakům se proto řadila i učenlivost, chytrost a žvanivost, stejně jako lenost, hříšnost a neřest. Havrana pohlížejícího do knihy zachytil německý malíř Carl Spitzweg (1808–1885) na obraze *Havran* (kolem 1840) (obr. 3). Havran byl dokonce personifikací dvou ze sedmi kardinálních hříchů – nestřídmosti (gula) a lakoty (avaritia). Spojení havrana s temnou neřestí a hříšnými vášněmi podpořil i latinský filozof a teolog Aurelius Augustinus (354–430), který jej označil za symbol světského umění. Na obraze *Svět naruby* (1663) nizozemský malíř Jan Havickszoon Steen (1662–1679) zachytil havrana v kontextu neřestného světa, v němž věci a osoby postrádají obvyklý řád (obr. 4). V mnoha literárních a výtvarných dílech se setkáme s přesvědčením, že havran poskytuje svou podobu čarodějům a vedle kočky nebo sovy doprovází čarodějnice, jak dokládá například heliogravura *Příprava na sabat* (*Malá čarodějnice II.*) belgického malíře a grafika Féliciena Ropse (1833–1898).

Obr. 1. Lutherova kacířská hra, dřevorez (1521).

Obr. 2. Středověký dřevorez.

Zde čarodějnice sedí v budoáru před toaletním stolkem (obr. 5), kde si štětečkem nanáší pudr na obličej. Nánosy pudru sleduje v malém přenosném zrcátku, za nímž je na stolku opřeno další oválné zrcadlo. Čarodějnice má bílé punčochy, tmavou pelerínu a čepeček, připevněný na dlouhých světlých vlasech. Na podlaze se nachází nejenom zobrazení havrana, nýbrž i koštěte, sloužícího k letu na sabat.

Havran údajně dokázal zprostředkovávat vniknutí básníkům, učencům i léčitelům. Navíc oznamoval nemoci, válku a smrt. Nositelem negativních vlastností havrana bylo také peří, jehož odlesk se mění na škále černé, kovově modré až fialové a metaforicky označuje temnotu. Navzdory těmto negativním konotacím jsou ovšem ve starozákonní knize *Píseň písní* (5,11) krásné kadeře milého přirovnány k černému peří havrana (kniha byla sestavena ze starších pramenů nejspíše až v 5. století př. n. l.).

V antickém Řecku se vyskytuje motiv podvedeného a zahanbeného havrana, který uvedl do svých bajek *Havran a liška* nebo *Havran a páv* starořecký bajkář Ezop (přibližně 6. století př. n. l.). V bajce *Havran a liška* dostala liška chuť na sýr, který držel havran v zobáku. Lstivá liška vyjádřila smutek nad tím, že nikdo neslyší havranův hlas. Havran, který se chtěl pochlubit svým zpěvem, otevřel zobák, z něhož mu vypadl kousek sýra (Ezop 1975, 22): „... a lišák už jej držel. Dodá jízlivě: ‚Ach nejsi němý, zvukný hlas máš, havrane! Máš všechno možné, všechno – jenom rozum ne.‘“ V rukopisu arabských bajek *Kalila wa*

dimna (Kalila a Dimna, originál překladu kolem roku 1210), který byl vytvořen kolem roku 1350, je provedena iluminace havrana a lišky. Havran stojí čelně k lišce, jejíž tlamička je rozevřená a připravena zmocnit se lahodného sýra (obr. 6). Bronzové skulptury *Havran a liška* (1974) vytvořil německý sochař Karl-Heinz Goedtke (1915–1995) v okamžiku, kdy havran rozevírá svůj zobák (obr. 7). V bajce *Havran a páv* se havran zdomoval pery páva a opovrhoval jinými havrany. Pávi se rozhorlili, začali vyklovávat cizí peří a téměř ho uklovali. Havran se styděl vrátit mezi havrany. Svou hanbu a opovržení si mohl ušetřit, kdyby zůstal spokojen ve svém ošacení. Nizozemský malíř Melchior D’Hondecoeter (1639–1695) na plátně *Svlékání vypůjčeného peří* umělecky ztvárnil motiv, kdy ptáci vyklovávají havranovi cizí peří (obr. 8).

V antické mytologii vystupuje havran jako průvodce a atribut boha Slunce Apollóna, který poslal havrana pro pohár vody určené jako oběť Diovi. Havran cestou spatřil strom s nezralými fíky a mlsně setrval, dokud nedozrály. Teprve poté splnil úkol. Při setkání s Apollónem tvrdil, že se opozdil kvůli vodní nestvůře Hydře, která mu bránila nabrat do poháru vodu. Bůh ovšem prohlédl lež a havrana potrestal věčnou žízní. Havrana umístil na oblohu hned vedle Poháru. V uhašení žízně mu však brání Hydra, která se nachází mezi havranem i Pohárem. Jeho krásný hlas nahradilo drsné krákaní, vycházející ze suchého hrdla. Řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios (kolem 85–kolem 165)

Obr. 3. Německý malíř Carl Spitzweg (1808–1885), olejomalba *Havran* (kolem 1840).

stanovil havrana jako jedno ze 48 souhvězdí na jižní obloze. Římský básník Publius Ovidius Naso (43 př. n. l.–17 nebo 18 n. l.) v díle *Metamorphoseon libri* (Proměny, kolem roku 8 n. l.) zaznamenal havranovo vyzrazení nevěry oblíbenkyně Apollóna – krásné Korónis z města Lárissy. Apollón ji za trest proklál šípem, litoval svého činu a havrana zavrhl. Havrani, kteří byli původně sněhově bílí, získali poté černé peří. V havraní podobě vedl Apollón obyvatele ostrova Théry (Santorini) na severní pobřeží Afriky, kde založili kolonii Kyréné.

S havranem se nesetkáváme pouze v antické mytologii, ale také ve vojenské námořní terminologii. Na římských válečných lodích slovo havran (*corvus*) sloužilo k označení dlouhého padacího můstku, jenž se spouštěl prostřednictvím kladky, umístěné na vrcholu vysokého stožáru. Havran, skládající se ze sklápěcí části, byl otočný kolem osy stožáru. Během plavby se jeho sklápěcí část zdvihala a vztyčená v horní poloze se uzavírala. Ve chvíli bojového střetu s cizí lodí byl havran sklopen na nepřátelskou loď, jejíž palubu prorazil železným zobcem. Toto zachycení umožnilo vojákům přeběhnout po můstku na loď a zmocnit se jí.

Originálním způsobem vstoupil motiv havrana a s ním spojená symbolika do židovské a křesťanské kultury. V *bibli* se setkáváme dokonce s havrany, kteří prokazují i dobré skutky a stávají se symboly božské osamocенosti. Například havran přinesl starozákonnímu proroku Eliášovi na poušť potravu (1 Královská 17,4). Setkání havrana s Eliášem umělecky ztvárni-

Obr. 4. Nizozemský malíř Jan Havickszoon Steen (1662–1679), olejomalba *Svět naruby* (1663).

Obr. 5. Belgický malíř a grafik Félicien Rops (1833–1898), heliogravura *Příprava na sabat* (Malá čarodějnice II.).

lo několik italských malířů, jako například Giovanni Girolamo Savoldo (1480–1548) na obraze *Eliáš krmený havranem* (kolem 1510) nebo Guercino (1591–1666) na plátně *Eliáš krmený havranem* (1620). Havran přinášel potravu, zpravidla chléb,

Obr. 6. Rukopis arabských bajek *Kalila wa dimna* (Kalíla a Dimna, kolem roku 1350).

Obr. 8. Nizozemský malíř Melchior D'Hondecoeter (1639–1695), olejomalba *Svlékání vypůjčeného peří*.

Obr. 7. Německý sochař Karl-Heinz Goedtke (1915–1995), bronzové sočpultury *Havran a liška* (1974).

i svatým poustevníkům – Erasmusovi (zemřel kolem 303), Antonínu Velikému (kolem 251–356) nebo Pavlu Poustevníkovvi (Pavlu Thébškému, 3.–4. století). Španělský barokní malíř Diego Rodríguez de Silva Velázquez (1599–1660) zachytil havrana na olejomalbě *Svatý Antonín Veliký a Pavel Poustevník* (1635–1638) v okamžiku, kdy slétá z nebe se skývou chleba k modlícím se světcům (obr. 9). Tyto dva světce, k nimž přilétá havran, ztvárnil i německý malíř a grafik Matthias Grünewald (kolem 1475/1480–1528) na polyptychu *Isenheimský oltář* (1512–1516) (obr. 10). Havrani se dokonce stali atributy některých křesťanských světců, k nimž patří například Onufrius Veliký (kolem 320–kolem 400), Benedikt z Nursie (kolem 480–547), Bonifác (673–754), Osvald (kolem 604–642) a Meinrad (zemřel 861). Tento světec vlastnil dva ochočené havrany, kteří podle jedné legendy pomohli najít jeho tělo a podle druhé pronásledovali jeho vrahy až do Curychu. Světec a zároveň král severní Umbrie (pomezí Anglie a Skotska) Osvald

Obr. 9. Španělský barokní malíř Diego Rodríguez de Silva Velázquez 1599–1660, olejomalba *Svatý Antonín Veliký a Pavel Poustevník* (1635–1638).

Obr. 10. Německý malíř a grafik Matthias Grünewald (kolem 1475/1480–1528), polyptych *Isenheimský oltář* (1512–1516).

vlastnil havrana, jenž vylétal s prstenem v zobáku jako námluvčí. Ojediněle je havran zachycen i na mariánských obrazech, kde symbolizuje příchod zlo a smrt v podobě Kristova utrpení a smrti na kříži. V koruně uschlého stromu je usazen za ztvárněním Madony s dítětem na obraze *Madona na louce* (1505), jejímž tvůrcem je italský malíř Giovanni Bellini (1430–1516) (obr. 11). Havran jako neodbytný hlasatel smrti, nepřítel muže, jehož prozradí v útěku před ženou, vystupuje ve filmu *Antichrist* (Antikrist, 2009), jehož autorem je dánský filmový režisér Lars von Trier (narozen 1956).

Lidi na havranovi nefascinoval pouze tvar těla a barva jeho peří, nýbrž i zvuky, které byl schopen vydávat. Například anglický františkán Bartholomaeus Anglicus (před rokem 1203–po roce 1250) v encyklopedii *De proprietatibus rerum* (O vlastnostech věcí, kolem 1240) havranům přisoudil čtyřiašedesát různých hlasů. Přiškrcený hlas havrana údajně vyjadřuje neštěstí nebo špatnou zprávu, jejíž význam si havran uvědomuje. Havraní hlas charakterizuje hluboké „kráá–kráá“, „kro“ nebo krátké „gag“. Interpretace zvuků, které havran vydává, ovšem

Obr. 11. Italský malíř Giovanni Bellini (1430–1516), olejomalba *Madona na louce* (1505).

závisí na časovém úseku, v němž lidé krákání zaslechnou. Havraní krákání v průběhu osmé až desáté hodiny večerní vyjadřuje radost, zatímco v následujících dvou hodinách již ohlašuje smrt. Motiv havrana jako symbolu smrti a zániku pronikl z židovsko–křesťanské literatury dokonce do islámské kultury. V *koránu*, který je základem islámského myšlení, havran přilétá ke Kainovi a radí mu, jak ukrýt mrtvolu svého bratra Ábela. Kain ovšem běduje, neboť není schopen být ani jako havran, a pronásledují ho výčitky svědomí (5:31).

Vztah havrana a smrti byl posílen jeho záměnou s krkavcem, který přilétal na bitevní pole a popraviště, kde se živil mršinami. Havran doprovází i ikonografická zobrazení Kristova ukřižování na Golgotě, jako je tomu na obraze *Nesení kříže* (1564), jež ztvárnil nizozemský malíř Pieter Bruegel starší (kolem 1525–1569) (obr. 12). Anglosaská skladba *Béowulf* (750–950) představuje havrana jako toho, který se spolu s vlkem slastně sytí sápaním těl (řádek 3024–3027). Ve skladbě *Ortulus phizologie* (Zahrádka fyziologie, 1365, vydáno pod názvem *Physiologiarum sive originum libri XX*) český učenec, lékař a lexikograf Bartoloměj z Chlumce (kolem 1320–1370/1379), zvaný Klaret, uvedl, že havran pojídá mršiny a ke svým mláďatům se hlásí až třetí den po narození (Claretus 1991, 25): „... když pak třetího dne vidí, že černají, začne je krmit, neboť poznal, že jsou jeho vlastní.“ Římský přírodovědec a filozof Gaius Plinius Starší (23–79 n. l.) v encyklopedicky koncipovaném spisu *Naturalis historia* (Přírodopis, 37 knih) napsal, že havrani snášejí vajíčka zobákem. Z tohoto důvodu by se těhotná žena měla vystříhat konzumace nebo uchování vajec ve svém domě, jinak bude mít obtížný porod. Latinský teolog, historik a kronikář Isidor ze Sevilly (kolem 560–636) ve dvanáctém svazku díla *Etymologiarum sive originum libri XX* (Etymologie čili počátky) uvádí, že havran vyklove z mrtvol nejdříve oči, čímž destruuje duševní schopnosti a úsudek. Havran požírající mrtvolu zároveň reprezentuje krásné a nebezpečné válečnice valkyry, jež na bitevních polích vybírají duše padlých válečníků. Dialog havranů a valkyry obsahuje báseň *Hrafnsmál* (Havraní píseň), jejímž autorem je norský skald

Obr. 12. Nizozemský malíř Pieter Bruegel starší (kolem 1525–1569), olejomalba *Nesení kříže* (1564).

Torbjörn Hornklofi (9. století). Valkýra se na začátku básně táže havranů, odkud přilétají brzy zrána s krvavými a mrtvolně páchnoucími zobáky. Havrani dále pějí chvalozpěv na norského krále Herolda Krásnovlasého (kolem 852–933), kterého údajně doprovázejí od chvíle svého vylihnutí z vejce, a jeho vítězství v bitvě u Hafrsfjordu (872). Důvěrné setkání havrana a valkyry zachytil britský malíř a ilustrátor Anthony Frederick Augustus Sandys (1829–1904) na grafickém listu *Valkýra hovořící s havranem* (1862) (obr. 13).

S mrchožravostí, všežravostí a kategorií nečistého spojovala havrana i židovská kultura, jež považuje havrana za trejfe pokrm (Leviticus 11,15; Deuteronomium 14,14). Kromě všežravosti jsou havrani spojováni i se zlodějstvím. V německy hovořících zemích dokonce zloději nekradou jako straky, nýbrž jako havrani (*stehlen wie die Raben*). Na Islandu se dětem říká, že nemají používat havraní brko jako brčko k pití, jinak z nich vyrostou zloději. Výchovné poselství havrana posiluje i biblické poučení, že havrani vyklouou oko, které se vysmívá otci a pohrdá poslušností k matce (Přísl. 30,17). Možná z důvodu převažujících negativních konotací evangelium na havranech dokládá, že každá živá bytost je zabezpečena bez ohledu na zásluhy. Havrani totiž ani nesejí, nežnou, nemají komory ani stodoly, a přece je Bůh živí (Lukáš 12,24).

Motiv havrana byl zachycen i v orientálních mytologiích a pohádkách na Dálném východě. Například ve starověké Číně byl ztotožňován se Sluncem. Podle jedné z legend porodila sluneční bohyně deset synů – havranů. Ti vystoupili na oblohu a zemi postihlo sucho a vedro. Teprve když nebeský lukostřelec Chou-i sestřelil devět Sluncí, pocítila země úlevu. Poslední Slunce, které zemi i lidem slouží k užítku, ušetřil lukostřelec údajně na rozkaz císaře Jaoa. Havran se poté stal poslem Královny matky Západu Si-wang-mu. V období vlády čínské dynastie Čou (1027–256 př. n. l.), která se také ztotožňovala se Sluncem, byl jako symbolické zvíře uctíván červený havran. Již na nejstarších kamenných reliéfech je havran ztvárněn jako zvíře Slunce, jemuž tvoří protějšek zajíc, zvíře Měsíce. V čínském kulturním areálu jsou havrani považováni za oddaná zvířata. Z tohoto důvodu docházelo k jejich ztvárnění na náhrobcích mužů, kteří se vyznamenali svou oddaností (siao).

Havrani v roli hypostaze božstva vystupují také v keltské a germánské mytologii. Podle jednoho z mýtů pravidelně za úsvitu vylétali havrani Hugin (Myšlenka) a Munin (Vzpomínka) do světa (Edda 1962, 89): „*Hugin a Munin každý den musí oblétnout obzor.*“ Navraceli se ke snídani a usedali na ramena germánskému bohu válek a smrti Odinovi. V jejím průběhu

Obr. 13. Britský malíř a ilustrátor Anthony Frederick Augustus Sandys (1829–1904), grafický list *Valkýra hovořící s havranem* (1862).

našeptávali a sdělovali Odinovi vše, co zaslechli a spatřili. Stejně přinášeli zprávy keltskému bohu světla Lugovi. Samotné pojmenování Lug označuje i havrana s černým peřím. Řecký spisovatel Plútarchos (kolem 50–120) předpokládá, že jméno boha je odvozeno od původně keltského označení pro havrana (v nářečí keltských Allobrogů „lug“).

Jako nositelé zpráv a přátelé jsou havrani prezentováni v knize *The Hobbit or There and Back Again* (Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky, 1937), kterou, inspirovan germánskou a keltskou mytologií, napsal britský spisovatel a filolog John Ronald Reuel Tolkien (1892–1973). Havrany charakterizuje dobrá paměť, dlouhověkost a mezigenerační kontinuita moudrosti. Bilbo se na cestě s trpaslíky a jejich vůdcem Thorinem setkává s prastarým ohromným havranem, jenž k výpravě promlouvá (Tolkien 1979, 311–312): „*Je to už sto a třiapadesát let, co jsem se vyklubal z vajíčka, ale nezapomínám, co mi kdy otec pověděl.*“

V mystériích íránského boha Mithry vyjadřuje havran první stupeň zasvěcení (Corax) ze sedmi. Počtu stupňů odpovídá

Obr. 14. *Maska havrana*, kwakiutlská tajná společnost Hamatsa.

Obr. 15. *Havran*, Haidové.

představa stoupání duše zemřelého k nebi sférami sedmi planet. Během obřadů nosili zasvěcenci masky, které ilustrovaly jednotlivé stupně. Na rozdíl od pozitivního čísla sedm je v babylonském kalendáři spojován s číslem třináct, jež podporuje jeho negativní význam symbolizací přestupného, třináctého měsíce.

Originálním způsobem vstoupil motiv havrana do středověké alchymistické symboliky, kde byl spojován s procesem transformace hmoty. Zčernání (nigredo) prvotní hmoty (materia prima) v průběhu přeměny v kámen mudrců bylo interpretováno jako černý havran, který bude při zbělení (albedo) vzkříšen v podobě bílé holubice.

Zcela unikátní místo zaujímá havran jako mytický a totemový pták v mytologiích, legendách a výtvarném umění indiánských a eskymáckých kultur. Čukčové, Inuité, Korsaci

Obr. 16. Havran, který ukradl světlo, Tlingitové.

a indiánské kmeny obývající Severozápadní pobřeží Severní Ameriky (Cimšjanové, Haidové, Kwakiutlové, Sališové, Tlingitové) nebo náhorní plošiny a prémie (Černonožci) považují havrana zpravidla za stvořitele, kulturního hrdinu (trickster) a posvátné zvíře, jehož zabití signalizovalo příchodí neštěstí. Havran nabývá v mýtech indiánských kmenů odlišného pojmenování. Haidy je havran označován *Nankilšlas*, Cimšjany *We-gyet* nebo *Txamsem*, Tlingity *Yehl*, Kwakiutly *Kwekwa-xa'we*, Tanainy *Chulyen*, Belabely *Hemaskas* a Nutky *Guguy-ni*. Havran doprovázel mrtvé duše k bráně Smrti, a dokonce mohl být i přísedícím u Velkého Soudu, kde se rozhodovalo o dalším osudu člověka. Indiánští šamani se snažili havrany přilákat ke svým sídlům, neboť jejich peříčka používali jako posvátné rituální pomůcky. Motiv havrana, charakteristického rovným a na konci zašpičatělým zobákem, zdobil masky, totemy, kánoe, malby příbytků, textilie (například pokrývky hlavy a oděvy), měděné a později stříbrné šperky nebo lidské tělo. Například propracovanější formu masek havrana užívala kwakiutlská tajná společnost Hamatsa (obr. 14). Masku charakterizovaly zpravidla rozšířené nozdry, rozevřený zobák, redukce barev na červenou, bílou a černou a zdobení smotanou cedrovou kůrou. V současnosti se významným fenoménem indiánů tichomořského pobřeží Kanady stává umění techniky sitotisku nebo litografie, jejichž prostřednictvím jsou šířeny tradiční motivy a vzory.

Ve většině indiánských mýtů havran ukradl Slunce a Měsíc, stvořil první lidi, vytvořil řeky a jezera a přinesl na zem rostliny a zvířata. Jeho dárcovství ohně a světla je možné považovat za paralelu ke stvořiteli lidského pokolení Títánu Prométheovi, jenž ukradl bohům na Olympu oheň a daroval jej lidem. Podle Haidů z ostrovů královny Charlotty zaslechl havran

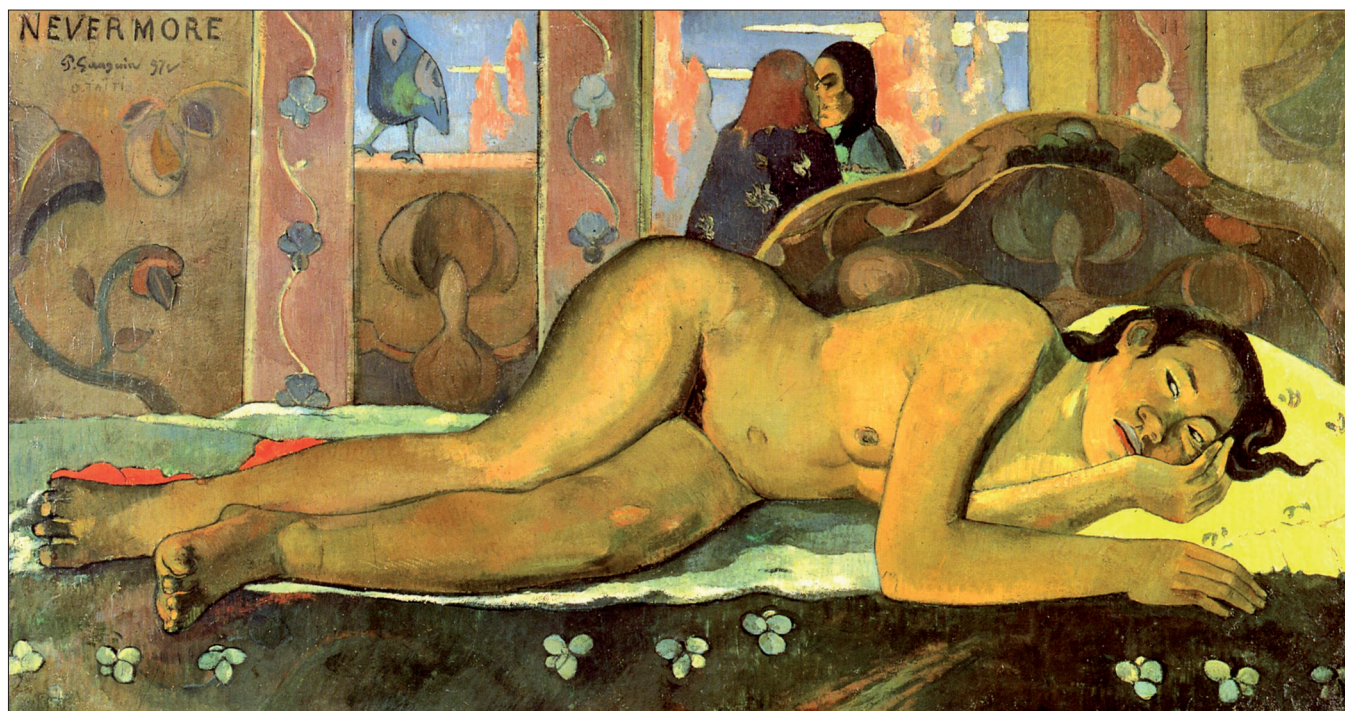

 Obr. 17. Francouzský malíř a grafik Édouard Manet (1832–1883), ilustrace básně *Havran* amerického básníka a prozaika Edgara Allana Poea.

na naikunské pláži tlumené zvuky, přicházející z mušle, v níž našel lidská novorozeňata (obr. 15).

V dalších indiánských mýtech havran oplodnil dceru Nebeského náčelníka poté, co se proměnil v jehličku konifery. Když náčelníkova dcera nabírala vodu z řeky, spadla jí do nádoby s vodou a při pití ji pak spolkla. Dcera následně porodila syna, jímž byl proměněný havran. V některých mýtech se objevil až po porodu, vyjmul chlapce z kůže a vzal na sebe jeho podobu. Pokud nebylo po chlapcově vůli, propadal záchvatům vzteku. Dědeček, Nebeský náčelník, se mu snažil vyhovět. Nejdříve daroval chlapci krabici s Měsícem, jenž utekl na oblohu. Po dalším vztekání věnoval chlapci druhou krabici, v níž bylo Slunce. Chlapec se nakonec nazpět proměnil v Havrana a unikl otvorem z náčelníkova domu. Při útěku si zbarvil bílé peří na černé.

Podle Tlingitů stvořilo havrana a volavku (jako dobré a moudré muže nadané nadpřirozenou silou) hlavní božstvo *Nazcakiyela*, v jehož domě se nacházely slunce, měsíc a hvězdy. Zároveň stvořil i obyčejné lidi, kteří žili ve tmě. Havran se nad nimi slitoval a proměnil se v jehličku konifery, jíž vypila Stvořitelova dcera a otěhotněla. Dítě, které se jí narodilo, dostalo také jméno Havran. Poté co vyrostlo, darovalo lidem vodu, oheň a světlo (obr. 16).

Havran jako šibal je veden honbou za potravou a sexuálním dobrodružstvím. V šibalské roli postrádá morální hodnoty a zpravidla prostřednictvím lstí a triků získává to, co chce. Tento požívačný šprýmař a božský šejdíl, který se může proměňovat v lidské i zvířecí bytosti, zpravidla končí jako potrestaný, podvedený a zahanbený hlupák. Havran jako šibal je falcký, nenasytý, lstivý, neřestný, chlípny a hloupý. Například jeho penis dosahuje takové délky, že jej nosí stočený

Obr. 18. Francouzský malíř Paul Gauguin (1848–1903), olejomalba *Nevermore* (Už víckrát ne, 1897).

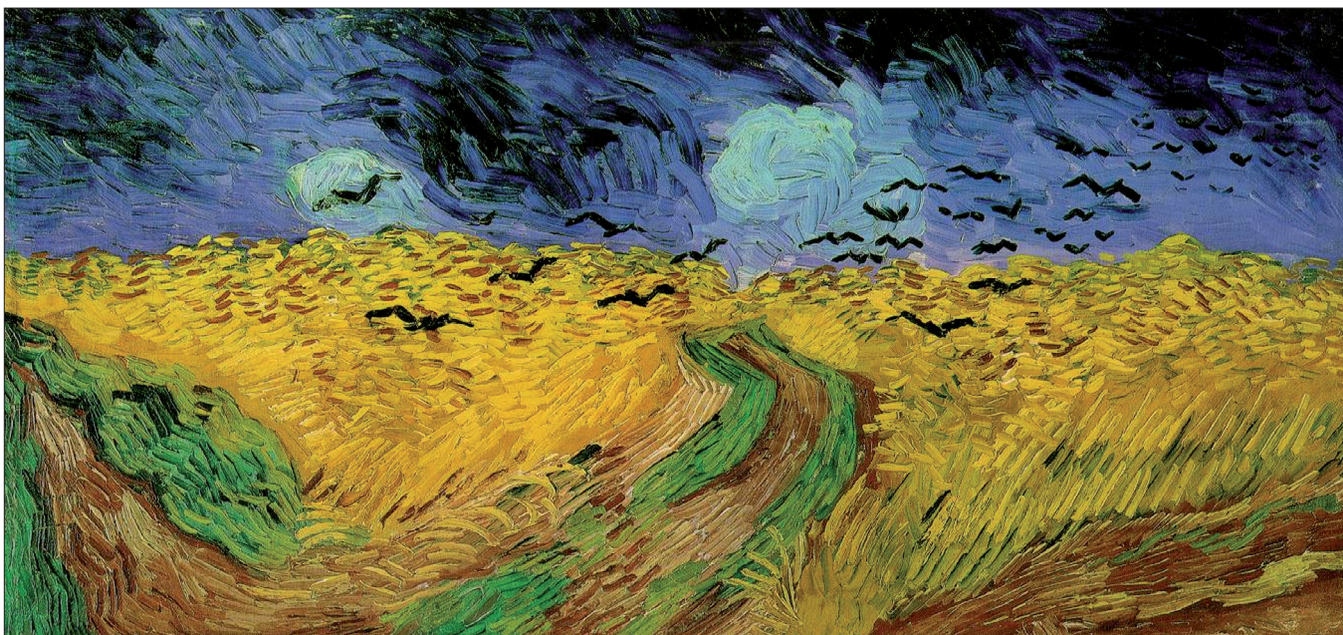
přes rameno. Dokonce ztrácí jednotlivé orgány. Například při krádeži návnady z háčku, pozbude zobák. Havran uspokojuje své choutky, nutkání a nenasytý apetit. Poté, co havran vletěl do útrobu velryby, živil se tím, co spolkla. Nakonec jí vyřízl srdce a zabil ji. Moře vyvrhlo její tělo, lidé velrybu rozřízli a havran ulétl. Ovšem vrátil se a namluvil lidem, že se jedná o zlé znamení. Lidé uposlechli, odešli a havran snědl vše, co zbylo. V evropském kulturním areálu je šibalovi blízký antický hrdina Herkules nebo lišák Renard. Šibal symbolizuje boj člověka se sebou samým a se světem, v němž existuje bez vlastního souhlasu a vůle.

Havran je v mýtech postaven také před různé zkoušky nebo se utkává v souboji. V mýtech Korjaků, žijících na severu poloostrova Kamčatka, musel mytický hrdina Havran unést velmi těžké břemeno. Požádal o pomoc bohy, kteří mu doporučili sníst jedovatou muchomůrku červenou (*Amanita muscaria*). Havran je uposlechl a nabyl nadlidské síly. Černonožci byl havran pokládán za nejmoudřejšího ptáka. V jednom z mýtů je zaznamenán souboj Havrana a Buřňáka, jež vyvolal Havran kvůli zimě. Buřňák, pokud nechtěl zmrznout, musel metat blesky. Nakonec však přiznal svou porážku. Podle Čilkatů havran dokonce daroval lidem tabák.

Motiv havrana a s ním spjatá symbolika nezůstala omezena na svět pohádek a mýtů, nýbrž se stala významnou součástí literární, dramatické a výtvarné tvorby. Zejména statečnost a sílu havrana glorifikoval český spisovatel, pedagog a amatérský archeolog Eduard Štorch (1878–1956) v knize *Osada Havranů: Příběh z mladší doby kamenné* (1930). O kvalitách havraního rodu promluvil Černý havran (Štorch 1982, 64): „Přesvědčili jste se, že Havran není oškubaná kavka, ale že má silný zobák a ostré drápy (...) Havrani nenapljí na ruku, kterou v přátelství podávajíte.“

Obr. 19. Ruský malíř Aleksej Kondratjevič Savrasov (1830–1897), olejomalba *Havrani jsou zpět* (1871).

Obr. 20. Nizozemský malíř Vincent van Gogh (1853–1890), olejomalba *Havrani nad obilným polem* (1890).

Obr. 21. Japonský fotograf Masahisa Fukase (narozen 1934), černobílá fotografie havrů z knihy *Karasu* (Havrani, 1986).

Obr. 22. Italský malíř Alessandro Magnasco (1667–1749), olejomalba *Moudrý havran* (1703–1711).

Oproti tomu temnou stránku života, spojovanou s havranem, popsal v tragédii *Macbeth* (Macbeth, kolem 1606, vydáno 1623) anglický dramatik a básník William Shakespeare (1564–1616). Lady Macbeth připravuje vraždu skotského krále Duncana v touze po nástupnictví (Shakespeare 1978, 36): „*Sám ten havran chraptí, co kráká, že král Duncan do mých bran se ubírá. Přijďte, vy ďábli, vraždu co vnukáte! Mé ženskosti mě zbavte a od hlavy až k patě nejkrutější mě naplňujte zlostí!*“

Zabití havrana jako symbolu přicházejícího prokletí ztvárnil italský dramatik Carlo Gozzi (1720–1806) v díle *Il Corvo* (Havran, 1761). Během lovu král Millo proklál havrana šípem. Tělo ptáka spadlo na bílou desku mramorového pomníku,

kterou potřísnilo krví. V rozšuměném lese vystoupil netvor, jenž pronesl prokletí (Gozzi 1932, 6):

„*Věz, dokud nenajdeš tu z žen,
jež bílá je jak mramor ten,
jak havraní krev líce rudé,
šílenstvím údělem ti bude
až v zuřivosti zlomíš vaz.*“

Nesmrtelnou slávu získal temný motiv havrana americkému básníkovi a prozaikovi Edgaru Allanu Poeovi (1809–1849), který jej zpracoval v básni *The Raven* (Havran, 1845). Hlavní hrdina básně, muž zlomený bolestí ze smrti milované ženy, se

Obr. 23. Český sochař Zdeněk Macháček (narozen 1925), *Havran Yára* (2010, smrk [vlasy], vrba [hlava], tělo [topol], délka 73,5 cm).
Foto: Tomáš Mořkovský

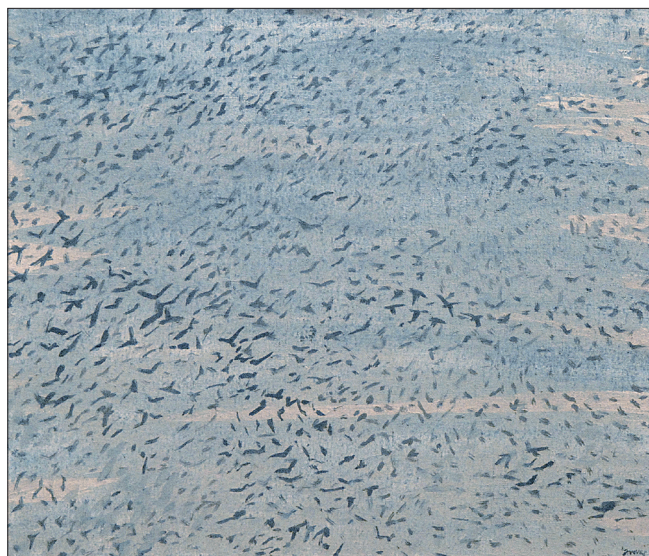
skrývá před vnějším světem. Sedí v pokoji, který byl útočištěm jeho schůzek s mrtvou Lenorou, a snaží se nad knihou zapomenout na svou bolest. Havran, ztotožněný s prorokem, symbolem zla a sebetřýzně, se usadí na bělostném poprsí mramorové busty Pallas Athény. Muž chce vědět, zda nalezne po smrti vytoužený klid a ještě někdy spatří Lenoru. Havran na všechny otázky odpovídá lakonickým: „už víckrát ne“ (Poe 1959, 37).

„Tos řek jistě na znamení, že se chystáš k rozloučení,
táhni zpátky do bouře a do podsvětí, satane! –
Nenech mi tu, starý lháři, ani pířka na polštáři,
neruš pokoj mého stáří, opusť sochu, havrane!
Vyndej zobák z mého srdce, opusť sochu, havrane!“
Havran dí: „Už víckrát ne.“

Vydání básně *Havran* ilustrovali francouzští malíři a grafici Gustav Doré (1832–1883), Édouard Manet (1832–1883) (obr. 17), Odilon Redon (1840–1916) a Edmund Dulac (1882–1953) nebo britský ilustrátor a karikaturista John Tenniel (1820–1914). České překlady doprovodily ilustrace malířů a grafiků, jimiž byli například František Koblíha (1877–1962), Jan Konůpek (1883–1950), František Tichý (1896–1961), Pavel Sukdolák (narozen 1925) nebo Pavel Růt (narozen 1967). Motiv a symbolika havrana pronikly do celé řady moderních výtvarných děl. Například touhu po zapomnění a potlačení vzpomínek, inspirovanou básní *Havran*, vyjádřil v olejomalbě *Nevermore* (Už víckrát ne, 1897) francouzský malíř Paul Gauguin (1848–1903). Jedná se o akt mladé ženy, která je zachycena ve stavu hlubokého duševního otřesu a psychické trýzně, již potvrzuje nejenom prázdnota jejich očí a dvě šeptající ženy na pozadí plátna, nýbrž i černý havran (obr. 18). Cyklický zánik přírody navozuje plátno *Havrani jsou zpět* (1871), jehož autorem je ruský malíř Aleksej Kondraťjevič Savrasov (1830–1897). Havrani a jejich hnízda jsou zde ztvárněni v holých

Obr. 24. Český malíř a grafik Emanuel Ranný (1913–2008), suchá jehla *Havrani krajina III.* (1992, 50x39cm).

Obr. 25. Český malíř Jiří Voves (narozen 1945), z cyklu *Havrani* (2009, plátno, tmel, akryl, olej, 60x70cm).

korunách stromů nad zasněženou vesnicí (obr. 19). Lidský život směřující k zániku a zmaru symbolizují i letící havrani na olejomalbě *Havrani nad obilným polem* (1890), kterou vytvořil nizozemský malíř Vincent van Gogh (1853–1890) ve stavu těžké duševní deprese (obr. 20). Na sklonku života maloval krajinu v okolí Auvers, obilná pole, mohutné cypřiše,

Obr. 26. Česká výtvarnice Stáňa Bártová (narozena 1952), z nekonečného cyklu *Navždy uhranutá havrany* (2007, fotografie).

noční oblohu nebo tisíce havranů, mávajících křídly, jež mu posloužily jako inspirační zdroj ke vzniku tohoto plátna (Stone 2009, 430–431): „*Kolem poledne, když mu prudké slunce pražilo nad hlavu, snesl se náhle z oblohy nálet černých ptáků. Naplnili vzduch, zatměli slunce, hodili na Vincenta tlustou přikrývku noci, létali mu do vlasů, do očí, do nosu, do úst, pohřbili ho v černém dusivě neprodyšném mraku mávajících křídel.*“ Existenciální a meditativní dimenzi obsahují černobílé fotografie havranů v knize *Karasu* (Havrani, 1986), jež zachytil japonský fotograf Masahisa Fukase (narozen 1934) (obr. 21). S destrukcí idylického života se setkáváme také v olejomalbě *Moudrý havran* (1703–1711), kterou vytvořil italský malíř Alessandro Magnasco (1667–1749). Na obraze je uprostřed antických ruin zobrazen dav lidí obklopující havrana stojícího na vinném sudu, před nímž sedí předčítající muž. Poselství jeho slov podtrhuje zmar, hniloba a trouchnivění okolního exteriéru i šílenství obsažené v očích přihlízejících (obr. 22). Díla, inspirovaná symbolikou havrana, vytvořili i čeští výtvarníci sochař Zdeněk Macháček (1925), malíři a grafici Emanuel Ranný (1913–2008) a Jiří Voves (narozen 1945) nebo grafička a fotografka Stáňa Bártová (narozena 1952) (obr. 23–26). Temnému motivu havrana neodolal ani německý hudební skladatel Richard Wagner (1813–1883) a využil jeho symboliku ve čtvrté části série oper *Der Ring des Nibelungen* (Prsten Nibelungů) – *Götterdämmerung* (Soumrak bohů, 1848–1874). Havrani zde zakrouží nad Siegfriedem a odletí. Poté Hagen zavraždí Siegfrieda, neboť mu havrani poradili pomstu.

Expanze fenoménu havran se nevyhnula ani moderní vědě. Svědčí o tom například dílo amerického filozofa německého původu Carla Gustava Hempela (1905–1997). Hempel formuloval tzv. „havraní paradox“, jehož prostřednictvím testoval, jak dalece induktivní logika směřuje k odhalení pravdivého závěru. Paradox a tajemství lidského osudu obsahuje rozhlasová hra *Herrn Walsers Raben* (Havrani pana Walsera, 1959, premiéra 1960), jejímž autorem je německý spisovatel a malíř Wolfgang Hildesheimer (1916–1991). Havrani pana Adriana Walsera, kteří krakají na zahradě, jsou jeho proměnění příbuzní a přátelé. Vyslovení kouzelné formulky představuje nevratný experiment, kdy se lidský jedinec navždy stane havranem, dalším černošedým opeřeným členem ptačího hejna. To je neodolatelným předmětem pozorování pana Walsera, zejména v průběhu zimního období (Hildesheimer 1965, 87): „*Víte, miluju zimu, třpytnou běl na stříšce pergoly. Pískovcového Apolona se sněhovou čapkou. A mí havrani – v zimě mi připadají, jako by nebyli z tohoto světa, natož pak z mého – nezdá se vám to taky? Ještě nikdy jsem o tom nepřemýšlela. Ovšemže ne. Vy taky nemáte zapotřebí přemýšlet o havranech. Ano ano – musí to být krásné mít čisté svědomí.*“

Havrana vyjadřujícího paradox postmoderní společnosti ztvárnil český umělec Krištof Kintera (narozen 1973) jako součást instalace *I see, I see, I see* (Vidím, vidím, vidím, 2009). Havrana oblékl do černé košile, pánských kalhot a polobotek (obr. 27). Na větev, kde pták sedí, umístil také koženou bundu. Havran svým krákvavým hlasem vede monolog, krouť

Obr. 27. Český umělec Křištof Kintera (narozen 1973), postmoderní *Havran*.

hlavou a kývá nohama nad hlavami procházejících lidských bytostí: „*That's problem. Fucking problem*“ (To je problém, posraný problém). Navzdory řezavému smíchu, pod nímž se prohýbá větev, havran dodává: „*It is not funny, not funny*“ (To není zábavné, není zábavné).

Setkání s postmoderním havranem ve výstavní síni zcela symbolicky završuje dlouhou pouť, kterou tento pták v průběhu své existence absolvoval. Literární, výtvarné a symbolické proměny havrana v různých světových kulturách a historických obdobích svědčí o kulturní nadčasovosti „fenoménu havran“ a naznačují, že tento pták reprezentuje jeden z univerzálních lidských archetypů. Jedná se o archetyp stínu – představy švýcarského psychologa Carla Gustava Junga (1875–1961) o zahaleném zdroji zla a dědictví zvířecího elementu. Stín tvoří skryté, nevědomé a temné obsahy naší osobnosti. Stín lze označit za negativní a vytěsněné myšlení, jež nás doprovází stejně jako stín našeho těla (Jung 1995, 181): „Každého doprovází stín, a o co méně je tento stín vtělen do vědomého života jedince, tím je černější a hutnější.“ Stín provokuje a zároveň děsí, neboť zahrnuje agresivitu, závist, nenávisť, chamtivost, proradnost nebo i sobectví – živočišné, neodbytné a všudypřítomné vlastnosti naší osobnosti, z jejichž uzavřeného kruhu nelze uniknout.

*

Tento článek byl napsán pro připravovanou knihu Stáni Bártové *Uhranutá havrany* (Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2012).

LITERATURA

- Aisópos (1975): *Ezopovy bajky*. Praha: Mladá fronta.
 Balabán, Milan – Tydlitátová, Věra (2002): *Gilgameš: Mytické drama o hledání věčného života*. Praha: Vyšehrad.
 Barber, Richard (2006): *Bestiary: Being an English Version of the Bodleian Library, Oxford MS Bodley 764*. Woodbridge: Boydell Press.
Beowulf (2003): Praha: Argo.
 Blackstock, Michael D. (2001): *Faces in the Forest: First Nations Art Created*

- on Living Trees*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
 Cicero, Marcus Tullius (1996): *Předtuchy a výstrahy*. Olomouc: Votobia.
 Claretus (1991): *Ptačí zahrádka*. Brno: Petrov.
 Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav (2005): *Zdeněk Macháček*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
 Edmondsová, Margot – Clarková, Ella (2000): *Hlasy větrů: Mýty severoamerických Indiánů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Edda (1962): Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
Epos o Gilgamešovi (1958): Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění
 Emmons, George T. (1991): *The Tlingit Indians*. Seattle: University of Washington Press.
 Fornari, Bruno (2006): *Das Theater der Grausamkeit von Rops bis Kubin*. In Assmann, Peter: *Obsessions*. Weitra: Bibliothek der Provinz.
 Gozzi, Carlo (1932): *Havran: Tragikomická pohádka o pěti jednáních*. Smíchov: Vaněk a Votava.
 Greenová, Miranda Jane (1998): *Keltské mýty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Guter, Josef (2005): *Bohové a symboly Staré Číny: Sborník čínské mytologie*. Praha: Nakladatelství Brána.
 Hawthorn, Audrey (1967): *Art of the Kwakiutl and the Other Northwest Coast Tribes*. Seattle: University of Washington Press.
 Hildesheimer, Wolfgang (1965): *Havrani pana Walsera*. In: *Divadlo*, roč. 16, s. 86–96.
 Horák, Jiří (1998): *Oheň na sněhu: Mýty sibiřských lovců*. Praha: Argo.
 Isidor ze Sevilly (2004): *Etymologiae XII. – Etymologie XII*. Praha: Oikoy-menh.
 Jung, Carl Gustav (1995): *Člověk a duše*. Praha: Academia.
 Jung, Carl Gustav (1999): *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
 Kadečková, Helena (1997): *Dějiny severských literatur I.: středověk*. Praha: Karolinum
 Klápšřtová, Kateřina – Larink, Walter – Streum, Ralf (2009): *Krkavec, Kosatka, Žába, Buřňák: Současné umění Indiánů tichomořského pobřeží Kanady*. Praha: Velvyslanectví Kanady v Praze.
 Kolář, Jiří (1957): *Ezop & Hollar. Bajky*. Praha: Naše vojsko.
 Lévi-Strauss, Claude (2006): *Mythologica: Od medu k popelu*. Praha: Argo.
 Lévi-Strauss, Claude (2007): *Strukturální antropologie II*. Praha: Argo.
 Lurker, Manfred (2005): *Slovník symbolů*. Praha: Knižní klub.
 Malina, Jaroslav a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
 Malina, Jaroslav – Zvěřina, Jaroslav (2008): *Erotikon sochaře Zdeňka Macháčka*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
 Olbracht, Ivan (1972): *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*. Praha: Albatros.
 Ovidius Naso, Publius (1958): *Proměny*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
 Plinius Secundus, Gaius (1974): *Kapitoly o přírodě*. Praha: Svoboda.
 Poe, Edgar Allan (1959): *Havran*. Praha: Mladá fronta.
 Pospiszył, Tomáš (2005): *Křištof Kintera 730920/0184. Katalog 95–05*. Praha: Divus & Makum.
 Prosecký, Jiří et al. (2003): *Encyklopedie starověkého Předního Východu*. Praha: Libri.
 Radin, Paul – Kerényi, Karl – Jung, Carl Gustav (2005): *Trickster: Mýtus o Šibalovi. Indiánský mýtus v kontextu světových mytologií*. Praha: Dobra.
 Riese, Brigitte (2007): *Seemanns Lexikon der Ikonografie. Religiöse und profane Bildmotive*. Leipzig: E. A. Seemann.
 Rouir, Eugène (1992): *Félicien Rops: Catalogue Raisonné de l'Œuvre Gravé et Lithographié II*. Bruxelles: Claude Van Loock.
 Royt, Jan – Šedinová, Hana (1998): *Slovník symbolů: Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta.
 Shakespeare, William (1978): *Mackbeth*. Praha: Odeon.
 Stone, Irving (2009): *Žízeň po životě*. Praha: BBart.
 Štorch, Eduard (1982): *Osada Havranů: Příběh z mladší doby kamenné*. Praha: Albatros.
 Tolkien, John Ronald Reuel (1979): *Hobit aneb cesta tam a zase zpátky*. Praha: Odeon.
 Wagner, Richard (2002): *Prsten Nibelungův*. Praha: Státní opera Praha.
 Zelený, Mnislav (1994): *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik*. Praha: Albatros.

AUTORKA

Půtová, Barbora (14. 11. 1985, Praha), česká kulturoložka a historička umění; doktorandka na Katedře teorie kultury (kulturologie) a Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Předmětem jejího vědecko-výzkumného zájmu jsou dějiny kultury, pravěké umění a umělecké směry symbolismus a dekadence. Pozornost věnuje také fenoménu knižní kultury, problematice středověkých iluminovaných rukopisů, středověké ikonografii, historické a postmoderní antropologii. Dlouhodobě se zabývá studiem grafických, tiskových, kresebných a malířských technik. Ve svých přednáškách integruje znalosti z dějin kultury, kulturní antropologie, českého a světového umění, literatury i hudby do komplexní-

ho celku. Průběžně publikuje studie a články věnované osobnosti a uměleckému dílu belgického malíře a ilustrátora Féliciena Ropse. Je autorkou učebnice *Evoluce člověka a pravěké umění* (2010) a připravuje knihu *Dějiny kultury* (2011), na jejichž spoluautorství se podílí český kulturní antropolog a kulturolog Václav Soukup. Diplomová práce: *Kulturní dimenze symbolů jako replikátorů informací: Mediátory kultury v čase a prostoru* (2009); rigorózní práce: *Memy jako nástroje replikace umění* (2010); názvy připravovaných disertačních prací: *Pravěké umění* (2011) a *Félicien Rops v kontextu své tvorby a doby* (2012).

Kontakt: PhDr. Barbora Půtová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bonthyl@email.cz.

Culture Shock: The Organization of Civil Society as Meaningful Actor

Alena Řiháková¹, Pavel Filo²

¹ Department of Anthropology, Faculty of Science, Masaryk University, Viniřská 5, 603 00 Brno

² Department of advisory services and multicultural activities in Diocesan Charity Brno, tř. Jaroše 9, 602 00 Brno

KULTURNÍ ŠOK: ORGANIZACE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI JAKO VÝZNAMNÝ AKTÉR

ABSTRAKT Vzájemné kontakty kultur vytvářejí prostor pro řadu zkušeností. Jednou z nich je i kulturní šok, který pramení z početných stresorů. Ty se objevují po kontaktu s jinou kulturou. Kulturní šok je reakcí na vystavení neznámým a neočekávaným okolnostem a reprezentuje psychologický dopad adaptace na novou kulturu. Existují však způsoby zvládnání kulturního šoku a můžeme identifikovat pozitivní elementy, které ovlivňují tento fenomén. Tato práce předkládá, jak organizace občanské společnosti může ovlivnit zkušenost s kulturním šokem. *In media res* článek analyzuje aktivity Diecézní Charity Brno ve vztahu ke kulturnímu šoku. Uvádíme, že organizace občanské společnosti přispívají k překonání kulturního šoku.

KLÍČOVÁ SLOVA akulturace; kultura; kulturní šok; organizace občanské společnosti; sociální síť

ABSTRACT Reciprocal contacts of cultures open space for a lot of experience. One of them is culture shock. It results from numerous stressors. They occur due to contact with a different culture. Culture shock happens because of encountering unfamiliar and unexpected circumstances and represents a psychological impact of adaptation to a new culture. However there are ways for managing culture shock. In other worlds, we can identify positive elements influencing this phenomenon. This paper poses how organization of civil society can affect experience of culture shock. *In media res* this article analyses activities of Diocesan Charity Brno in relation to culture shock. We claim that organizations of civil society contribute to bridging culture shock.

KEY WORDS acculturation; culture; culture shock; organization of civil society; social networks

INTRODUCTION

In recent decades, people of the world became closer because of technological progress in communication and transportation. The globalization and migration increase need for understanding culture variability and managing intercultural relationships. In particular facing new culture reveals culture shock. Various degrees of culture shock appear because of unfamiliar cultural or subculture settings. It has multifaceted links in multicultural societies and global dimension. So the need of managing culture shock increases in our society (Merta et al. 1988; Winkelman 1994).

Culture shock is more intuitive concept with a large descriptive literature. It hasn't own diagnostic criteria. Yet there is an

attempt to measure culture shock and state boundaries of the concept (Mumford 1998). Culture shock is in consideration of many sciences, such as psychology, psychoanalysis, psychiatry, sociology and anthropology. They observe emotional, behavioral, psychical, cognitive and physiological impact of culture shock on person. In passing the anthropologists face culture shock in their fieldwork experience and ethnographic researches (Irwin 2007). However, not enough awareness is given to clarify position of the organizations of civil society in managing and affecting this phenomenon.

The purpose of this project is describing the impact of organization of civil society on culture shock and the solutions, which organization offers. Organizations of civil society are meaningful actors in the process of a migration. Their target

groups are mainly refugees, applicants for international protection and foreigners in need. So their clients experience culture shock. We pose the organizations of civil society as a positive element in managing culture shock. Therefore we focus on the activities of Diocesan Charity Brno, CELZUS–Services for foreigners as a representative of civil society. The origin of idea of civil society is in European intellectual discourses. The concept of civil society has been formed in light of social, cultural and historical contexts since European Enlightenment. Now, we register return of civil society in Czech Republic after the fall of the old regime. So, we satisfy the need in mapping civil society in our society.

CULTURE SHOCK

A contact with a different cultures or cultural settings leads to culture shock. It refers to the transition period. Berry et al (1992) distinguish between the consequences of culture shock and prefer the term “acculturative stress” than “culture shock” in order to highlight the stress and its psychological dimension. Acculturative stress means a qualitative change of life when man is exposed to a new culture. Intercultural relations produce stressors having impact on individual in many ways. Culture shock hasn't only negative implication but also it means positive development. The main advantage is learning experience, increase of intercultural understanding, enhancement of self-efficiency and individual development (Furnham – Bochner 1986; Milstein 2005).

Culture shock is multidimensional process depending on variety of factors. They influence individual's perception of culture shock. Furnham and Bochner (1986) identified six classes of predictor variables: Control of conditions for initiating contact with the host culture; intrapersonal factors (such as age, language skills, ambiguity tolerance appearance etc.); biological factors in relations to physical conditions and general state of health; interpersonal factors (such as clearly defined role); characteristics of the host culture and geopolitical conditions in the host culture. So these factors determine reactions of specific persons (Berry et al 1992; Pedersen 1995).

A number of individuals face different culture and culture settings. Researchers analyze these groups of individuals. These are immigrant groups (for example refugees) (Fozdar 2009), businessman traveling overseas (Howard 1974; Smith 2008), global managers (Feldman – Thompson 1992), populations undergoing massive technological and social change (Toffler 1970), staff and public in hospitals and institutions etc. Generally members of multicultural societies display culture shock frequently. Thus the target groups of the organizations of civil society dealing with immigrants undergo culture shock as well.

The experts dealing with culture shock suggest that various stages of this phenomenon can be experienced. Lysgaard (1955) developed the U-curve hypothesis in 1955. He explained the adjustment model of international students in a host culture. Consequently some of them have accounted

re-entry phase. It extends the U-curve to the W-curve construct. In short the adjustment and the adaptation can repeat while returning (Bochner et al. 1980; Gulahorn – Gulahorn 1963). Oberg (1954) distinguished seven stages of the adjustment: incubation stage; crises resulting from common daily activity; understanding the host culture; objective screening of the host culture; reentry; reverse culture shock and readjustment to home culture (Pedersen 1995). Accordingly experts have arranged various degrees of culture shock (Adler 1975, according Furnham – Bochner 1986; Dodd 1995; Oberg 1954; Pedersen 1995).

In the same way scientists have created list of symptoms and signs of culture shock. For example Oberg (1954, p. 2) published these symptoms: “*excessive washing of the hands; excessive concern over drinking water, food, dishes, and bedding; fear of physical contact with attendants or servants; the absentminded, far-away stare (sometimes called the tropical stare); a feeling of helplessness and a desire for dependence on long-term residents of one's own nationality; fits of anger over delays and other minor frustrations; delay and outright refusal to learn the language of the host country; excessive fear of being cheated, robbed, or injured; great concern over minor pains and eruptions of the skin; and finally, that terrible longing to be back home, to be able to have a good cup of coffee and a piece of apple pie, to walk into that corner drugstore, to visit one's relatives, and, in general, to talk to people who really make sense.*” Kanaiaupuni (1980) poses clinical cases of culture shock on Guam. In brief culture shock results in psychological and physiological reactions. Psychological responses take emotional, cognitive, interpersonal and social effect (Winkelman 1994). Emotional state includes anxiety, depression and hostility (Pedersen 1995). Feelings of people can lead to rejecting the nationals of the country during the most problematic stage of culture shock. Therefore they could behave ethnocentrically. This could result in conflicts and problems in relationships (Dodd 1995).

MANAGING CULTURE SHOCK

It is widely accepted, that there are approaches to handle culture shock. Winkelman (2003) suggests that managing culture shock indicates to acculturation. It means that individual must effectively understand to new culture. It involves culturally relativistic approach and tolerance. Taft (1977) states, that managing culture shock and engagement in the new society are particular instance of human adaptation (Taft 1977; Winkelman 1994). So the professionals have created ways for managing culture shock. Two stages of solution culture shock can be identified. They could be divided into pre-departure and stage during the experience (Xia 2009).

We know these steps for managing culture shock:

Pre-departure preparation

Preparation and collecting information about new culture is the first and basic recommendation in pre-departure preparation (Moran et al. 2007). This step helps to orientate in new

society. Appropriate way to reduce psychological stress is to understand the stages of culture shock (e. g. danger signs and signals) and becoming familiar with new culture. It includes moving with realistic expectations about new cultures and awareness of own limitations. However the preparation only decreases influence of culture shock (Xia 2009, Zapf 1991).

This preparation has advantages for these people, who are voluntary migrants and have resources of such information. For instance profit organizations offer cross-cultural trainings for employees traveling abroad (Black – Mendenhall 1990). However this way is limited for refugees and other groups of non-voluntary immigrants. There seem to be few opportunities for organizations of civil society to improve this situation. Usually these organizations don't have an effect on their clients in the country of origin.

Self-confidence, optimism and accepting new culture

Xiu (2009) poses, that people with high self-efficacy and optimism are more effective in overcoming obstacles. Open mind and the respect to new culture and its settings create appropriate surrounding to manage culture shock.

Intercultural effectiveness and ability to solve conflict

The regulation of culture shock would be easier, if one effectively used problem-solving approach. Harris and Moran (1987, according Winkelman 1994) describe this process as describing, analyzing and identifying the problem from both cultures perspectives.

Personal, social relations and social support

As it was mentioned above, culture shock may cause difficulties in relationships. On the other hand interpersonal relationships have supportive function (Furnham – Bochner 1986, Scott 2005). Pantelidou and Craig (2006) documented social support as an important factor associated with the degree of culture shock among students. Relationships can be divided into relationship with family and friends and secondary relationships. Organization support is useful tool as well. It represents social groups, sport teams, artistic and theatrical productions etc. Further groupwork approach is the preferred method with individuals experiencing culture shock. Especially activities with nonverbal communication channels (dances, festivals, sport events) help to enlarge social relations (Winkelman 1994, Zapf 1991). In particular modern tools of communication (social networks, internet, mobile phones etc.) produce chance to reach social support across planet (Smith 2005; Xiu 2009).

Basic needs

The satisfaction of basic needs makes individual free to focus on cultural adaptation. Basic needs can be grouped into physiological needs and safety. It represents well-being-food, security, housing and health. If one meets these requirements, it opens the door to concentrate on social relations and personal development (Winkelman 1994).

Maintenance and reparative behaviors

Both maintenance behaviors and reparative behaviors play an important role in managing stress and culture shock. Maintenance behaviors may represent the contact with own culture and maintenance own culture sense, such as language, food,

interactions with home, jobs that support one's sense of self. Reparative behavior restores the qualities of life in the new culture (Winkelman 1994).

Communication competences

Mastery of new language is very important to be understood and generally for the adjustment process. On the one hand social networks in host culture improve communication competences, on the other hand improvement in new language opens opportunities for new relationships (Scott 2005; Smith 2005; Zapf 1991).

Meeting new cultural and social interaction rules

Understanding cultural and social rules helps to adjust in the new society. Not only language styles, but also nonverbal communication, paralinguistic conventions, emotional communication, interpersonal behavior patterns and rules are useful for existence in new society (Winkelman 1994).

ACTIVITIES OF DIOCESAN CHARITY BRNO

We submit main recommendations about culture shock in context of activities and services of Diocesan Charity Brno, CELZUS – Services for foreigners. Organizations of civil society reflect needs of individuals and societies. They fill gap between the state and the profit sector and respond to outstanding needs in heterogeneous societies (Rektořík 2007). These organizations are significant actor in the process of a migration and intercultural communication. Thus their clients experience intercultural relationships and culture shock. While it is true to say that they don't provide services and activities for whole spectrum of immigrants and foreigners. Their main target groups are refugees, applicants for international protection and foreigners in need.

Caritas CR run a network of specialized counseling centers, one of them is within Diocesan Charity Brno, CELZUS – Services for foreigners. Diocesan Charity Brno has been providing service for foreigners since 1994. Caritas CR coordinator realizes methodical coordination of migration activities within Caritas CR. So Diocesan Charity Brno has lot of experience in this phenomenon. CELZUS – Services for foreigners is department of this organization and provides for instance: social and basic law advices; mediating entry to social networks; obtaining accommodations; material and social services; counseling social security; assistances by dealing with institution and offices; services in area of labor market.

Firstly we focus on material and social services, including help with obtaining accommodations. This aid is provided to clients in cases of their demonstrable social and financial need. It includes for example food, clothing, footwear, bedclothes, financial contribution for extemporary accommodation and tickets. These basic needs construct position for easier cultural adaptation (Charita ČR 2010).

In particular we pose two projects in order to analyze effect of the organization on culture shock. The first project was realized since 2008 to 2009. Next project represents project

intentions and vision, which is going to be reached in years 2011–2012. These missions are going to support integration of foreigners, reinforce socio-cultural orientation and social adaptation and create positive vein to managing culture shock. In the same way these projects affect host society. They create space for dialog between cultures and inform public.

Project 1: Integration and creative activities of refugee children

The outputs of the project were: A/ Creative hobby group for children at residential centre Zastávka u Brna and then at Multicultural centre of Diocesan Charity Brno; B/ The children had opportunity to visit places outside residential centre, such as the cinema, museum, swimming pool, theme park, and play games; C/ Learning programs for children attending primary schools. There were exploiting knowledge from creative therapy, art therapy and drama therapy in creative hobby group. It has benefit in psychotherapy, breaks communication barriers and has positive influence on self-esteem. So the kids had opportunity to fill his free time and to pick up relationships (Barksdale 2003; Maat 1997; Rappaport 2010; Rosseau 2005; Westrich 1994). The kids visited places outside residential centre, so they cognized new culture.

Target group of this project were children, especially refugees and applicants for international protection, foreign children and children from major society. The main reaction among children of host society was in age of 13–15. These children reflected negative experience of exclusion, isolation and were able to realize prejudices. The evaluation of this project reveals enhancement of communication skills, personal development, and progressive improvement of relationships within collective and social adaptability.

The project was financially supported by public collection organized jointly by the Czech Television (ČT) and Civil Society Development Foundation (NROS) (Diecézní charita Brno 2010; Diecézní charita Brno 2009).

The positive stimulus on managing culture shock has especially development of communication skills, improvement of relationships and cognition new culture.

Project 2: No Barriers

Applicants for international protection are one of the most endangered groups of immigrants. This group and people, who reach their application, usually don't have appropriate language skills. They experience not only culture shock, but also posttraumatic stress disorder. The mission solves and manages problems, such as culture shock, psychical difficulties, language and social barriers. It helps to orientate in new cultural environment.

Variability of cultures (such as norms, traditions, customs etc.) and languages barriers results in misunderstanding between clients and medical care. Indeed there is lack of regular monitoring of health of target groups. Actually these target groups don't practice active preventive approach to their well-being.

The project lends a hand in area of medical care. Target groups of this project experience refusal at medical institutions because of language barriers. So the organization is going to cooperate with medical institutions to create communication cards. They are going to be used in order to break language barriers. The project is going to assist with psychological care. It is going to establish psychotherapeutically groups on the basis of language mood. It should break language barriers, which cause inadequate psychological care. Information campaign about active approach to well-being is going to be realized within this mission and is going to translate in Russian, Vietnamese, Mongolian and English.

Co-financing proposal was given to European Refugee Fund in October 2010.

The project represents positive vein managing culture shock in following points: Language barriers and state of health are predictor variables influencing individual's perception of culture shock. Physical well-being is basic need, which enables to concentrate on social relation and personal development. Psychological care helps to manage culture shock. It helps to solve problems and psychological aspects of culture shock.

In conclusion we can state, that the organization positively affects its clients in many ways. One of them is creating appropriate conditions for managing culture shock and direct help with well-being and managing culture shock.

CONCLUSION

In era of globalized world and migration, understanding culture shock becomes more useful. People from various cultures experience culture shock and there are ways for managing culture shock. These are among others: Pre-departure preparation; self-confidence, optimism and accepting new culture; intercultural effectiveness and ability to solve conflict; personal, social relations and social support; basic needs; communication competences; maintenance and reparative behaviors and meeting new cultural and social interaction rules. Civil society arises in democratic societies and creates conditions for understanding and confident relationships between cultures. We propose example of activities which declare that organization of civil society help their clients to manage culture shock. So organizations of civil society play an important role in managing culture shock and prevent difficulties resulting from experience of culture shock.

REFERENCES

- Adler, P. S. (1975): The Transitional Experience: An Alternative View of Culture Shock. *Journal of Humanistic Psychology*, 15 (4), 13–23. According to Furnham, A. – Bochner, S. (1986): *Culture Shock: Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*. London: Methuen.
- Barksdale, A. L. (2003): *Music Therapy and Leisure for Persons with Disabilities*. Sagamore Publishing. *SPORTDiscus with Full Text*. EBSCO.
- Berry, J. W. – Poortinga, Y. H. – Segall, M. H. – Dasen, P. R. (1992): *Cross-Cultural Psychology. Research and Application*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Black, J. S. – Mendenhall, M. (1990): Cross-Cultural Training Effectiveness: A Review and a Theoretical Framework for Future Research. *Academy of Management Review*, 15 (1), 113–136.
- Bochner, S. – Lin, A. – McLeod, B. (1980): Anticipated Role Conflict of Returning Overseas Students. *Journal of Social Psychology*, 110 (2), 265–272.
- Diecézní charita Brno (2010): *Výroční zpráva 2009*.
- Diecézní charita Brno (2009): *Výroční zpráva 2008*.
- Dodd, C. H. (1995): *Dynamics of Intercultural Communication*. Madison: Brown & Benchmark.
- Feldman, D. C. – Tompson, H. B. (1992): Entry Shock, Culture Shock: Socializing the New Breed of Global Managers. *Human Resource Management*, 31 (4), 345–362.
- Fozdar, F. (2009): 'The Golden Country': Ex-Yugoslav and African Refugee Experiences of Settlement and 'Depression'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35 (8), 1335–1352.
- Furnham, A. – Bochner, S. (1986): *Culture Shock: Psychological Reactions to Unfamiliar Environments*. London: Methuen.
- Gullahorn, J. – Gullahorn, J. (1963): An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*, 19 (3), 33–47.
- Harris, P. – Moran, R. (1987): *Managing Cultural Differences*. Houston, TX: Gulf. According: Winkelman, M. (1994): Cultural Shock and Adaptation. *Journal of Counseling and Development*, 73 (2), 121–126.
- Howard, C. G. (1974): The Returning Overseas Executive: Cultural Shock in Reverse. *Human Resource Management*, 13 (2), 22–26.
- Charita ČR (2010): *Pomoc cizincům v nouzi na území ČR*. Praha: Charita ČR.
- Irwin, R. (2007): Culture Shock: Negotiating Feelings in the Field. *Anthropology Matters*, 9 (1).
- Kanaiaupuni, D. (1980): Cultural Shock as Seen in the Clinical Setting. *Communication*, 9 (1), 52–59.
- Lysgaard, S. (1955): Adjustment in a Foreign Society: Norwegian Fulbright Grantees Visiting the United States. *International Social Science Bulletin*, 7 (1), 45–51. According: Pedersen, P. (1995): *The Five Stages of Culture Shock*. Westport: Greenwood Press.
- Maat, M. B. (1997): A Group Art Therapy Experience for Immigrant Adolescents. *American Journal of Art Therapy*, 36 (1), 11–19.
- Merta, R. – Stringham, E. – Ponterotto, J. (1988): Stimulating Culture Shock in Counselor Trainees: An Experiential Exercise for Cross-Cultural Training. *Journal of Counseling and Development*, 66, 242–245.
- Milstein, T. (2005): Transformation Abroad: Sojourning and The Perceived Enhancement of Self-efficacy. *International Journal of Intercultural Relations*, 9, 217–238.
- Moran, R. T. – Harris, P. R. – Moran, S. V. (2007): *Managing Cultural Differences*. Burlington: A Butterworth-Heinemann Title.
- Mumford, D. B. (1998): The Measurement of Culture Shock. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 33 (4), 149–154.
- Oberg, K. (1954): Culture Shock (online), presented to the Women's Club of Rio de Janeiro. <http://www.smcm.edu/Academics/internationalead/Pdf/cultureshockarticle.pdf>.
- Pantelidou, S. – Craig, T. K. J. (2006): Culture Shock and Social Support. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 41 (10), 777–781.
- Pedersen, P. (1995): *The Five Stages of Culture Shock*. Westport: Greenwood Press.
- Rappaport, L. (2010): Focusing-Oriented Art Therapy: Working with Trauma. *Person-Centered & Experiential Psychotherapies*, 9 (2), 128–142.
- Rektořík, J. (2007): *Organizace neziskového sektoru*. Praha: EKOPRESS, s. r. o.
- Rousseau, C. – Drapeau, A. – Lacroix, L. – Bagilishya, D. – Heusch, N. (2005): Evaluation of a Classroom Program of Creative Expression Workshops for Refugee and Immigrant Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46 (2), 180–185.
- Scott, J. T. (2005): Chapter 16: Managing in Different Cultures. Haworth Press, Inc. *Business Source Complete*, 121–128.
- Smith, D. (2008): Pulling the Plug on Culture Shock: A Seven Step Plan for Managing Travel Anxiety. *Journal of Global Business Issues*, 2 (1), 41–46.
- Taft, R. (1977): Coping with Unfamiliar Cultures. In Warren, N. (Ed.). *Studies in Cross-Cultural Psychology*, 1. New York: Random. pp. 125–153. According: Winkelman, M. (1994): Cultural Shock and Adaptation. *Journal of Counseling and Development*, 73 (2), 121–126.
- Toffler, A. (1970): Future Shock (online). http://worldview.cceia.org/archive/worldview/1972/01/1986.html/_res/id=sa_File1/v15_i001_a_13.pdf.
- Westrich, C. A. (1994): Art Therapy with Culturally Different Clients. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 11(3), 187–190.
- Winkelman, M. (1994): Cultural Shock and Adaptation. *Journal of Counseling and Development*, 73 (2), 121–126.
- Xia, J. (2009): Analysis of Impact of Culture Shock on Individual Psychology. *International Journal of Psychological Studies*, 1 (2), 97–101.
- Zapf, M. K. (1991): Cross-Cultural Transitions and Wellness: Dealing with Culture Shock. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 14, 105–119.

AUTHORS

Alena Řiháková was born on 1st May 1983. She has master degree in Anthropology and Bachelor degree in Public Economy and Administration. She is a post-graduate student in Anthropology and a lecturer of Anthropology of Civil Society at Department of Anthropology, Faculty of Science, Masaryk University. She is interested in Anthropology of Civil Society and Anthropology of Economy.

Contact: Alena Řiháková, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: alkari@centrum.cz.

Pavel Filo was born on 18th March 1975. He has master degree in Arts in Science of religions, Latin language a literature. He worked as a project coordinator of Department for migration in area of migration in Diocesan Charity Brno since 2002 to 2008. He has worked as a project coordinator of Department of advisory services and multi-cultural activities in Diocesan Charity since 2009.

Contact: Pavel Filo, tř. Kpt. Jaroše 9, 602 00 Brno, e-mail: migrace.dchbrno@caritas.cz.

Trends in the Development of Science Fiction Literature in Taiwan

David Uher

Department of Asian Studies, Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc, Czech Republic

TRENDY VE VÝVOJI SCI-FI LITERATURY NA TAIWANU

ABSTRAKT Literární kritika vědeckou fantastiku většinou ostentativně přehlíží, přitom H. G. Wellse, Isaaca Asimova, Roberta A. Heinleina, Raye Bradburyho či Arthura C. Clarka aj. lze jen stěží označit za bezvýznamné pisálky ... Na konci šedesátých let minulého století, konkrétně v roce 1968, publikovala Zhang Xiaofeng 張曉風 v deníku *Zhongguo Shibao* 《中國時報》 *China Times* povídku *Panduna* 《潘渡娜》 *Pandora*. Ta je považována za první dílo taiwanské vědecko-fantastické prózy. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století pak vědecko-fantastická literatura na Taiwanu zaznamenala bouřlivý rozvoj: byla uveřejňována v denících a časopisech, publikována ve vydavatelstvích, byly zakládány vědecko-fantastické časopisy, vyhlašovány první literární soutěže pro autory vědecké fantastiky a udělovány první ceny. Současně vznikaly první kritické práce a objevili se i první významní autoři vědecko-fantastické literatury, například Huang Hai 黃海 či Zhang Xiguo 張系國 aj. Dvacet let vývoje taiwanské vědecké fantastiky ukončila na počátku devadesátých let 20. století vlna amerických vědecko-fantastických filmů. Počátky, rozvoj a úpadek vědecko-fantastické literatury na Taiwanu je proto jako ukončený jev možno popsat i analyzovat. Její historie je téměř u konce, a tak můžeme nejen hodnotit její význam, ale zároveň ji i srovnat s vývojem nejlivnější vědecko-fantastické literatury na světě – americké vědecké fantastiky. Popis vývoje a toto srovnání jsou hlavním záměrem tohoto příspěvku.

KLÍČOVÁ SLOVA literární kritika; komparatistika; moderní taiwanská literatura; vědecko-fantastická literatura; Zhang Xiguo

ABSTRACT Science fiction literature is commonly disregarded by main stream literature. Gratuitously: e.g. H. G. Wells, Isaac Asimov, Robert A. Heinlein, Ray Bradbury and Arthur C. Clarke can hardly be insignificant scribblers ... In late 1960s, in 1968 to be precise, *Zhongguo Shibao* 《中國時報》 *China Times* published Zhang Xiaofeng's 張曉風 novel *Panduna* 《潘渡娜》 *Pandora*. It is regarded as the first example of Taiwanese science fiction prose ever written. In the 1970s and 1980s science fiction literature experienced the turbulent progress in Taiwan: sci-fi literature was published by newspapers, periodicals and publishing houses, sci-fi magazines were established, the first competitions for authors of science fiction literature were announced, the first prizes were awarded. In addition, the first critical works were written and sci-fi stars such as Huang Hai 黃海 and Zhang Xiguo 張系國 appeared. The twenty years of development of Taiwanese sci-fi came to a halt in the early 1990s with the boom of science fiction cinema. The beginning, development and decline of science fiction literature in Taiwan as a definite phenomenon can therefore be analysed and described. Its history is almost completed, thus we can not only elevate, but also compare her development with the most influential science fiction literature in the world: American science fiction. A description of the development and a comparison are the main purpose of this paper.

KEY WORDS criticism; comparative studies; modern Taiwanese literature; sci-fi literature; Zhang Xiguo

DEFINITION

Science fiction literature is a broad genre of fiction which often involves speculations based on current or future science or technology. Science fiction is largely based on writing in

an entertaining and rational manner about alternative possibilities in settings which are contrary to known reality. These include: a setting in the future, in alternative time lines, or in a historical past that contradicts known facts regarding history or the archaeological record; a setting in outer space,

on other worlds, or involving aliens; stories that contradict known or supposed laws of nature; stories that involve discovery or application of new scientific principles, such as time travel, or new technology, such as nanotechnology, faster-than-light travel or robots, or of new and different political or social systems.

GENRES

Literary critics tend to place science fiction literary works into various categories – “genres”: Hard science fiction is characterized by rigorous attention to accurate detail in the quantitative sciences, in particular physics, astrophysics, and chemistry. Arthur C. Clarke, for example, predicted a number of future developments accurately. Certain hard science fiction authors have also distinguished themselves as working scientists. Soft science fiction may describe works based on the social sciences such as psychology, economics, political science, sociology and anthropology. Ray Bradbury is an acknowledged master of this art. Related to Soft science fiction are the speculative fiction branches of utopian or satirical stories; *Nineteen Eighty-Four*, and *City of Cats* could be viewed as examples. Common themes in cyberpunk include advances in information technology, especially the Internet. *Blade Runner* is commonly accepted as a definitive example of the cyberpunk visual style. Time Travel stories were popularized by H. G. Well’s novel *The Time Machine*. Alternate history stories are based on the premise that historical events might have turned out differently. Military science fiction is set in the context of conflicts between national, interplanetary, or interstellar armed forces; the primary viewpoint characters are usually soldiers. Heinlein’s *Starship Troopers* is an early example¹.

HISTORY

Science fiction has antecedents back in mythology, although precursors to science fiction as literature began to emerge from the 13th century to the 17th century in the Age of Reason with the development of science itself, Voltaire’s *Micromégas* was one of the first, along with Jonathan Swift’s *Gulliver’s Travels*. Edgar Allan Poe later wrote a story about a flight to the moon. More examples appeared throughout the 19th century. Then with the dawn of new technologies such as electric-

¹ The broader category of speculative fiction includes science fiction, fantasy and horror. Fantasy is closely associated with science fiction, although science fiction is the literature of things that might someday be possible, and fantasy is the literature of things that are inherently impossible, such as magic and mythology. Horror fiction is the literature of the unnatural and supernatural, with the aim of unsettling or frightening the reader. Many works of horror literature only incorporate science fiction elements: Mary Shelley’s novel *Frankenstein*.

ity, the telegraph, and new forms of powered transportation, writers such as Jules Verne and Herbert George Wells created a body of work that became popular across broad cross-sections of society. In the early 20th century, pulp magazines helped develop a new generation of mainly American science fiction writers, influenced by Hugo Gernback, the founder of *Amazing Story* magazine. In the late 1930s, John W. Campbell became editor of *Astounding Science Fiction*. Important writers during this period included Isaac Asimov, Robert A. Heinlein and Arthur C. Clarke. Campbell’s tenure at *Astounding Science Fiction* is considered the beginning of the Golden Age of science fiction, characterized by hard science fiction stories celebrating scientific achievement and progress. In the 1960s and early 1970s, writers such as Frank Herbert, Samuel R. Delany and Roger Zelazny explored new trends, ideas, and writing styles. In the 1980s, cyberpunk authors turned away from the traditional optimism and support for progress of traditional science fiction. *Star Wars* helped spark a new interest in space opera, focusing more on story and character than on scientific accuracy. The television series *Star Trek: the Next Generation* began a torrent of new science fiction programs and was among the most highly acclaimed of the decade. Television shows and films created new interest in all the speculative genres in films, television, computer games, and books. Among the most respected awards for science fiction are the Hugo Award and the Nebula Award. Conventions are held in cities around the world, catering to a local, regional, national, or international membership. General-interest conventions cover all aspects of science fiction, while others focus on a particular interest. Most are organized by volunteers in non-profit groups, although most media-oriented events are organized by commercial promoters. The convention’s activities are referred to as the “program”, which may include panel discussions, readings, autograph sessions, costume masquerades, and other events. Science fiction societies, referred to as “clubs” except in formal contexts, form a year-round base of activities for science fiction fans. They may be associated with an ongoing science fiction convention, or have regular club meetings, or both. Most groups meet in libraries, schools and universities, community centres, pubs or restaurants, or the homes of individual members. Fandom has helped incubate related groups. The first science fiction fanzine, *The Comet*, was published in 1930.

A HISTORY OF TAIWANESE SCIENCE FICTION

1950s: The prehistory of Taiwanese science fiction literature began in the 1950s, but has been regarded as “a Desert of Science Fiction”: with only American science fiction films being shown and San Xin 三信 San Xin Publishing House in Gaoxiong publishing Zhao Zifan’s 趙滋藩 *Feidie Zheng Kong* 《飛碟征空》 *A UFO Attacks the Sky*, Taikong Lixian Ji 《太空歷險記》 *Records of Adventure in Outer Spaces* and Yueliangshang Kan Diqiu 《月亮上看地球》 *A View of Earth from the Moon*. These are actually more pseudo-scientific

works than actual science fiction literature. In the late 1950s the Hong Kong author Ni Kuang倪匡 using the pseudonym Weisili衛斯理 Wesley began to create his saga written as autobiography. His innumerable stories should be classified, however, as fantasy, not science fiction.

1960s: At the beginning of the 1960s *Mofan Shaonian* 《模範少年》 *Imitation of Youth* magazine published translations of foreign science fiction literature in a fragmented fashion. The actual history of Taiwanese science fiction began in September 1968 when *Zhongguo Shibao* 《中國時報》 *China Times* issued Zhang Xiaofeng's張曉風 short story *Panduna* 《潘渡娜》 *Pandora* describing the unsuccessful creation of an artificial girl, a clone Pandora. Although Pandora is a beautiful girl whose appearance does not differ from a normal human girl, she has no "substance", no soul and therefore dies at the end. Of interest is the fact that the story shares certain characteristics with the above already-mentioned Mary Wollstonecraft Shelley's *Frankenstein*. It is one of the first science fiction works in a European context, the author is also a woman and the topics are also very similar. It is more of a love story and psychological prose with a science fiction background, a reflection on the nature of humanity searching for the answer as to whether humans have the right to play the role of God and create other "human" beings? In October 1968 Zhang Xiguo張系國, a computer scientist with literary ambitions, published *Chaoren Liezhuan* 《超人列傳》 *A Biography of Superman* in *Chun Wenxue* 《純文學》 *Pure Literature*. A mere two months later, in December 1968, Huang Hai黃海, an author of social short stories at that time, began to publish *Hang Xiang Wuya d Lucheng* 《航向無涯的旅程》 – a series of science fiction stories on travels through the universe in *Zhonghua Ribao* 《中華日報》 *China Daily*. Zhang Xiaofeng did not write all that many science fiction stories. Zhang Xiguo and Huang Hai, in particular, will be made mention of repeatedly in this paper. Their contribution to the creation and development of Taiwanese science fiction in terms of both the creative and theoretical aspects should not be underestimated along with their struggle for popularisation of science fiction in Taiwan. In May 1969 Yan Yuanshu顏元叔 published *Renlei Gongchengxue – jian Tan Chaoren Liezhuan yu Panduna* 《人類工程學——兼談「超人列傳」與「潘渡娜」》 *Human Engineering: on the Biography of Superman and Pandora* in *Daxue Zazhi* 《大學雜誌》 *University Journal*. It is the first theoretical paper on Taiwanese science fiction literature ever recorded. In October 1969 Zhang Xiguo in *Pure Literature* published an article *Beng Yue zhihou – jian Lun Kexue Huanxiang Xiaoshuo* 《奔月之後——兼論科學幻想小說》 *After Running to the Moon – On Science Fiction Prose* and thus created a term, the Chinese name for science fiction. At the end of the 1960s Huang Hai decided to publish *Yilingyilingyi Nian* 《一〇一〇一年》 *Year 10101*. Although he was still seeking out a method of expression in the story, it was awarded the Juvenile Literature Prize by the National Society.

1970s: Thanks to the efforts of the science fiction enthusiasts Zhang Xiguo, Huang Hai and Lü Yingzhong, Taiwanese publishing houses began to release foreign science fiction literature. Although the American writers, e. g. Isaac Asimov, Ray Bradbury and Arthur C. Clarke, etc. prevailed, translations of European and surprisingly Soviet science fiction authors were also introduced to Taiwanese readers². In December 1972 Huang Hai published the anthology *Xin Shiji zhi Lü* 《新世紀之旅》 *Travelling to a New Century*. The stories were located in the near future, the year 2020 and it was the first Taiwanese *Weilai Wenti Xiaoshuo* 未來問題小說 fiction on future problems, one of the mainstream topics in science fiction in Taiwan. Around the same time Zhang Xiguo using the pseudonym Xing Shi醒石 Awakened Stone wrote an introduction to the excellent foreign science fiction stories in *Lianhe Bao* 聯合報 *Ally* by its supplement *Kehuan Xiaoshuo Jing Xuan* 《科幻小說精選》 *Carefully Chosen Science Fiction*, these were later collected into an anthology *Hai d Siwang* 《海的死亡》 *Death of the Sea* which was extremely influential for both Taiwanese science fiction readers and authors. In July 1976 *Zhongyang Ribao* 中央日報 *Central Daily* released a story written by an Overseas Chinese living in the USA *Chang Sheng bu Lao* 《長生不老》 *Live Forever* marked as *kexue xiaoshuo* 科學小說 a fiction on science. In September 1976 *Central Daily* published Huang Hai's science fiction novelette *Yinhe Mihang Ji* 《銀河迷航記》 *Records on Drifting Off Course in the Milky Way*. In November 1977 Lü Yingzhong呂應鐘 established at his own expense *Yuzhou Kexue* 《宇宙科學》 *Universal Science* magazine, presenting articles on E.T., new discoveries in astronomy, paranormal phenomena and science fiction. It was not only the first special platform for Taiwanese science fiction literature, but also the real beginning of UFOlogy in Taiwan. Lü Yingzhong is therefore regarded as "the godfather of Taiwanese UFOlogy". In 1978 the finest of Zhang Xiguo's fictions, the saga *Xingyun Zuqu* 《星雲組曲》 *Nebula's Suite* began to be published in *Ally*. In July 1978 Lü Yingzhong's *Universal Science* organised the first symposium on science fiction in the history of Taiwanese literature. In 1979 *Ally* published the first Taiwanese science fiction "essay" *Jiade he Diqiuren* 《迦得和地球人》 *Gad and Terrestrial* by Wu Wangyao吳望堯, an Overseas Chinese who had returned to Taiwan from Vietnam, and also the first Taiwanese science fiction poems. The American science fiction films, e.g. *Star Wars* and *Close Encounters of the Third Kind*, etc. were shown in Taiwan and helped to encourage an increasing interest in science fiction. Zhaoming照明 Illumination, Guojia國家Country and Xingji星際InterStar Publishing Houses published Taiwanese science fiction and translations of foreign science fiction in the 1970s. In 1979 Huang Hai delivered several lectures on science fiction at Danjiang University. Science fiction translations, theoretical papers on science fiction and Taiwanese science fiction in *Mingri Shijie* 《明日世界》 *A World of Tomorrow* – the magazine of the

² e. g. Alexandr Romanovich Belyayev's *Beaier Boshi d Naodai* 《德埃爾博士的腦袋》 *Professor Dowell's Head*.

university, were the result of a course on futurology creation at Danjiang University in the late 1970s. In August 1979 Ye Yandu 葉言都 completed the initial part of the first Taiwanese catastrophic and military science fiction, the pentalogy *Hai Tian Long Zhan* 《海天龍戰》 *A War of the Ocean and Heaven Dragons*. In October 1979 Li Qi's 李頌³ novel *Tao Hua Yuan* 《桃花源》 *Peach Blossom Spring – Utopia* was released.

1980s: The 1980s began with the publication of the first theoretical monograph on the science fiction written by Lü Yingzhong *Kehuan Wenxue* 《科幻文學》 *Science Fiction Literature*. The book is divided into two parts with the first describing the theory and history of science fiction, while the second is a handbook, a manual on how to write science fiction. This was the only theoretical work on science fiction for a long period of time, not only in Taiwan but also throughout the entire Chinese world. A bimonthly *Feidie yu Kehuan* 《飛碟與科幻》 *UFO and SF*, a new platform for Taiwanese science fiction, was also established by Illumination Publishing House. It was focused on Taiwanese science fiction, theoretical works of science fiction and the science fiction arts, primarily publishing works by Huang Hai and Lü Yingzhong. Starting in September 1980 *Minzu Wanbao* 《民族晚報》 *The National Evening Paper* created *Kehuan Shijie Zhuanlan* 《科幻世界專欄》 *A Column on the Science Fiction World* weekly. Lü Yingzhong translated the masterpiece of the science fiction star Arthur C. Clark 2001: *A Space Odyssey*. In the 1980s Huang Hai published his first works of children's science fiction literature. The 1980s was also a period of anthologies of foreign science fiction translation along with the publication of Taiwanese science fiction, Zhang Zhijie 張之傑, Huang Hai and Lü Yingzhong edited *Zhongguo Dangdai Kehuan Xuanji* 《中國當代科幻選集》 *An Anthology of Chinese Contemporary Science Fiction* a selection of the finest foreign and Taiwanese authors over the last twenty years. In the early 1980s Taiwan Normal University organised a symposium on Zhang Xiguo's fiction *Nebula's Suite*. Zhang Zhijie founded *Kehuan Wenxue* 《科幻文學》 *Science Fiction Literature* quarterly with an aim at promoting science fiction, only to cease after releasing only one issue. Huang Fan's 黃凡 story *Ling* 《零》 *Zero* was the first Taiwanese science fiction awarded by *Ally* with the extremely prestigious Novelle Prize. On the eve of the 4th May Movement in 1982 *Ally* organised a symposium on science fiction. Zhang Xiguo began to release the first part of his science fiction trilogy *Cheng* 《城》 *City called Wu Yu Die* 《五玉碟》 *Five Plates of Jade in China Daily*. The trilogy imitates Chinese epic tradition and mythology and is an excellent portrait of China. The trilogy was also translated into English and is consequently popular as a chivalrous science fiction romance very similar to David's Wingrove famous saga *Chung-kuo* creating a romantic mood of history. In 1984 Zhang Xiguo in co-operation with *China Times* announced the first Taiwanese science fiction prize which had six sessions all together. During the first

one the jury received fifty science fiction stories: Fan Shenghong's 范盛泓 *Wen* 《問》 *Question* and Zhang Dachun's 張大春 *Shangshizhe* 《傷逝者》 *The Man who Mourned the Loss of a Loved one* were the most successful ones. In 1986 the competition changed its name to Zhang Xiguo's Science Fiction Prize. In 1986 the second part of Zhang Xiguo's trilogy *City Long Cheng Fei Jiang* 《龍城飛將》 *The Flying General of Dragon City* was also published. In 1987 Chen Kehua 陳克華 published an epic science fiction poem *Xingqiu Jishi* 《星球紀事》 *Chronicle of the Stars*. One year later Kuling 苦苓 edited an anthology *Zhongguo Erling'ering Nian* 《中國2020年》 *China 2020*, collecting masterpieces of Taiwanese science fiction literature from the 1980s. The last session of Zhang Xiguo's Science Fiction Prize held in 1989 had 102 participants, among them 53 authors from Mainland China. On 2nd January 1990 Zhang Xiguo founded *Huanxiang* 《幻象》 *Mirage* magazine at a tea party and announced a new science fiction literature prize. *Mirage* was published for three years in eight issues and was the most influential Taiwanese science fiction magazine ever. That same year Huang Fan 黃凡 and Lin Yaode 林耀德 compiled *Kehuan Juan* 《科幻卷》 *Science Fiction – the 12th volume of Xin Shidai Xiaoshuo Da Xi* 《新世代小說大系》 *Mega Series on Fiction of the New Generation*, collecting science fiction short stories after 1968. Huang Hai's *Qiyi d Hangxing* 《奇異的航行》 *Bizarre Sail* was awarded the Hong Jianquan Children's Literature Prize, in 1984, *Chang'e Cheng* 《嫦娥城》 *A City of Chang'e* the Sunjatesen Literature Prize and a year later, *Da Bi Guo Lixian Ji* 《大鼻國歷險記》 *Records of Adventure in Big Nose Country* the National Literature Prize and *Diqiu Taowang* 《地球逃亡》 *Escape from the Earth* the Oriental Children's Literature Prize⁴ in 1988 both, *Hang Xiang Weilai* 《航向未來》 *Sailing to the Future* the Chinese Children's Literature Prize in 1989, *Di San Zhi Jiao d Weidao* 《第三隻腳的味道》 *Smell of the Third Foot the Mainland – Taiwan Children's Literature Prize* in 1989 as well. *City of Chang'e* also released as a MC record, *Records on a Drift off Course in the Milky Way* was adapted by Zhongguo Guangbo Gongsi 中國廣播公司 the China Radio Company as a radio drama. The creators of the *Records of Adventure in Big Nose Country* radio adaptation were awarded the Golden Radio Prize in 1987 and Cai Shangzhi 蔡尚志 dedicated a chapter of his university textbook *Ertong Gushi Yuanli* 《兒童故事原理》 *Principles of Fairy Tales* to Huang Hai's children's science fiction.

After: At the beginning of the 1990s the majority of the Taiwanese science fiction authors graduated from university, many of them having been experts in the natural sciences. Those who were graduates in the humanities creating science fiction prose also paid a certain amount of attention to science. As a result the science in their works is not pseudo-science, it is not a matrix of knowledge, and it is not a literature about Strangeness, Force, Chaos and Mysteries due to which science fiction is disregarded by main-stream non-scientific fiction.

³ also Li Xingchang 李幸長

⁴ it was the first Oriental Children Literature Prize ever awarded

From 18th till 24th June 1990 Zhang Xiguo's *Mirage* organised the Taipei Science Fiction Week. Several foreign science fiction authors attended and each day a renowned Taiwanese author gave a speech with famous science fiction films shown simultaneously. In 1991 the first World Chinese Science Fiction Art Prize was announced. Although Mainland authors received the majority of the prizes, Lin Yingshan 李英杉 and Chen Qiuling's 陳秋玲 comic *Diyu* 《地獄》 Hell was also awarded. In 1992 Zhang Xiguo completed the last part of his City trilogy *Yi Yumao* 《一羽毛》 A Feather. In 1993 Jiang Yunsheng 姜云生 edited *Taiwan Kehuan Xiaoshuo Daquan - Sishi Nian Ming Jia Ming Zuo Jing Xuan* 《台湾科幻小说大全——四十年名家名作精选》 A Complete Collection of Taiwanese Science Fiction - The Essential Anthology of Famous Authors' Masterpieces over the last Forty Years which was published in Mainland China. Lü Yingzhong's fiction *Long Chuan Zheng Kong Ji* 《龍船征空記》 Records of a Dragon Boat Journey in the Universe was the first Taiwanese science fiction ever released in Mainland China by Anhui Shaoer 安徽少兒 Anhui Children's Publishing House. In June 1996 *Central Daily* organised Bai Nian lai Zhongguo Wenxue Huiyi 《百年來中國文學會議》 A Conference on Chinese Literature over the last Hundred Years with science fiction literature being one of its topics. The panel was chaired by Huang Hai while Jiang Yunsheng 姜云生 also part giving a speech. In February 1998 *Kexue Yuekan* 《科學月刊》 *Science Monthly* published a special issue on science and science fiction and therefore created an opportunity for many Taiwanese, Mainland and Overseas science fiction authors to present their views. In May 1998 Kehuan Shikong 科幻時空 Science Fiction's Time and Space, an internet web site containing of a science fiction literature part was launched (www.thinkerstar.com) and in February 1999 a special science fiction internet web site Ke Ke Wang 科科網 Sci Sci Net was established (www.scisci.com). In the middle of 2000 the address was changed to (<http://scisci.nctu.edu.tw>). In April 1999 Jingyi University organised a conference on Children's Literature and Huang Hai's children's science fiction was the subject of a special discussion panel. In September 1999 Ye Lihua 葉李華 began to teach Kehuan Tiandi 科幻天地 The Universe of Science Fiction at Shi Xin University and the Taiwanese Academy of Arts as the first course on science fiction, a part of the curriculum at universities in Taiwan. In December 1999 Haiyan 海燕 Petrel Publishing House in Henan published the anthology *Ershi Shiji Zhongguo Kehuan Xiaoshuo Jingpin* 《二十世紀中國科幻小說精品》 *Excellent Works of Chinese Science Fiction in the 20th Century*, also listing works by Zhang Zhijie, Huang Hai and Lü Yingzhong. At the beginning of the new millennium Ye Lihua established Kehuan Yanjiu Zhongxin 科幻研究中心 The Centre for Science Fiction Studies. In 2000 Zhang Xiguo held lectures on science fiction literature at Zhong Yang University. In the middle of February 2000 *Ke Ke Dianzi Bao* 《科科電子報》 *Sci Sci Digital* magazine was established with its primary purpose being the provision of information about the situation in science fiction. In September 2001 Lü Yingzhong organised the lecture *Kehuan Xiaoshuo yu Dianying* 《科幻小

說與電影》 *Science Fiction Literature and Films* at Nan Hua University, in which 153 students enlisted and Prof. Wu Yan 吳岩 released *Kehuan Wenxue Gailun* 《科幻文學概論》 *An Introduction to Science Fiction Literature*. In 2003 a major conference on science fiction studies was organised.

CONCLUSION

Summary: Although the roots of Taiwanese science fiction date back to the 1950s, the real history of the phenomenon represented by the publication of Zhang Xiaofeng's psychological science fiction *Pandora* began in the late 1960s. The next development in Taiwanese science fiction in the 1970s was possible thanks to the support of several newspapers and magazines, e. g. *China Times*, *China Daily*, *Pure Literature*, *Ally*, *Central Daily*, etc. and due to creative individualities, e. g. Huang Hai, Zhang Xiguo, Lü Yingzhong⁵ etc. who promoted science fiction in Taiwan and throughout the Chinese world. Papers on science fiction literature, non-Chinese first and Chinese later, established a solid foundation for new authors and readers along with the translation of foreign science fiction literature. Literary prizes as served not only as an encouragement to authors but as advertising for readers as well. Stories released in newspapers and magazines first were later published in anthologies and therefore became accessible to a wider range of readers. In the late 1970s, the first science fiction magazine appeared, the first symposiums on science fiction were organised and several lectures on science fiction were held at universities. As a result more and more publishing houses expressed an interest in science fiction. In addition, the first theoretical monograph on science fiction came about. The 1980s witnessed a deepening of the phenomena described above, more quantitative than qualitative: more authors and theorists, more stories, more books, more anthologies, more magazines, more publishing houses, more symposiums and more lectures which identified themselves in connection with science fiction literature. And, of course, more readers whose attention was caught by increasing numbers of prestigious prizes for science fiction authors, by the creation of the first Taiwanese science fiction prize, by the establishment of the first special science fiction magazine and by the introduction of science fiction literature into other media than paper. The 1990s were marked by the beginning of co-operation with Mainland China and by the rapid rise of the Internet.

A Comparison: A comparison of American and Taiwanese science fiction is not an easy challenge. Firstly, the history of

⁵ Lü Yingzhong in his article "A Concise History of Taiwanese Science Fiction Literature" also mentions the contribution of Ye Lihua, Zhang Dachun, Zhang Zhijie, Ye Yandu 葉言都, Zheng Wenhao 鄭文豪, Li Jing 李敬, Xu Xiangjun 許蕓君, Chen Kehua, Li He 李赫 and two theorists of *A World of Tomorrow* magazine Wang Changhong 王長洪 and Peng Guangyang 彭廣揚

American science fiction began in 1923, Taiwanese in 1968. This not only involves a difference of two science fiction histories amounting to 45 years, almost half a century, but also a major difference in terms of the periods in which they were created: the between-the-wars period and the middle of the Cold War. The tradition of American science fiction emerged from special science fiction magazines. The first science fiction magazine in Taiwan was established in the 1990s, more than twenty years after the publication of the first science fiction story. This means that at the beginning paperbacks were the main “media” for the expansion of science fiction in Taiwan, not magazines. In contrast, paperbacks were a very important media of spreading science fiction in the USA when science fiction was finally adopted in Taiwan. As regards the publication of science fiction, a slight difference also exists in terms of the concept in Taiwan and the USA. While in Taiwan there is a tradition of publishing a story in a newspaper or a magazine first and then later as a book, the publication of a story in the USA does not necessarily need to follow this procedure, on the contrary magazines and books markets are quite separate from each other. The roots of science fiction in the USA and Taiwan are, of course, also very different: American science fiction evolved from the tradition of Jules Verne and Herbert George Wells’s technical science fiction creating a new tradition in the 1950s, which was followed not only by Taiwan, but also by the entire Western world, with the exception of Great Britain. American science fiction of the 1950s is adventurous, employing science fiction motifs as a decoration. Pseudo-science, also extremely popular in American science fiction of the 1950s is, by the way, reflected in the works of Zhao Zifan mentioned above. What is strikingly different from the situation in the USA is an absence of fan activities in Taiwan. This probably had something to do with what kind of reader consumes science fiction in the USA and Taiwan. The social structure of the recipients in the USA is heterogeneous while it is mainly students who consume science fiction in Taiwan. It is also difficult to find the “spiritual ghetto” mentioned in the history of American science fiction in the 1950s in Taiwan. The majority of the science fiction authors in Taiwan are not only science fiction writers, Zhang Xiguo and Huang Hai being excellent examples. In contrast, science fiction authors in the USA seldom write non-science fiction stories. Also the time of the Golden Age of science fiction in the USA and Taiwan is consequently different, it being a eight year period from 1938 until 1945 in the USA, and the 1980s in Taiwan. The hyperbole that was so common in the 1950s in the USA was not possible in Taiwanese science fiction at all. Firstly, it was the time of Martial Law in Taiwan; secondly, hyperbole is not a typical expressive mood of any Chinese science fiction. The only example of satirical science fiction in Chinese is Lao She’s *City of Cats*, I would argue. I am of the opinion that the British New Wave of the 1960s did not influence Taiwanese science fiction as it did American science fiction by emphasising the importance of human individuality and the demolishing of taboos in the USA. Again, there is not a particularly rich soil for this in Taiwan, influenced

by the collectivism of Chinese culture with its taboos, which have a history of not merely hundreds but thousands of years. What Taiwan was touched by was the “li-fi” movement in the 1970s in contrast to the cyberpunk of the 1980s which failed to impact Taiwan. As regards genre, Taiwanese science fiction is not as rich as American is: alternative history, time travel, sex and lost worlds are rarely found in Taiwanese science fiction. It is instead more sociological, closer to soft science fiction.

American science fiction never had to come to terms with the problem of its identity, while Taiwanese did, as science fiction was an alien “hostile” genre for Taiwanese literature. Firstly, Taiwanese science fiction had to accept concepts which were elaborated by an extremely different Western culture and confront the Western understanding of fantastic elements with the Chinese one. This is the reason why the first stories by Zhang Xiaofeng and Zhang Xiguo were so “Christian”. Why would a Chinese author rely on a Western tradition? The answer is very simple: Mr. Science Fiction came from the West thus his appearance and his substance is a Western one. Secondly, Taiwanese science fiction had to find an identity, am I Taiwanese or Chinese? The difference between China and Taiwan is expressed in many areas and although science fiction should therefore be no exception, there is one. I believe it is very difficult to express one’s identity when the cultural traditions of China and Taiwan are almost the same and the literary language is the same. The tertiary, western science fiction has its own language, therefore Taiwanese science fiction has had to create its own language. Zhang Xiguo often employs the language of *The Romance of the Three Kingdoms* and *All Men Are Brothers*, Chinese chivalry novels in his science fiction stories. It is more important for science fiction to identify itself in comparison with her Western older brother, I presume. Who, which reader would be interested in Taiwanese science fiction if it would not bring something new in comparison with translations of foreign science fiction? It is a difficult challenge, isn’t it? How to match up with more experienced foreign science fiction? The path for Taiwanese science fiction has been to mix traditional literature with science fiction, without, however, merely creating a science fiction background for Chinese stories. It is more about putting new blood into old stories, not into their appearance but into their substance. Western science fiction has its own language, thus it should be interpreted in light of this fact. A translation would not attract a Taiwanese reader, he would not have been familiar with it: science fiction was strange for him not only as regards its content but also formally. Therefore the replacement of that strange language would be more appropriate which is also why Zhang Xiguo suggested using the language of Chinese chivalry novels. It is an excellent idea to compensate for the Western science fiction language with a Chinese one. The success of these books proves him right. He also achieved it by adopting Chinese mythology and history into his stories, something which the reader felt familiar with and could identify with. Common narratives merely describe relationships between people and are limited as re-

gards space. Science fiction is about the relationship between humanity and the universe and prophesies about the future. I also believe that Zhang Xiguo's "homesickness" and Chinese "friendship" can be trapped in his works and have already become a part of the Chinese universe. The relationship between people in Zhang Xiguo's works, especially the emotional one is somehow closer to the Chinese one than to the Western. Zhang Xiguo is also not describing the Chinese society as different from today, he does not express his views of it but instead only affirms societal characteristics. The last question is, could this be of interest to a reader from abroad?

The twenty years of development of Taiwanese science fiction was retarded in the early 1990s by the boom in science fiction cinema. Its history is almost complete. Literary prizes have been awarded to the old stars of Taiwanese science fiction. One can only and rarely purchase old books and anthologies in book stores; translations prevail. Evaluations by theorists, lectures, courses and symposiums on science fiction are common. Although it is the next step of decadence, Taiwan is not an exceptional example. The situation for science fiction literature is critical globally. The crisis is related to the decline of literature on a global scale where the average person does not have enough patience to read a book. How it is possible that so many people are touched by the nonsense of knight-errant fiction and love stories are read by so many, but the description of the future of humanity fails to touch anyone? Only Taiwanese university students are interested. There are courses on science fiction in the curriculum of natural science faculties and courses on how to write science fiction in the humanities. Academic discussion, symposiums and conferences are extremely popular. Taiwanese science fiction is a definite phenomenon and can be analysed and described. It is the main purpose of this paper.

REFERENCES

- Huang Hai 黄海 (2007): *Taiwan Kehuan Wenxue Xinhua Lu* (1956–2005) 《臺灣科幻文學薪火錄》 [On the Torch of Taiwanese Science Fiction Literature]. Taipei: Wu Nan Tushu Chuban Gufen Youxian Gongsi.
- Jiang Yunsheng 姜云生 (ed. 1993): *Taiwan Kehuan Xiaoshuo Daquan – Sishi Nian Ming Jia Ming Zuo Jing Xuan* 《台湾科幻小说大全——四十年名家名作精选》 [A Complete Collection of Taiwanese Science Fiction – Essential Anthology of Famous Authors' Masterpieces within the Last Forty Years]. Place unlisted: Fujian Shaonian Ertong Chubanshe.
- Lü Yingzhong 呂應鐘 and Wu Yan 吳岩 (2001): *Kehuan Wenxue Gailun* 《科幻文學概論》 [An Introduction to Science Fiction Literature]. Taipei: Wu Nan Tushu Chuban Gongsi.
- Neff, Ondřej (1986): *Všechno je jinak – kapitoly o světové science fiction* [Everything's Different – Chapters about World Science Fiction]. Praha: Albatros, 412 p.
- Neff, Ondřej and Jaroslav Olša, Jr. (1995): *Encyklopedie literatury science fiction* [Encyclopaedia of Science Fiction Literature]. Praha, Jinočany: AFSE, H&H.
- Xiang Hongquan 向鴻全 (ed. 2003): *Taiwan Kehuan Xiaoshuo Xuan* 《臺灣科幻小说選》 [Anthology of Taiwanese Science Fiction Literature]. Taipei: Er Yu Wenhua.

INTERNET

- 2008-04-06 Huang Hai 黄海 Ye Lihua 葉李華 and Lü Yingzhong 呂應鐘 (2008): "Taiwan Kehuan Wushi Nian Nianbiao" 臺灣科幻50年年表 [Chronological Table of Taiwanese Science Fiction] <www.thinkerstar.com/WSLF/NHU/sf50tw.htm>
- 2008-04-06 Jiang Yunsheng 姜云生 (1993): "Taiwan Kehuan Xiaoshuo Fazhan Gaikuang" 台湾科幻小说发展概况——《台湾科幻小说大全》序 [A Survey of Taiwanese Science Fiction Development – Postface to A Complete Collection of Taiwanese Science Fiction] <http://bbs.flyine.net/thread-67711-1-1.html>
- 2008-04-06 Lin Jianqun 林健群 (2006): "Taiwan Zhuliu Kehuan Pingxi" 臺灣主流科幻評析 [Critical Analysis of Mainstreams in Taiwanese Science Fiction] <http://danjalin.blogspot.com/2007/10/2006-1.html> <http://danjalin.blogspot.com/2007/10/2006-2.html> <http://danjalin.blogspot.com/2007/10/2006-3.html> <http://danjalin.blogspot.com/2007/10/2006-4.html> <http://danjalin.blogspot.com/2007/11/2006-55.html>
- 2008-04-06 Lü Jinbo 呂金駁¹ (1996): "Taiwan Kehuan Wenxue Jian Shi" 臺灣科幻文學簡史 [Concise History of Taiwanese Science Fiction Literature] <www.thinkerstar.com/lu/sci-fi/sf-tw01.html>

¹ also Lü Yingzhong 呂應鐘

AUTHOR

Uher, David (born June 29, 1970, Frýdek-Místek), originally trained as a sinologist and holds a MA from Charles University in Prague. He has a Ph.D in Chinese Philology from the Department of Chinese Language, Nanjing University (P. R. China). He was appointed Director of the Department of Asian Studies after spending almost a decade in the Chinese Philology in the Faculty of Arts at Palacký University in Olomouc. He has published widely, mainly in the fields of Chinese grammar and the history of Chinese linguistics. He is a co-author of *An Introduction to the Chinese Language* [Úvod do studia hovorové čínštiny] (1997, 2001), co-operated on *A Colloquial Chinese in Sentence Examples* [Hovorová čínština v příkladech] (O. Švarný 1998), *The Learning Dictionary of Spoken Chinese* [Učební slovník jazyka čínského] (O. Švarný 1998–2000), *Chinese Characters Textbook* [Učebnice čínských znaků] (Ondřej Kučera 2005), *Jewellery of Chinese Literature* [Klenoty čínské literatury] (Lucie Olivová 2006) and encyclopaedia *Who is Who in the History of Czech Linguistics* [Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky] (Jiří Černý, Jan Holeš 2008). Bibliography in selection: (2000): "Gu Yindu, gu Xila yu Zhongguo gudai yuyanxue bijiao" [A comparison of ancient linguistics in Old India, Greece and China], *Gu Hanyu Yanjiu* [Research on Classical Chinese], 2, 19–23. (2002): "Xu Shen: Doslov k Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků [Xu Shen: Po-script to The Meaning Explanation of Primary Characters and Structure Analysis of Secondary Characters]", *Studia Orientalia Slovaca*, 1, 43–54. (2005a): "Six Categories of Chinese Characters", in Pecha, Lukáš (ed.): *Orientalia Antiqua Nova*, V, Plzeň, 125–137. (2005b): "Xu Shen a počátky čínské gramatologie [Xu Shen and the beginnings of Chinese grammar]", *Studia Orientalia Slovaca*, 4, 247–262. (2007): "Gramatolog Duan Yucai 段玉裁 (1735–1815) [Grammatologist Duan Yucai (1735–1815)]" *Studia Orientalia Slovaca* 6, 203–224, with Inoue, Kazuyuki (2008a): "Classification of the most frequent verbs in Sima Qian's *Records of Historian* (Biographies)", *Social System Review*, 2, 1–14. (2008b): "Determinativ božský ve Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků [Determinative Celestial in The Meaning Explanation of Primary

Characters and Structure Analysis of Secondary Characters]”, *Studia Orientalia Slovaca*, 7, 97–109. (2008c) “Postava učitele orientalizovaná vědecko-fantastickými filmy” [Character of the Teacher Orientalised by Sci-fi Movies], in Pecha, Lukáš (ed.): *Orientalia Antiqua Nova*, VIII, Plzeň: Adela, 412–428. (2010) “Zvířecí determinativy

v čínském písmu [Animal Determinatives]”, in Olivová, Lucie (ed.): *Zvířecí mýty a mýtická zvířata*. Praha: Academia 2010, 106–126.
Contact: Mgr. David Uher, Ph.D., Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc, e-mail: david.uher@upol.cz.

Projekt Kruh prstenu aneb antropologie sexuality: Zdeněk Macháček

Jaroslav Malina

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy Univerzity, Viničná 5, 603 00 Brno

Projekt *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* vznikl počátkem devadesátých let minulého století. Představuje vytvoření reprezentativní trojsovkové publikace a sbírky erotik českých malířů a sochařů.

Trilogii tvoří tyto tři svazky:

Kruh prstenu, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace (2007);

Kruh prstenu, 2: Euroamerická civilizace (2013);

Kruh prstenu, 3: Český svět (2015).

Autorem námětu a celého projektu je Jaroslav Malina, spoluautory jsou Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupník, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Třísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel, Jaroslav Zvěřina, tedy přední čeští amerikanisté, antropologové, arabisté, archeologové, egyptologové, etnologové, historici, indologové, japanisté, koreanisté, literární historici, indologové, sexuologové, sinologové, sumerologové, tibetologové a další odborníci. *Kruh prstenu* předkládá pojednání o vývoji lidské sexuality, erotiky, lásky a manželství v biologických, obecně antropologických a kulturně historických souvislostech spolu s přehledkou nejzajímavějších literárních a výtvarných děl minulosti a zároveň přináší reprodukce obrazů, grafik, soch a plastik, jež v závěru 20. a počátkem 21. století vytvořilo více než sedm desítek českých malířů, grafiků a sochařů inspirovaných obsahem jednotlivých svazků trilogie.

Trilogie *Kruh prstenu* je patrně prvním pokusem zachytit takové základní hodnoty života člověka a společnosti, jakými jsou sexualita, erotika, láska a manželství, a to celostně, na multidisciplinárním základě, integrovaném prostředky moderní biologické a sociokulturní antropologie i v inspirujícím sepětí vědy a umění.

Vzniklo dílo celostní a zdá se, že i ojedinelé.

*

V jednotlivých číslech časopisu *Anthropologia integra* budou uveřejňovány medailony zúčastněných výtvarníků a reprodukovány některé z jejich artefaktů vytvořených pro projekt *Kruh prstenu*.

Dnes: sochař Zdeněk Macháček (je autorem sochařského emblému *Kruh prstenu*; jeho nejčerstvějším dílem je sochařský emblém *Encyklopedie antropologie*).

ZDENĚK MACHÁČEK

Lidská sexualita, erotika a láska prolínají celým sochařským dílem Zdeněka Macháčka, mění se v průběhu takřka šedesátileté tvůrčí dráhy v souladu s vývojem a proměnami jeho výtvarného jazyka a s přibývajícím životními zkušenostmi. Jeho příklon ke zmíněnému tématu se ještě prohloubil, když byl v roce 1996 vyzván k výtvarné účasti na projektu třísvazkové knihy a výstavy *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů*

a sochařů inspirovaných obsahem této knihy (Jaroslav Malina a kolektiv).

Macháčkovu dílo pro tento projekt je mimořádné. Ukázalo se totiž, že dané téma je mu velmi blízké, ba možná nejbližší – neboť v letech 1996–2008 nejenže vytvořil pro tento projekt několik desítek plastik (včetně trojrozměrného emblému *Kruh prstenu*), ale napsal k některým z nich neobyčejně vtipné a jazykově vybroušené komentáře. Je zřejmé, že slova a češtinu dokáže obrábět a soustružit stejně mistrně a s láskou jako svůj základní sochařský materiál.

Zdeněk Macháček se narodil 16. srpna 1925 v Brně. Po ab-

Obr. 1. Sochař Zdeněk Macháček (2010). Foto: Stáňa Bártová.
Sculptor Zdeněk Macháček (2010).
Bildhauer Zdeněk Macháček (2010).

solvování reálného gymnázia studoval v letech 1945 až 1947 obory zoologie a antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Po třech letech musel školu z „kádrových důvodů“ (rodina vlastnila grafický závod) opustit a z těchž důvodů nebyl přijat na Vysokou školu umělecko-průmyslovou v Praze. V roce 1952 absolvoval Vyšší školu uměleckého průmyslu v Brně. Po studiích byl krátce zaměstnán, od roku 1961 je na „volné noze“. Nejprve působil v Brně, poté, v roce 1971, odchází do Křížovic u Doubravníku, kde žije a tvoří podnes. V roce 1958 se stal jedním ze zakládajících členů skupiny Parabola, je členem brněnského tvůrčího Sdružení Q a Horáckého klubu výtvarných umělců. Spoluzaložil mezinárodní sochařské sympozium Dřevěná plastika ve Žďáru nad Sázavou a je jeho hlavním organizátorem.

V polovině padesátých let Zdeněk Macháček vstoupil do českého umění – nejprve ovšem do úzkého okruhu brněnského výtvarného dění – jako sochař, jehož údělem se stalo především dřevo. V pracích z konce padesátých a počátku šedesátých let má významné místo série komorních patinovaných dřevorezeb s náměty zvířat. K charakteristickým patří opakující se motiv býka, jehož sevřený, oblý tvar má v sobě prvek skryté síly a dynamiky. Zjednodušená forma pomíjí popisné

Obr. 2. Zdeněk Macháček s manželkou Stanislavou Macháčkovou (2010). Foto: Stáňa Bártová.
Zdeněk Macháček with his wife Stanislava Macháčková in Křížovice (2010).
Zdeněk Macháček mit seiner Frau Stanislava Macháčková in Křížovice (2010)

detaily a přes nevelké rozměry prozrazuje smysl pro monumentalitu. Je to však tvorba nesporné výtvarné hodnoty, jež vynikne tím více, srovnáváme-li ji s velkou částí běžné produkce padesátých let v českém umění. Především pak obsahuje některé principy či náznaky těch rysů, kterými se v různých údobích vyznačuje sochařovo zralé dílo.

Počátkem šedesátých let nastává v jeho tvorbě významný zvrat: řadu zvířecích plastik, většinou malých rozměrů, střídá cyklus ženských postav – *Venuší* – a se změnou námětu přichází i proměna sochařského vyjádření, které se výrazněji vzdaluje od vnější shody s předmětnou skutečností. V novém ztvárnění figury a v ženských torzech se autorův živý smysl pro tvar a objem stále stupňuje, aby se pak znovu uplatnil v pozdějších letech, v návratech k tomuto věčnému tématu. Postupně vyvinul autonomní formu, jen vzdáleně připomínající figuru: stylizované, plně plastické postavy tvoří jakousi schránku kolem vnitřního jádra nebo je štíhlý dřík s nadry obklopen pouzdrem s vyhloubeným vnitřním prostorem. Tento princip vybírání hmoty a tím vytváření obalu kolem prázdného prostoru patří v různých údobích a v rozmanitých podobách k příznačným rysům Macháčkovy výtvarného stylu. Vznikají první práce pro veřejné prostory, které se stanou

Obr. 3. Ateliér Zdeňka Macháčka v Křížovicích (2010). Foto: Stáňa Bártová.
Studio of Zdeněk Macháček in Křížovice (2010).
Atelier von Zdeněk Macháček in Křížovice (2010).

velmi významnou součástí Macháčkovy tvorby. V šedesátých letech k nim patří zejména *Plastiky zvířat* (1961, Pavilon Anthropos Moravského zemského muzea v Brně-Pisárkách), *Ptáci* (1966, areál brněnského výstaviště v Brně-Pisárkách), *Příroda a člověk* (1968, areál Ústavu pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků v Brně-Pisárkách [dnes Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů]) aj.

V průběhu šedesátých let byla série Venuší vystřídána, či spíše paralelně provázána řadou prací zcela odlišných, nazvaných *Světy ticha*. K jejich vzniku přispěl objev, jemuž autor za mnohé vděčí, totiž zvláštní prostředí pod vodní hladinou, které jako potápěč důvěrně poznal. Světy ticha znamenají v umělcově tvorbě novou kvalitu. Zásadní proměnou je nejen přechod od figurální tematiky k novým, z přírody čerpaným a abstraktně ztvárněným motivům, ale opět i nové sochařské postupy. Hmota se stává vnějším obalem kolem vyhloubeného jádra. Bizarní, štíhlé protáhlé vertikální útvary tvoří kontrast k formě kulovité, spirálově stočené. Vnější schránka může být

Obr. 4. *Kruh prstenu*, 2004, mořený topol, průměr 99 cm, výška (s podstavcem) 158 cm. Trojrozměrný emblém projektu *Kruh prstenu*. Foto: Jitka Havlová.

A Cycle of a Ring, 2004, stained poplar, perimeter 99 cm, height (with the pedestal) 158 cm. Tridimensional emblem of the project *A Cycle of a Ring*.

Der Kreis des Fingerringes, 2004, Pappel gebeizt, Durchmesser 99 cm, Höhe (samt Gestell) 158 cm. Dreidimensionales Emblem zum Projekt *Der Kreis des Fingerringes*.

i uzavřenou klíčkou, jejímiž otvory nahlížíme do nitra, které skrývá další plastický tvar. Vzniká dojem křehkých skořápek, vyvolaný místy maximálně ztenčeným objemem dřevěného pláště, jenž halí i odkrývá vnitřní sochařský prostor. Vnější obrys jednotlivých forem je hladce plynulý, jakoby ohlazený mořem. Ve Světech ticha kulminuje Macháčkova tvorba první poloviny šedesátých let. Jeho vztah k přírodě tu našel výraz velmi osobní a smysl pro práci se dřevem dosáhl virtuozity, aniž by opustil vlastní povahové znaky materiálu. Po Světech ticha poutá Zdeňka Macháčka i nadále svět přírody. Proti jejich křehké, esteticky propracované a dematerializované abstrakci mají nové motivy lapidárně tesaný, hmotný objem. Výmluvným vyjádřením umělcova vztahu k tematické oblasti, k níž se upíral jeho intenzivní zájem, je trojdílná skupina *Příroda a člověk* (1968), instalovaná v Brně-Pisárkách (areál Ústavu pro další vzdělávání středních zdravotnických pracovníků v Brně-Pisárkách [dnes Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů]). Dva vysoké sloupové objekty, připomínající totémy, jsou na celé ploše povrchu bohatě strukturovány. Kontrast tvoří nízká, kulovitá, uvnitř vyhloubená plastika představující srdce se stylizovanými artériemi. Toto Macháčkovo první exteriérové ve dřevě realizované dílo je mimořádné jak svým nepopisným sdělením dané ideje, tak působivě volenou skladbou hmot – vysokých vertikál a nízké kulovité formy, jejíž umělecký účín si sochař ověřil již na Světech ticha. Oba vznošené sloupy jsou vlastně počátkem dlouhé řady sochařsky ztvárněných kmenů lesních stromů, jež tvoří náplň jedné z významných autorových tvůrčích etap.

Obr. 5. *Kruh prstenu pro JM*, 2004, polychromovaná lípa, výška 21 cm. Foto: Jitka Havlová.

A Cycle of a Ring for JM, 2004, polychromatic linden, height 21 cm.

Der Kreis des Fingerringes für JM, 2004, Linde polychromiert, Höhe 21 cm.

V letech 1964–1969 podniká každoroční studijní cesty do Itálie. Z hlubokých prožitků italské krajiny i historických měst vznikl cyklus zvláštních objektů – *Italská města*, tvořených pevným jádrem obklopeným srostlicemi kubických tvarů. Bez náznaků jakékoliv personifikace či symbolů je v nich čistě sochařskými prostředky vyjádřeno umělcovo vnímání charakteru jednotlivých měst, jejich uspořádání i zasazení v krajině. K vyjádření těchto dojmů a pocitů i poznání, jež tu pro sebe objevil, vyvinul sochař vlastní formotvorné tvarosloví, společné cyklu italských měst jako celku, přitom však odrážející odlišnosti různých lokalit. V zásadě jde o velké, nepravidelně opracované bloky kontrastující s menšími útvary. Výtvarný nápad rozvinutý v cyklu italských měst uplatnil autor v jiné podobě i ve své nové tvůrčí a životní etapě, jejímž dějištěm se stala nevelká ves Křížovice.

V roce 1971 přesídlil do Křížovic u Doubravníku, kde žije podnes. Tento rok znamená předěl v umělcově životě i tvorbě. Poloha Křížovic v kopcovitě krajině vysočinského podhůří, stranou hlavních cest je jak novým impulzem, tak potvrzením autorových starších uměleckých východisek. Příroda, která jej tu obklopuje, se stává trvalou součástí života i díla. Tak jako donedávna ztvárňoval svůj osobitý vjem italských měst, v němž se uplatňoval smysl pro monumentální členění hmot, tak se nyní v cyklu *Křížovice* upíná k drobnému mě-

Obr. 6. *Adamovo jablko IV*, 2004, polychromovaný topol, výška 15 cm. Foto: Jitka Havlová.

Adam's Apple IV, 2004, polychromatic poplar, height 15 cm.

Der Adamsapfel IV, 2004, Pappel polychromiert, Höhe 15 cm.

řítku vesnických chalup zasazených i tísněných mezi masivy okolních kopců. Práce z roku 1973 ještě připomínají skladební postupy cyklu italských měst, v roce 1974 a později se však stále více prosazuje motiv krajiny, sochařsky transponovaný buď do vertikálního, svisle zbrzděného bloku nebo horizontálně prohnutých útvarů, které jako kolébka chovají v sobě lidská obydlí. Hluboké vrstevnicové plastické zvrásnění těchto objektů je nejvýraznější v esovitě prohnuté protáhlé plastice završené motivem samoty – osamělého stavení, známého i z dalších děl. Téma samoty je vyjádřeno i v podobě vertikálně protáhlého kompaktního kubusu s dvojným mělkým vyhloubením nebo vysokého, směrem vzhůru zeštíhleného, prohnutého, vrásněného pilíře s drobnou pyramidou střechy na vrcholu. V Křížovicích Macháček postupně vybudoval svůj ateliér, sochařský amfiteátr a podílil se na činnosti Galerie z ruky, kterou v roce 1992 založila a vede sochařova žena Stanislava Macháčková. Galerie představuje tvorbu výtvarných umělců z celé České republiky i ze zahraničí a stala se významnou součástí kulturního života nejen tohoto regionu. Souběžně s komorní plastikou a s tvorbou zásadního významu vytváří od poloviny sedmdesátých let i série vtipných dřevěných, nejčastěji zvířecích plastik pro dětská hřiště: v Křížovicích (1975–1976), v Blansku (1976), v Praze-Kunraticích (1986) a jinde. Jejich forma je většinou dána minimálně přizpůsobeným tvarem dřevěného špaluku doplněného kusy štíhlejších kmenů tak, aby vynikla zamýšlená zvířecí podoba. Přírodní formy jsou co nejvíce zachovány, ale jejich povrch je oživen dekorativními vrypy a řezbami a místy i barvou. Po dílech, v nichž byl zřetelný důraz na pevnou výstavbu krajiny a v nichž se svým způsobem odrazil její geologický

Obr. 7. *Erotická hruška*, 2006, mořená lípa, výška 25 cm. Foto: Jeannetta Bonefeldová.

Erotic Pear, 2006, stained linden, height 25 cm.

Erotische Birne, 2006, Linde gebeizt, Höhe 25 cm.

i terénní ráz, nastupují od konce sedmdesátých let práce, jejichž charakter je určován pohybem. Vznikají cykly *Krajiny strmé* a *Rozevláté krajiny*, plastiky vertikálních, šroubovitě vnutých, vzhůru směřujících forem, u nichž se nabízí paralela s točícími se cestami vedoucími k vrcholům příkrých kopců. Prohnutí a pohyb, tak výrazně charakterizující krajinnou sérii, v níž jsou vystupňovány k dynamickému vyznění, se alespoň v náznavu promítají i do námětu figurálního. Tato tvorba nese rys nového pojetí, jež vychází ze základu vertikálního dřevěného bloku a má formu mírně esovitě prohnutého torza. Obdobně jako neobvyklé uchopení námětu italských měst je i Macháčkův přístup k tématu krajiny zcela osobitý. Přitom autor nijak neulpívá na formách, jež se mu již osvědčily, což dokládá i přechod od původně statických prací cyklu *Křížovnice* k *Strmým* a *Rozevlátým* krajinám, popírajícím mnohé vžitě představy o povaze sochařského díla i o ztvárnění tématu jako takového. Také další motivická oblast, která má v tvorbě Zdeňka Macháčka povahu zásadního významu, je těsně spjata s okolní přírodou. Již ne krajina, ale její součást a zároveň symbol i znak – k obloze se pnoucí kmeny stromů – zaujaly jeho představivost. Vznosné, štíhlé pně lesních stromů ozvučené větrem, který rozevlál Macháčkovy *Větrné krajiny*, připomínají mohutné píšťaly, jejichž výraz sochař citlivě vnímal a ztvárnil podle svých představ. Do kmenů, které po vydlabání pozbyly svou těžkou hmotnost, umístil v různých výškách otvory, jež doplňovaly hlavní, vertikální otevření sloupového tvaru. V nové podobě si tu zopakoval princip hmotného obalu kolem prázdného jádra, kterého před léty úspěšně využil v křehkých formách *Světů ticha*. Podobně jako v předchozích

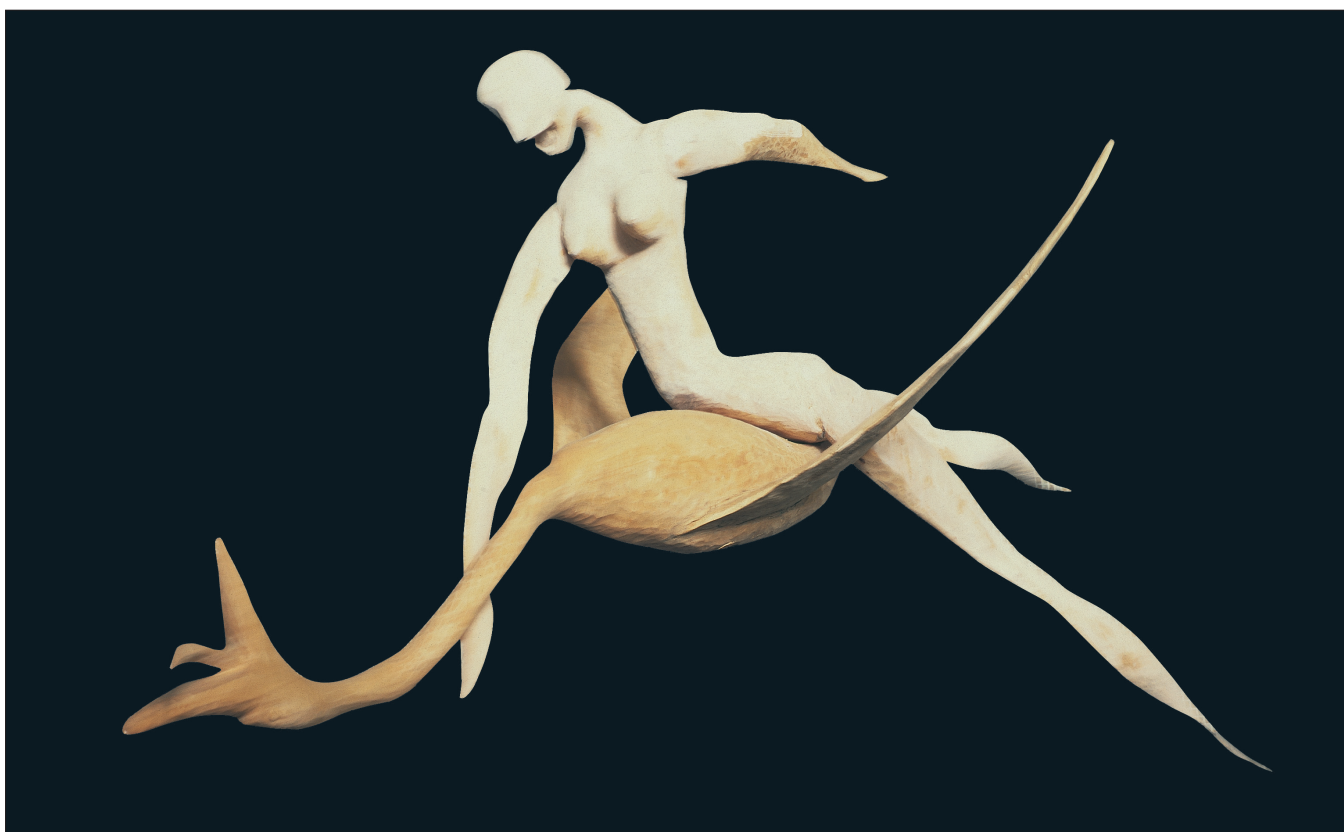

Obr. 8. *Perla II*, 1999, polychromovaný topol, délka 200 cm. Foto: Vladimír Kosek.

A Pearl II, 1999, polychromatic poplar, length 200 cm.

Die Perle II, 1999, Pappel polychromiert, Länge 200 cm.

tvůrčích etapách, i nyní tvoří Macháčkovy práce námětové cykly, jejichž názvy vyjadřují hlavní téma a odrážejí i poetický rys umělcova vnímání. Nejen představa obrovských přírodních píšťal, ale i asociace s vypjatou vertikálností gotických chrámových prostor vedla pak Zdeňka Macháčka při utváření objektů, jež nazývá *Lesní katedrály*. Jejich výška často vícekrát přesahuje lidské měřítko a do jejich stěn – obvodního dřevěného plátu – jsou kromě bočních otvorů jako oken vkomponovány i skleněné výplně – vitráže –, které obraz katedrál dotvářejí.

Obr. 9. *Léda s labutí*, 1998, vrba (Léda), topol (labuť), délka 210 cm. Foto: Vladimír Kosek.

Leda with a Swan, 1998, willow (Leda), poplar (swan), length 210 cm.

Leda mit dem Schwan, 1998, Weide (Leda), Pappel (Schwan), Länge 210 cm.

Motiv vysokých lesních velikánů není v osmdesátých letech jediným autorovým tematickým okruhem. Jeho výrazným protipólem jsou *Ulity*. Po létech se tu opět setkáváme s kontrastem vertikál a kulovitých tvarů, naznačeným již v dřívější tvorbě a tentokrát vystupňovaným ve dvou samostatných sférách, z nichž každá svým způsobem navazuje na starší práce. *Ulity* mohou připomenout formy někdejších Světů ticha, třebaže jsou založeny na plném objemu, narušeném pouze zející puklinou. Hlubší smysl, který autor těmto ladným formám připisuje a jež zdůrazňuje i v názvu *Naše ulity*, odpovídá častému životnímu pocitu jedince do sebe uzavřeného a uvězněného ve své osamělosti.

Ve Zpusťovaných krajinách a Umučených stromech se odehrála proměna pohledu na dřevo – předtím kompaktní, pevnou hmotu, nyní polorozpadlé nebo zprohýbané a rozlámané. A nastoupila i další, zásadní proměna: hmota dřeva jako by byla zbavena tíže a zemské přitažlivosti. Ústředním tématem se opět stává lidská postava, ale v nové, postupně stále více dematerializované podobě, která již nijak nebrání v letu (*Let nad krajinou*, 1992, *Přelet*, 1994, *Závrať letu*, 1994, *Blažený let*, 1997, *Dovádějící Pegas s múzou*, 1997 aj.).

Extáze i poezie letu a touhy mají u Zdeňka Macháčka svůj protipól v dílech naplněných poezií jiného druhu, ve výtvo-rech budících úsměv a v leccems blízkých lidovému pojetí. Od počátku devadesátých let vytváří originální dřevěné kašny – nádoby, na jejichž tvaru i vnějším dekoru využil svých zku-

šeností a nápadů z práce na sériích váz pro brněnské výstaviště či obalů na koše pro jihlavské parkány. Z jejich nitra se noří okrouhlá hlava svérázného chrliče. Podobného rodu jsou i *Vykukové* – blízcí příbuzní chrličů, kteří ovšem místo z vody vykukují za trámy. Kolem roku 1995 zaujala autora představa okřídleného anděla, kterou ztvárnil v řadě figur, jež se vznášejí nebo jen zlehka se dotýkají země. Jejich něžná a zároveň lehce karikovaná podoba se vyznačuje křehkými údy, protáhlým, do řízy zahaleným trupem a paprscitě rozježenými vlasy. Figurální díla představují bytosti téměř odhmotněné a netělesné, ne však bezpohlavní. Kromě jasných rozlišovacích znaků – vlasů a ňader u ženských aktů, pohlavních údů u aktů mužských – jsou nadány i výraznou schopností vyjádřit erotickou touhu velmi blízkou té, kterou vycitujeme ze *Závratí letů*, *Přeletů nad krajinou* i *Vyjížděk s koněm* a dalších. Ostatně i jejich hry lásky se nejednou odehrávají na hřbetu koně. Podobně jako u dvojic na koňském hřbetu je také téma milenců v sérii *Ach ta láska nebeská* naplněno vzrušeným pohybem, postavy se k sobě vinou v různé vypjatých pozicích. Ve své extázi se milenci vznášejí v prostoru, ať již je sousoší podepřeno vysokou tyčí nebo zavěšeno. Pozornost, kterou Zdeněk Macháček této námětové sféře věnuje, byla z velké části vyvolána v polovině devadesátých let výzvou profesora Masarykovy univerzity v Brně Jaroslava Maliny k výtvarné účasti na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné*

literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy. Cílem rozsáhlého projektu je vytvoření knih a výstav na téma „Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů“. Zdeněk Macháček v letech 1996–2008 pro tento projekt vytvořil několik desítek plastik a trojrozměrný emblém *Kruh prstenu* a toto téma neopustil ani po svých osmdesátinách v roce 2005.

Macháčková tendence k vystupňované štíhlému tvaru je v odlišné podobě zřejmá z plastik *Poselství z kosmu* (1990) a zvláště pak *Růst* (1990), v jejichž abstraktní formě opět ožívají inspirace přírodními jevy a silami, jež se v různých obměnách v Macháčkově díle vždy znovu a znovu vracejí. Zvláštní podobu nabývají v sérii objektů z cyklu *Zpustošená krajina* (1991). Jednotlivé části cyklu představují nepravidelné kusy dřev, vybraných pro svůj výrazný tvar, částečně rozpadlých a narušených. Jejich devastaci podpořil autor i zásahem kyseliny sírové, a tím dosáhl účinného mementa, stejně jako v obdobném *Poločasů rozpadu* (1991). Odlišným způsobem vyjádřil autor svou ideu v plastikách *Umučený strom* (1992), evokujících představu krucifixu, a *Umučené stromy* (1992) – skladbě holých štíhlých torz kmenů bez kůry, končících trčícími pahýly. Proměna uskutečněná v cyklech *Zpustošené krajiny* a *Umučené stromy* naučila Macháčkovy postavy létat. Na počátku devadesátých let měli jeho létavci hmotnější objem. Ve druhé polovině devadesátých let jsou nesení křehkým a často země se nedotýkajícíma nohama a nabiti pohybem. K letu jsou uzpůsobeny i figury již zcela odpoutané od své nositelky – krajiny – a nespočívající ani na hřbetu koně. Jen s nepatrným ukotvením prolouvají vzduchem, horizontála jejich trupu i údů je mírně prohnuta a hlava míří vzhůru. Někdy skupina postav tvoří sousoší pnoucí se od země vzhůru.

V pozdější době sochařovu představivost znovu ovládla krajina. Po více než dvaceti letech nachází nový výraz pro motiv, který pronikl nejen do jeho umění, ale i do jeho života a významně jej ovlivňuje. Bezprostředně po období, jež bylo ve znamení křehce působících vznášejících se postav ztělesňujících nenaplněné lidské touhy, se obrací k hmotným, pevně uchopitelným ztvárněním jednoho ze svých nejvlastnějších námětů – krajiny. Krajiny z roku 2003 a novější jsou proti trojrozměrným Strmým či Větrným krajinám roku 1980 většinou plošší. Vycházejí z tvaru nepříliš silného dřevěného plátu, jehož formování někdy jen mírně naznačuje plasticitu v podobě mělkých vypouklín. Macháčková umělecká tvorba

z posledních let by mohla předznamenávat další rozvíjení tématu krajiny a erotiky, které zřejmě nikdy nepřestalo autora poutat. Může však také vyústit do sfér velmi odlišných, jen vzdáleně na ni navazujících. Mohla by být vystřídána vykročením na zcela novou cestu, tak jak tomu bylo u Zdeňka Macháčka již vícekrát ...

Zdeněk Macháček uspořádal více než čtyřicet samostatných výstav a zúčastnil se kolem šedesáti výstav kolektivních doma i v zahraničí: Biel (Švýcarsko), Blansko, Boskovice, Brno, Bystřice nad Pernštejnem, Hörle (Švédsko), Křížovice, Perugia (Itálie), Praha, Sharjah (Spojené arabské emiráty), Vídeň (Rakousko), Žďár nad Sázavou aj.

Dílo Zdeňka Macháčka je zastoupeno v galeriích a muzeích u nás i v zahraničí a jeho plastiky stojí na mnoha místech České republiky, na Slovensku a ve Švédsku a jsou součástí desítek architektonických interiérů.

Život a dílo Zdeňka Macháčka jsou podrobně popsány v monografii:

Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav, *Zdeněk Macháček*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005.

LITERATURA

- Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav (2005): *Zdeněk Macháček*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2007): *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1. „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Malina, Jaroslav – Zvěřina, Jaroslav (2008): *Erotikon sochaře Zdeňka Macháčka*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

AUTOR

Malina, Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), český socio-kulturní antropolog, archeolog a spisovatel; profesor antropologie na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity; viz: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=468>.
Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

THE PROJECT THE CIRCLE OF THE RING OR ANTHROPOLOGY OF SEXUALITY: ZDENĚK MACHÁČEK

JAROSLAV MALINA

The *Project The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book* arose at the beginning of the 1990s. It presents the formation of the representative publication in three volumes and a collection of erotica of Czech painters and sculptors. The publication consists of the following three volumes:

The Circle of the Ring, 1: "The Whole World" except the Euro-American Civilisation (2007);

The Circle of the Ring, 2: The Euro-American Civilisation (2013);

The Circle of the Ring, 3: The Czech World (2015).

The mentioned publication in three volumes presents the treatise of the development of human sexuality, eroticism, love and marriage in biological, general anthropological and cultural and historical contexts together with the presentation of the most interesting works of literature and fine art of the past and the reproductions of the pictures and sculptures made by about seventy Czech painters and sculptors inspired by the content of the single volumes at the end of the 20th and at the beginning of the 21st centuries.

The author of the subject matter and of the whole project is Jaroslav Malina, co-authors of the whole publication in three volumes are Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupnik, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Trísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel and Jaroslav Zvěřina, i. e. specialists in American studies, anthropologists, arabists, archaeologists, egyptologists, ethnologists, historians, experts in Indian, Japanese and Korean studies, literary historians, sexologists, sinologists, specialists in Sumerian and Tibetan studies and other experts who – thanks to their erudition – show the reader round history, culture and ethics of the relations between man and woman of “their world” and select literary and visual illustrations so that – regardless of the necessary limited number and range – the specific features of single cultural and historical areas of our planet in their evolution from primeval age and antiquity up to the modern times became most apparent.

A holistic work has evolved – one that seems to be unique.

Particular volumes of the journal *Anthropologia integra* will include short profiles on the participating artists as well as reproductions of some of their artefacts created for the project *The Circle of the Ring*.

Today: sculptor Zdeněk Macháček (designer of the sculptural emblem of *The Circle of the Ring*; his latest work is the sculptural emblem for *The Encyclopaedia of Anthropology*).

ZDENĚK MACHÁČEK

Human sexuality, erotica and love pervade the entire sculptural oeuvre of Zdeněk Macháček, evolving throughout the almost 60 year long artistic career in harmony with the development and transformations of his creative language and mounting life experience. His affinity to this theme became even more intensive when in 1996 he was invited to participate in the artistic aspects of a project involving a three-volume publication and exhibitions: *The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book* (Jaroslav Malina and co-authors). Macháček's oeuvre for this project is exceptional. It has become evident that the given theme is very close to his heart – in fact, maybe the closest – because from 1997–2008 he not only created dozens of sculptures for this project (including the three-dimensional emblem for *The Circle of the Ring*), but he also wrote some unusually humorous and linguistically refined commentaries as an accompaniment to several of the sculptures. It is evident that he is capable of shaping and forming words and the Czech language in particular in such a masterful way and with the same kind of love that he devotes to the raw materials for his sculptures.

Zdeněk Macháček was born on 16 August 1925 in Brno.

After finishing grammar school he studied zoology and anthropology at the Faculty of Science of Masaryk University in Brno in 1945–1947. After three years of study he was forced to leave university for “staffing (ideological or class) reasons” (his family owned a graphics enterprise) and for the same reason he was also rejected at the College of Arts and Crafts in Prague. In 1952 he finished his studies at the School of Arts and Crafts in Brno, after which he was employed for a short time; since 1961 he has been living as a freelance artist. At first he worked in Brno, but in 1971 he left for Křížovice near Doubravnik where he has been living and working until now. In 1958 he became one of the founding members of the artistic group Parabole; he has been a member of the Brno creative Association Q and the Horácko (hilly region in western Moravia) Club of Artists. He co-founded the international symposium of sculptors The Wooden Sculpture in Žďár nad Sázavou and became its main organiser.

In the mid-1950s Zdeněk Macháček entered the world of Czech art, although at first only the narrow circle within the Brno art community, as a sculptor whose fate it was to primarily work with wood. In the artefacts going back to the end of the 1950s and to the beginning of the 1960s, his main work included a series of intimate antique finish wood-carvings with animal themes. Among the most characteristic is the repeating bull motif whose constricted, rounded form contains an element of hidden force and dynamism. The simplified

Obr. 10. *Múza na červeném koni*, 2004, polychromované dřevo, délka 200 cm. Foto: Jitka Havlová.

A Muse on the Red Horse, 2004, polychromatic wood, length 200 cm.

Muse auf einem roten Pferd, 2004, Holz polychromiert, Länge 200 cm.

form omits descriptive details and in spite of the rather small dimensions, it reveals a sense of monumentality. However, this is a creation of indisputable artistic value which becomes even more apparent when it is compared with the larger part of the usual Czech artistic production of the 1950s. It contains, above all, some principles or indications of the features which would characterise the sculptor's work in various periods.

At the beginning of the 1960s there is a significant turn: the series of animal sculptures, generally of small dimensions, is substituted by a cycle of female figures – *Venuses* – and the change of theme brings about a modification of the sculptor's expression which goes far beyond the outer identity with objective reality. In the new formation of the figure and the female torsos, the artist's lively sense of form and capacity continue to be intensified and are later used again when returning to this timeless subject. He gradually developed an autonomous form only remotely reminiscent of a figure: stylised, fully plastic figures form a certain shell around an inner kernel, or a slim trunk with a bosom surrounded by a case with a hollowed inner space. This principle of the selection of the form and the formation of a case around an empty space are among the most significant features of Macháček's artistic style – in various periods and in different forms. That is the beginning of the first artefacts for public areas which would become a very important part of Macháček's work. In the 1960s his important works include *Sculptures of Animals* (1961, Anthropos Pavilion of the Moravian Regional Mu-

seum in Brno-Pisárky), *Birds* (1966, Brno Exhibition Centre in Brno-Pisárky), *Nature and Man* (1968, Institute for Further Education of the Secondary School Health Care Workers in Brno-Pisárky [now The National Centre for Health Care and Non-Health Service Disciplines]), just to name a few.

During the 1960s the series of *Venuses* was substituted, or more specifically was concurrently accompanied, by a series of different artefacts called *Worlds of Silence*. Its rise was due to a discovery for which the author is very grateful – the specific environment under water that he intimately knew being a diver. *The Worlds of Silence* represent a new quality in the artist's creation.

The principle modification is not only the shift from the figurative subject towards the new motifs formed in an abstract way and drawn from nature, but new sculpting approaches as well. The idea became an outer case around a hollowed kernel. Bizarre, slender, elongated forms contrast against the globular, gyroidally curled ones. The outer case could also be a closed little cage with holes through which we can penetrate into the interior where another plastic form is hidden. The impression of the fragile shells arises, partly evoked by the very reduced capacity of a wooden casing which hides and at the same time reveals the inner space of the sculpture. The external outline of single forms is gently continuous as if smoothed by the sea. In *The Worlds of Silence* Macháček's work of the early 1960s culminates. His relation to nature finds a very personal expression here and his sense of woodcarving reaches its virtuosity, though he does not abandon the characteristic features

Obr. 11. *Létající erotický objekt*, 2004, mořený topol, výška 62 cm. Foto: Jitka Havlová.

A Flying Erotic Object, 2004, stained poplar, height 62 cm.
Fliegendes erotisches Objekt, 2004, Pappel gebeizt, Höhe 62 cm.

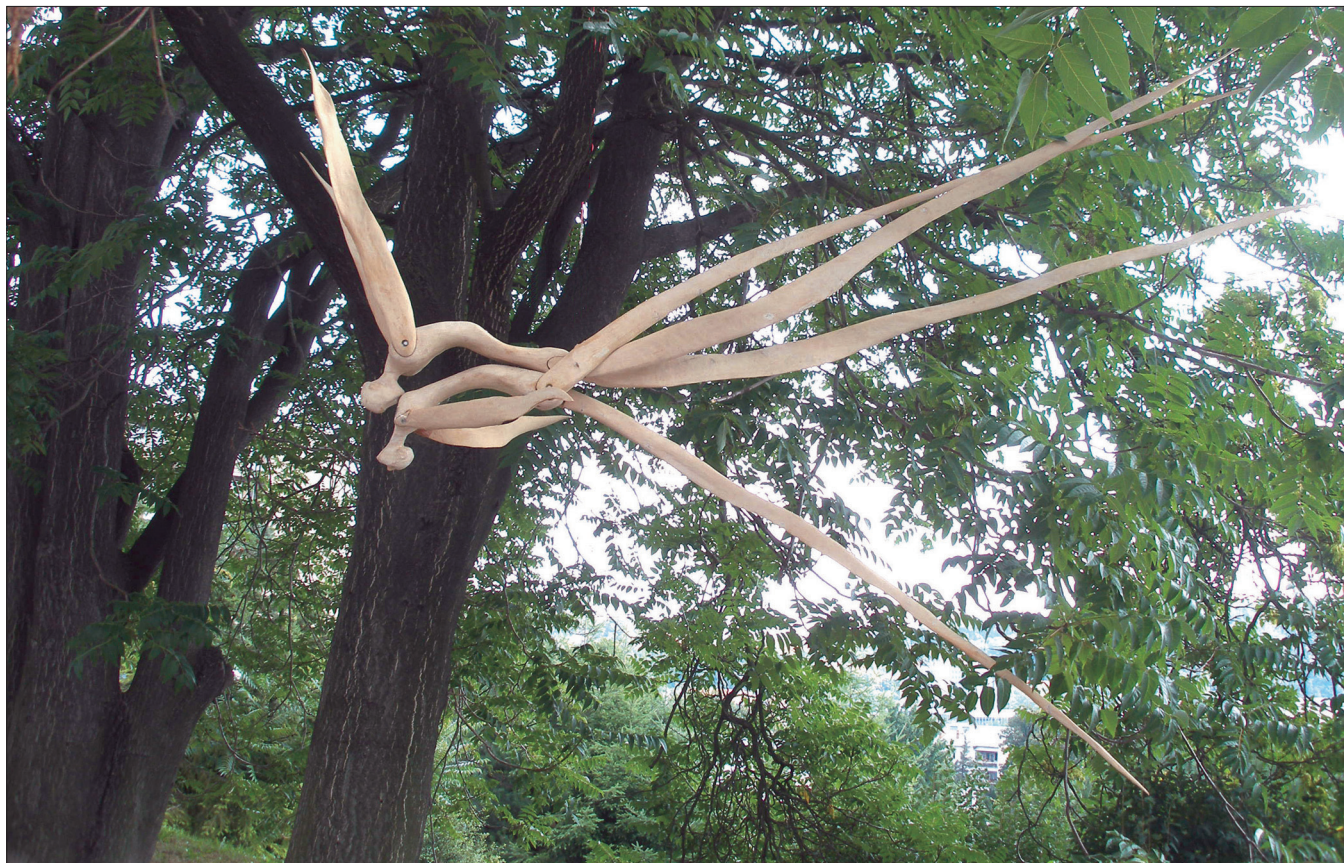
of the material. Even after *The Worlds of Silence*, Macháček continues to be attracted by the world of nature. Unlike their fragile, aesthetically elaborated and dematerialised abstraction, the new motifs have a tersely cut, material capacity. The persuasive expression of the artist's relation to the thematic sphere he was closely interested in was the triple grouping *Nature and Man* (1968), installed in Brno-Pisárky (the grounds of the Institute for Further Education of the Secondary School Health Care Workers in Brno-Pisárky [now The National Centre for Health Care and Non-Health Service Disciplines]). The two column objects are reminiscent of totems and have a richly structured surface. There is significant contrast represented in the low globular sculpture which is hollow inside and manifesting a heart with stylised arteries. This first of his outdoor works made of wood is exceptional both in its non-descriptive communication of a given idea and its impressive choice of the material composition – high verticals and a low globular form, whose artistic effect the sculptor verified in his *Worlds of Silence*. Both the stately columns are in fact the beginning of a long series of trunks of forest trees formed in a sculptural way representing one of the most significant stages of his artistic development.

In 1964–1969 he would go on study trips to Italy every year. The profound experience of the Italian landscape and its historical cities led to the cycle of specific objects *Italian Cities* consisting of the firm kernel surrounded by compound crystals of cubic forms. Without any indication of personification or symbols, there is a sculptural expression of the artist's perception of the character of the cities, their disposition and location in the landscape. For the expression of these impressions, feelings and perceptions, the author developed his own form-setting morphology which is common for the whole cycle of *Italian Cities*, but at the same time reflects the differences of various localities. In principle, they are big, irregularly rendered blocks contrasting with the minor forms. The artistic idea developed in the cycle of *Italian Cities* was also

Obr. 12. *Sova erotoman*, 2003, mořený topol, výška 20 cm. Foto: Jitka Havlová.
The Owl-Erotomaniac, 2003, stained poplar, height 20 cm.
Eule – die Erotomane, 2003, Pappel gebeizt, Höhe 20 cm.

applied in a new form in the new creative phase of his life, the setting of which was simply the little village of Křížovice. In 1971 he moved to Křížovice near Doubravník where he has been living up to now. This year represents a turning point in the artist's life and work. The location of Křížovice in the hilly countryside at the foothills of the Czech-Moravian Highlands far from main roads is both a new impulse and the confirmation of his preceding artistic starting points. The nature which surrounds him becomes a permanent part of his life and work. Similarly, as he formed his specific impression of the *Italian Cities*, in which he applied his sense of the monumental disposition of matter, in the cycle *Křížovice* he becomes attached to the minor dimensions of village cottages set and enclosed among the massifs of the neighbouring hills. The artefacts going back to 1973 still remind one of the structural approaches of *Italian Cities*; in 1974 and later, however, he increasingly applies the motif of the landscape transposed sculpturally either into the vertically furrowed block or horizontally bent forms which in a cradle-like fashion contain the human dwellings. The deep, contoured plastic wrinkling of these objects is most expressive in the sigmoidally bent elongated sculpture culminated by the motif of loneliness – the lonely dwelling being well-known from his other works. The theme of loneliness is expressed in the form of a vertically elongated compact cube with a double shallow hollow, or by a high pillar, slenderized upwards, bent, wrinkled, and with tiny pyramidal roofs on the top. In Křížovice he gradually constructed his studio and the

Obr. 13. *Láska je vzlétat ... II*, 1999, červená vrba, délka 300 cm. Foto: Vladimír Kosek.
Love is to Float ... II, 1999, red willow, length 300 cm.
Liebe heißt Auffliegen ... II, 1999, rote Weide, Länge 300 cm.

sculptor's amphitheatre; he also participated in the activity of the Out of Hand Gallery, which was founded in 1992 and run by his wife Stanislava Macháčková. The gallery has been presenting the work of artists both from the whole Czech Republic and abroad, becoming a significant part of the cultural life of not only this region.

Along with the intimate sculptures and with the work of fundamental importance since the mid-1970s, he also created a series of witty wooden, most often animal sculptures for children's playgrounds: in Křížovice (1975–1976), Blansko (1976), Prague-Kunratice (1986) and other places. Their form can generally be defined by the modestly adapted shape of the wooden chopping block completed with pieces of slimmer trunks so that the intended animal shape becomes apparent. The natural forms are preserved as much as possible, but their surfaces are enhanced with decorative scratches, cuts and colour in some places.

After the artefacts in which the dominant emphasis is linked with the disposition of landscape reflecting its geological character and terrain, since the end of the 1970s he has been creating works characterised by their use of motion. That is the time when the cycles *The Steep Landscapes* and *The Exuberant Landscapes* appear: sculptures of vertical, spiral-like forms going upwards, representing a parallel with winding paths leading to the tops of steep hills. The bending and mo-

tion so clearly characterising the landscape series in which they are intensified to a dynamic finish are also projected in the figural subject – at least by indication. It contains the feature of a new conception based on the vertical wooden block and has the form of a slightly sigmoidally bent torso. Similar to his extraordinary grasp of the subject of Italian cities, Macháček's approach is also very specific. At the same time, he does not cling to the forms which had already proved themselves; that can be manifested in the transition from the originally static works of the cycle *Křížovice* to *The Steep and Exuberant Landscapes*, negating many of the common concepts of the nature of the sculptor's work and of the formation of the subject as such. Another sphere of motifs which is fundamental in Zdeněk Macháček's work is closely connected with the surrounding nature. No longer just landscape, but its parts and at the same time its symbols and signs attracted his imagination – tree trunks rising to the sky. The stately, slim trunks of forest trees with the sound of wind which wave in Macháček's *Windy Landscapes* remind one of mighty pipes, the expression of which the sculptor perceived sensitively and formed from his visions. After hollowing out the trunks so that they lose their heaviness, he placed openings inside in different positions; this completed the main, vertical opening of the column form. In the new form he repeated this principle of a material casing around an empty kernel, successfully ap-

Obr. 14. *Dva na koni II*, 1999, topol, délka 188 cm, šířka 168 cm. Foto: Jeannetta Bonefeldová.
Two on the Horseback II, 1999, poplar, length 188 cm, width 168 cm.
Zwei auf dem Pferd II, 1999, Pappel, Länge 188 cm, Breite 168 cm.

plying the fragile forms of *The Worlds of Silence*. Like in his preceding creative stages, Macháček's works form the thematic cycles whose titles express the main subject and also reflect the poetic feature of the artist's perception. Not only the vision of huge natural pipes, but also the association with the verticality of a gothic cathedral space led him in the process of constructing objects called *The Forest Cathedrals*. Their height surpasses normal human scale many times over. Elements are set into their walls completing the image of a cathedral: a peripheral wooden plate, side openings as windows, glass fittings and antique glass panes.

The motif of high forest tree giants is not the only theme of the artist. Its striking antipode is *Shells*. After many years there is again the counterpoint of verticals and globular forms already

indicated in his earlier work and this time intensified in the two independent spheres, each continuing his older work in its own way. The shells may be reminiscent of the forms of the former *World of Silence*, although they are based on a full capacity corrupted only by a gaping split. A deeper sense which the author ascribes to these elegant forms and which he also stresses in the title *Our Shells* corresponds to the life-long feeling of an individual locked in his own self and imprisoned in his loneliness.

In *Devastated Landscapes* and *Tortured Trees* such modifications in his view on wood also take place: what earlier was compact firm matter now is half-disintegrated, bent and broken. A new fundamental change appeared: as if the material of the wood had lost its heaviness and gravitation. The

central theme is the human figure again, but in a new, gradually more dematerialised shape, which is not prevented from flying any more (*The Flight over the Landscape*, 1992; *The Passage*, 1994; *The Vertigo of the Flight*, 1994; *The Blissful Flight*, 1997; *The Pegasus Cavorting with the Muse*, 1997; and others). The ecstasy and poetry of flight and desire in Macháček's work have their antipode in those works filled with a poetry of another kind: in creations evoking a smile and similar to a folk conception to a certain extent. Since the 1990s he has been creating original wooden fountains – containers in form and decorated using his experience and ideas from work on a series of vases for the Brno Fair Grounds, or basket casings for strengthened fortifications in Jihlava. From its interior, the round head of a peculiar gargoyle appears. The same kind is also *Sprucers* – closely related to gargoyles, but peeping from behind timbers rather than from the water. Around 1995 the artist was attracted by the vision of a winged angel who he formed in a series of figures that float or just lightly touch the earth. Their tender and slightly caricatured face is characterised by fragile limbs, an elongated trunk veiled in a gown and by radially ruffed hair. The figural artefacts depict the beings as nearly dematerialised and non-physical, but not asexual. Besides the clear differentiating indicators – hair and bosom in female nudes, penises in male nudes – they are also endowed with the distinct ability to express erotic desire that is very close to that which can be felt from *Vertigo of Flights*, *The Passage over the Landscape*, *The Horse Ride* and others. All the same, even their love games take place on horseback. As with the couples on horseback, the theme of lovers in the series *Oh, This Heavenly Love*, which is filled with excited movement, the figures get together in different tense positions. In their ecstasies the lovers float in space no matter if the sculptural group is supported or hung. The attention that the artist pays to this thematic cluster inspired Professor Jaroslav Malina of Masaryk University Brno in the mid-1990s, when he invited Macháček to artistically participate in the project *The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book*. The aim of this huge project is the creation of books and exhibitions related to the subject “Love in the Life and Literature of the World through the Heart and Hands of Czech Painters and Sculptors”. From 1996–2008 Zdeněk Macháček created dozens of sculptures for this project as well as a three-dimensional emblem for *The Circle of the Ring*. Even after his 80th birthday in 2005, it seems that he has not abandoned these themes.

Macháček's tendency towards an escalated slim form is evident in a different form through his sculptures *A Message from the Cosmos* (1990) and especially *The Growth* (1990). Their abstract forms, inspired by natural phenomena and forces, revive and reappear in various modifications of Macháček's work. They assume a specific form in the series of objects from the cycle *The Devastated Landscape* (1991). The separate parts of the cycle are represented by irregular pieces

of wood that are selected for their expressive form – partly disintegrated and disrupted. Their devastation was enhanced by the artist with the use of sulphuric acid; this led to an expressive memento, as in *The Half-Life* (1991). In a different way the artist expressed his idea in the sculptures *A Tortured Tree* (1992), evoking a vision of the cross, and *Tortured Trees* (1992), a composition of slim bare trunk torsos – protruding stumps without bark.

In the cycles *The Devastated Landscapes* and *Tortured Trees* a change in his view of wood takes place: originally compact, firm matter – now half-disintegrated, or distorted and broken. Then another change followed: it was as if the wood material found itself without weight and gravitation. The central subject is the human figure again, but in a new, gradually more dematerialised form which in no way prevents it from flying. At the beginning of the 1990s Macháček's fliers are carried by fragile figures and often they do not touch the earth with their feet, but are charged with motion. The figures become completely unbound from their bearer – the landscape – and become adapted to flying; they no longer even sit on horseback. They fly through the air only slightly fastened, the horizontality of their trunks and limbs is only slightly bent and their heads move upwards. Sometimes a group of figures forms a sculptural group going upwards from the earth.

Recently the sculptor's imagination was subjugated by the landscape again. After more than 20 years, he finds new expression for the motif which penetrates not only his art, but also his life, strongly influencing it. Right after the period which was characterised by the fragile floating figures embodying unfulfilled human desires, he turns to material, firmly palpable objects of one of his most intrinsic subjects – the landscape. From 2003 the landscapes are unlike the three-dimensional *Steep or Windy Landscapes* of 1980, but somewhat flatter. They are based on the shape of a not too thick wooden plate, whose formation only slightly indicates its plasticity in the form of shallow bulges. Macháček's artistic work of recent years could anticipate further development of the theme of landscape and eroticism, which, as it seems, did not cease to appeal to him. It can, however, flow into very different spheres which are only remotely similar. It could also mean setting out on quite a new journey, as it was several times in the past in the work of the artist.

Zdeněk Macháček has organised more than 40 individual exhibitions and participated in about 60 group exhibitions in this country and abroad: Biel (Switzerland), Blansko, Boskovice, Brno, Bystrice nad Pernštejnem, Hörle (Sweden), Křížovice, Peruggia (Italy), Prague, Sharjah (United Arab Emirates), Vienna (Austria), and Žďár nad Sázavou. His work is exhibited in numerous galleries and museums: the sculptures stand in many locations in the Czech Republic, Slovakia, and Sweden and form an interesting part of dozens of architectural interiors.

The life and work of Zdeněk Macháček are described in more detail in the following monograph: Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav, *Zdeněk Macháček*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. (Translation by Šárka Roušavá)

PROJEKT DER KREIS DES FINGERRINGES ODER ANTHROPOLOGIE DER SEXUALITÄT: ZDENĚK MACHÁČEK

JAROSLAV MALINA

Mit dem Projekt *Der Kreis des Fingerrings: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der Bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer*, das Anfang der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts entstand, wurde eine repräsentative dreibändige Publikation samt einer Sammlung von Erotika tschechischer Maler und Bildhauer gestaltet.

Die genannte Trilogie besteht aus folgenden Bänden:

Der Kreis des Fingerrings, 1 „Die ganze Welt“ außer der euroamerikanischen Zivilisation (2007);

Der Kreis des Fingerrings, 2 Euroamerikanische Zivilisation (2013);

Der Kreis des Fingerrings, 3 Tschechische Welt (2015).

In der Trilogie wird die Entwicklung der menschlichen Sexualität, Erotik, Liebe und der Ehe im Rahmen biologischer, allgemein anthropologischer und kulturell-historischer Zusammenhänge behandelt und gemeinsam mit interessantesten literarischen und künstlerischen Werken der Vergangenheit sowie Reproduktionen von zeitgenössischen Gemälden, Zeichnungen und Plastiken präsentiert, die gegen Ende des 20. und Anfang des 21. Jahrhunderts von rund sieben Dutzenden vom Inhalt einzelner Bände inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer geschaffen wurden.

Der Autor der Konzeption und des gesamten Projekts ist Jaroslav Malina, die Mitverfasser sind Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupnik, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Třísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel und Jaroslav Zvěřina, das heißt Amerikanisten, Anthropologen, Arabisten, Archäologen, Ägyptologen, Ethnologen, Historiker, Indologen, Japanologen, Koreanisten, Literaturhistoriker, Sexuologen, Sinologen, Sumerologen, Tibetologen und weitere Spezialisten, die dank ihrer Erudition den Leser durch Geschichte, Kultur und Ethik der Beziehungen zwischen Mann und Frau innerhalb „ihrer“ Welt führend begleiten, wobei sie die literarischen und künstlerischen Beispiele so geeignet wählen, dass die Spezifika einzelner kulturhistorischer Gebiete unseres Planeten in ihrer Entwicklung seit den Urzeiten bis in die moderne Zeit trotz einer notwendigen Limitierung in Anzahl und Umfang der vorgestellten Werke deutlich werden.

Hiermit ist ein einheitliches und allem Anschein nach auch einzigartiges Werk entstanden.

*

In den einzelnen Heften der Zeitschrift *Anthropologia integra* werden die Porträts der am genannten Projekt beteiligten Künstler veröffentlicht und einige für *Den Kreis des Fingerrings* geschaffene Artefakte wiedergegeben.

Heute: Der Bildhauer Zdeněk Macháček (Autor des plastischen Emblems für das Projekt *Der Kreis des Fingerrings*; sein jüngstes Werk ist das plastische Emblem für die *Enzyklopädie von Anthropologie*).

ZDENĚK MACHÁČEK

Die menschliche Sexualität, Erotik und Liebe durchdringen das ganze Bildhauerwerk von Zdeněk Macháček. Das Thema wandelte sich im Verlauf seiner fast sechzigjährigen schöpferischen Laufbahn in Übereinstimmung mit der Entwicklung und den Veränderungen seiner künstlerischen Sprache und zunehmenden Lebenserfahrungen. Seine Zuwendung dem genannten Thema vertiefte sich noch, als er 1996 zur Teilnahme an einem auf ein dreibändiges Buch und eine Ausstellung gerichteten Projekt herausgefordert wurde: *Der Kreis des Fingerrings: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe in den Weltkulturen von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer* (Jaroslav Malina und Kollektiv).

Macháček's Werk für dieses Projekt ist von außerordentlichem Wert. Es hat sich herausgestellt, dass das festgelegte Thema ihm sehr gut, sogar bestens vertraut ist, denn in den Jahren 1996–2008 schuf er für das Projekt nicht nur Dutzende von Plastiken (einschließlich eines dreidimensionalen Emblems *Der Kreis des Fingerrings*), sondern verfasste zu einigen da-

von witzige und sprachlich geschliffene Kommentare. Es ist offenbar, dass der Künstler die tschechische Sprache ebenso meisterhaft und mit Liebe bearbeiten kann wie seinen bildhauerischen Werkstoff.

Zdeněk Macháček wurde am 16. August 1925 in Brünn geboren. Nach Abschluss des Realgymnasiums studierte er Zoologie und Anthropologie an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Masaryk-Universität in Brünn. Nach drei Jahren musste er „aus Kadergründen“ diese Schule verlassen (seine Familie war im Besitz eines graphischen Betriebes); aus demselben Grund wurde er an der Hochschule für Kunstgewerbe in Prag nicht angenommen. 1952 absolvierte er die Höhere Schule für Kunstbewerbe in Brünn. Nach seinem Studienabschluss war er kurzzeitig angestellt, seit 1961 ist er freischaffend. Zunächst wirkte Macháček in Brünn, später (1971) zog er nach Křížovice, wo er bis heute lebt und schöpferisch tätig ist. 1958 wurde er Gründungsmitglied der Gruppe Parabola (Parabel), jetzt ist er Mitglied der Künstlervereinigung Q in Brünn und des Klubs der Künstler von Horácko (Region in Westmähren). Er hat das Internationale Symposium Holzplastik in Žďár nad Sázavou mitbegründet, zu dessen Hauptveranstalter er wurde.

Seine Laufbahn in der tschechischen bildenden Kunst begann

Obr. 15. *Milování na slonu*, 2000, jilm (slon), červená vrba (dvojice v nosítkách na hřbetě slona), výška 49 cm, šířka 63 cm. Foto: Vladimír Kosek.
Making Love on the Elephant, 2000, elm tree (elephant), red willow (a couple in a sedan on the elephant's back), height 49 cm, width 63 cm.
Liebespaar auf dem Elefanten, 2000, Rüster (Elefant), rote Weide (Liebespaar in der Trage auf dem Elefantenrücken), Höhe 49 cm, Breite 63 cm.

Mitte der fünfziger Jahre, anfangs jedoch im engen Kreis des Brünnner Kulturgeschehens als Bildhauer, in seinem künstlerischen Schicksal vom Material Holz entscheidend bestimmt. Unter Macháčeks Arbeiten vom Ende der fünfziger und Anfang der sechziger Jahre steht an vorderster Stelle eine Serie von patinierten Klein-Holzschnitten mit Tiermotiven. Eines seiner Kennzeichen ist das immer wiederkehrende Stiermotiv, dessen fest geschlossene rundliche Form Elemente von Kraft und Dynamik in sich birgt. Die vereinfachte Form dieser Arbeiten verzichtet auf beschreibende Details und trotz kleiner Maße verrät sie Macháčeks Sinn für Monumentalität. Die erwähnten Werke sind zweifellos von großem künstlerischem Wert, der im Vergleich zum Großteil der in den fünfziger Jahren üblichen Produktionen der tschechischen bildenden Kunst besonders auffällt. Sie beinhalten etliche Prinzipien oder deren Andeutungen, durch die dann auch das reife bildhauerische Werk des Künstlers in verschiedenen Schaffensperioden geprägt ist.

Anfang der sechziger Jahre vollzog sich eine wichtige Wandlung in seinem Schaffen. Eine Reihe von überwiegend kleinen

Tierplastiken wurde durch einen Zyklus von Venus-Figuren abgelöst, wobei sich auch seine künstlerische Ausdrucksweise veränderte: sie entfernte sich immer weiter von der auf äußerliche Merkmale gegründeten Wiedergabe der gesehenen Realität. In der neuen Darstellung von Frauenfiguren und weiblichen Torsos steigerte sich sein Sinn für Form und Umfang, um später in immer neuer Wiederkehr zu diesem ewigen Thema zur Geltung zu kommen. Nach und nach entwickelte er eine autonome Form, die nur entfernt an eine Figur erinnert: stilisierte, ganz plastische Figuren bilden eine Art Schale rund um den Kern darinnen – oder ein schlanker Schaft mit Brüsten ist mit einer von innen ausgehöhlten Hülle ummantelt. Dieses Prinzip, das die Materie abbaut und dadurch eine Hülle rund um leeren Raum entstehen lässt, gehört in verschiedenen Phasen und vielfältigen Gestalten des Werkes Macháček zu den charakteristischen Zügen seines künstlerischen Stils. In den sechziger Jahren entstanden auch erste Plastiken für öffentliche Räume, die zu einem gewichtigen Bestandteil seines Schaffens geworden sind. Dazu zählen insbesondere *Tierplastiken* (1961, Pavillon Anthropos des Mährischen Landesmu-

Obr. 16. *Erotické šachy s Erotem*, 2007–2008, polychromovaný topol (šachy), výška 12,5–33 cm, polychromovaný kaštan (Eros, podstavec I), výška 59 cm. Foto: Tomáš Mořkovský.

Erotic chess with Eros, 2007–2008, polychromatic poplar (chess), height 12.5–33 cm, polychromatic chestnut tree (Eros, pedestal I), height 59 cm. Foto: Tomáš Mořkovský.

Erotisches Schach mit Eros, 2007–2008, Pappel polychromiert (Schach), Höhe 12,5–33 cm, Kastanie polychromiert (Eros, Gestell I), Höhe 59 cm.

Obr. 17. *Erotické šachy s Venuší*, 2007–2008, polychromovaný topol (šachy), výška 12,5–33 cm, pálený smrk (Venuše, podstavec II), výška 65 cm. Foto: Tomáš Mořkovský.

Erotic chess with Venus, 2007–2008, polychromatic poplar (chess), height 12.5–33 cm, burned spruce (Venus, pedestal II), height 65 cm.

Erotisches Schach mit Venus, 2007–2008, Pappel polychromiert (Schach), Höhe 12,5–33 cm, Fichte gebrannt (Venus, Gestell II), Höhe 65 cm.

seums in Brno-Pisárky), *Vögel* (1966, Messegelände der Gesellschaft Messe Brünn in Brno-Pisárky), *Natur und Mensch* (1968, Gelände des Instituts für Weiterbildung für medizinisches Personal in Brno-Pisárky [jetzt Nationales Zentrum für Pflegewesen und nichtärztliche medizinische Bereiche]) u. a. Im Verlauf der sechziger Jahre wurde die Venus-Serie von mehreren ganz unterschiedlichen Arbeiten unter dem Namen *Welten der Stille* parallel begleitet. Die Idee verdankt der Bildhauer einer Entdeckung der blauen Tiefe, einer besonderen Welt, mit der er sich als Taucher vertraut machte. Die Welten der Stille brachten eine neue Qualität ins Schaffen des Künstlers.

Die entscheidende Veränderung lag nicht nur im Übergang von figuralen Themen zu neuen, aus der Natur schöpfenden, abstrakt dargestellten Motiven, sondern sie kam wiederum auch in einer neuen bildhauerischen Technik zum Ausdruck. Seine Arbeitsmaterie wurde die Hülle, die einen ausgehöhlten Kern umschloss. Bizarre, schlanke, lange vertikale Gebilde stehen im Kontrast zu solchen von kugel- und wendelförmiger Gestalt. Die äußere Schale kann auch als Käfig wahrgenommen werden, durch deren Lücken man in das Innere hineinblicken kann, wo sich ein weiteres Gebilde verbirgt. Auf solche Weise wird der Eindruck von zerbrechlichen Schalen erweckt, wozu ein stellenweise auf ein Minimum verdünnter Holzmantel beiträgt, der den inneren Raum zwar umgibt, zum Teil aber auch enthüllt. Das Oberflächenprofil einzelner Formen ist glatt und kontinuierlich, wie von Meereswellen poliert. In den *Welten der Stille* gipfelte das Schaffen Machá-

čeks in der ersten Hälfte der sechziger Jahre. Seiner Beziehung zur Natur verlieh er eine individuelle Note, und in der Arbeit mit Holz erreichte er wahre Virtuosität, ohne auf charakteristische Eigenschaften des Materials verzichten zu haben.

Nach den *Welten der Stille* wurde der Künstler auch weiterhin von der Natur angezogen. Im Gegenteil zur fragilen, ästhetisch verfeinerten und entmaterialisierten Abstraktion der *Welten der Stille* wurden neue Motive lapidar in die Holzmasse gehauen. Beredtes Zeugnis vom Vertrauensverhältnis des Künstlers zur Natur und von seinem intensiven Interesse für dazugehörige Themen ist die dreidimensionale Gruppe *Natur und Mensch* (1968), die in Brno-Pisárky (Gelände des Instituts für Weiterbildung für medizinisches Personal [jetzt Nationales Zentrum für Pflegewesen und nichtärztliche medizinische Bereiche]) aufgestellt wurde. Zwei hohe säulenartige Objekte, die an Totems erinnern, sind auf der ganzen Oberfläche reichlich strukturiert. Im Kontrast zu diesen Säulen steht eine niedrige, kugelförmige, innen ausgehöhlte Plastik, die das Herz mit stilisierten Arterien darstellt. Die erste aus Holz gefertigte Exterieur-Plastik Macháčeks ist außergewöhnlich; sowohl durch die nicht beschreibende Mitteilung ihrer Idee als auch durch eine effektvolle Kombination von hohen Vertikalen und einer kugelartigen Form, deren Wirkung er bereits bei den *Welten der Stille* ausprobierte. Beide hochstrebenden Säulen stehen eigentlich am Anfang einer langen Reihe von künstlerisch gestalteten Waldbaumstämmen, die eine der be-

Obr. 18. *Král a Dáma*, z cyklu *Erotické šachy*, 2007–2008, polychromovaný topol, výška 33 cm, 27,5 cm. Foto: Tomáš Mořkovský.
King and Queen, from the cycle *Erotic chess*, 2007–2008, polychromatic poplar, height 33 cm, 27.5 cm.
König und Dame, vom Zyklus *Erotisches Schach*, 2007–2008, Pappel polychromiert, Höhe 33 cm, 27,5 cm.

deutendsten Schaffensetappen des Bildhauers gefüllt haben. In den Jahren 1964–1969 unternahm Macháček alljährlich Studienreisen nach Italien. Unter dem starken Eindruck italienischer Landschaften sowie historischer Städte entstand der Zyklus *Italienische Städte*. In ihm entwickelten sich besondere Objekte, die durch einen festen, mit verwachsenen kubischen Formen umgebenen Kern gekennzeichnet sind. Ohne irgendwelche Personifizierung oder Symbole anzudeuten, konnte der Künstler sein Wahrnehmen einzelner Städte – ihre Anordnung, Einbettung in der Landschaft – mit rein bildhauerischen Mitteln zum Ausdruck bringen. Um seine Eindrücke, Gefühle und Erkenntnisse darzustellen, entwickelte der Bildhauer eine eigene, den Zyklus als Gesamtheit prägende Formenlehre, wobei er jedoch Verschiedenheiten der Lokalitäten widerzuspiegeln vermochte. Im Prinzip handelt es sich um große, unregelmäßig bearbeitete Stämme, die mit kleineren Gebilden kontrastieren. Die im Zyklus *Italienische Städte* entwickelte Idee konnte der Autor in einer anderen Gestalt zur Geltung bringen, und zwar in einer neuen Etappe seines Lebens und Schaffens, zu deren Schauplatz das kleine Dörfchen Křížovice geworden war.

1971 zog er an diesen Ort, wo er bis heute lebt. Dieses Jahr wurde zum Wendepunkt in seinem Leben und Werk. Die Lage des Dorfes im hügeligen Vorgebirgsland abseits der Hauptwege war für ihn ein neuer Arbeitsimpuls, zugleich aber die Bestätigung seiner älteren künstlerischen Ausgangspunkte. Die Natur, die sich hier rings um ihn herum befand, wurde auf Dauer zum Bestandteil seines Lebens. Kurz vor dem Um-

zug vermittelte er seine originelle Auffassung der italienischen Städte, in der der Sinn für monumentale Gliederung der Materie hervortrat – nach dem Umzug dann im Zyklus *Křížovice* richtete er sich auf die Miniaturausmaße der in den umliegenden Bergen eingebetteten und auch verklemmten Landhäuser aus. Die Arbeiten von 1973 erinnern noch an die kompositorische Vorgehensweise des Zyklus *Italienische Städte*, aber im Jahr 1974 und später setzte sich mehr und mehr eine andere Auffassung durch: das Landschaftsmotiv wurde entweder in einen vertikalen, senkrecht durchfurchten Block oder in ein horizontal gebogenes Gebilde übertragen, das die menschlichen Niederlassungen aufbewahrte wie in einer Wiege. Ein tiefes Schichtengefält dieser Objekte ist in der S-förmig gebogenen, in die Länge gezogenen, mit dem Motiv des Einödhäuses gekrönten Plastik am markantesten. Das schon von anderen Werken Macháčeks bekannte Motiv des Einödhäuses wird auch in Form eines vertikal verlängerten kompakten Kubus mit doppelter flacher Aushöhlung oder in Form eines hohen, sich aufwärts verjüngenden, gebogenen Pfeilers mit einer kleinen Dachpyramide auf dem Gipfel gestaltet.

In Křížovice baute Macháček Schritt für Schritt seinen Atelier und ein Bildhaueramphitheater aus. Er beteiligt sich nach wie vor an der Tätigkeit der „Galerie Abseits“, die 1992 seine Frau Stanislava Macháčková gegründet hat und bis jetzt leitet. Die Galerie präsentiert Werke der bildenden Künstler aus der Tschechischen Republik sowie aus dem Ausland und ist zum wichtigen Bestandteil des Kulturlebens nicht nur in dieser Region geworden.

Obr. 19. *Střelec a Věž*, z cyklu *Erotické šachy*, 2007–2008, polychromovaný topol, výška 20 cm, 16,5 cm. Foto: Tomáš Mořkovský.
Bishop and Rook, from the cycle *Erotic chess*, 2007–2008, polychromatic poplar, height 20 cm, 16,5 cm.
Läufer und Turm, vom Zyklus *Erotisches Schach*, 2007–2008, Pappel polychromiert, Höhe 20 cm, 16,5 cm.

Parallel mit der Kleinplastik und den Plastiken von grundlegender Bedeutung schuf der Bildhauer seit Mitte der siebziger Jahre auch Serien von witzigen hölzernen Plastiken, meist mit Tiermotiven, für Kinderspielplätze: in Křížovice (1975–1976), in Blansko (1976), in Praha-Kunratice (1986) und in anderen Orten. Die Form der Plastiken ist meist durch eine minimal angepasste Form eines Holzblocks gegeben, der mit schmaleren Stämmen so ergänzt wird, dass die gewünschte Tierform deutlich hervortritt. Die Naturformen wurden womöglich erhalten, wobei die Oberfläche mit dekorativen Ritzen, Schnitzarbeiten und stellenweise auch mit Farbe belebt wird.

Den Werken, die die feste Landschaftsstruktur akzentuieren und den geologischen sowie geländeeigenen Charakter widerspiegeln, folgten seit Ende der siebziger Jahre Arbeiten, deren Wesen durch Bewegung geprägt wird. In jener Zeit entstanden die Zyklen *Schroffe Landschaften* und *Flatternde Landschaften* – Plastiken in vertikalen, schraubenartigen, emporstrebenden Formen, bei denen sich eine Parallele zu schlängelnden Wegen anbietet, die zu Berggipfeln steil hinaufsteigen. Die für die Serie von Landschaften typischen Elemente wie Biegung und Bewegung, die zu einem dynamischen Ausklang gesteigert werden, spiegeln sich wenigstens andeutungsweise auch in figuralen Themen wider, wo ein vertikaler Holzblock als Grundstock und die Gestalt eines S-förmigen Torso die Züge einer neuen Auffassung sind. Ähnlich wie die ungewöhnliche Verarbeitung des Sujets *Italienische Städte* ist auch Macháček's Umgang mit dem Thema Landschaft völlig eigenwillig. Dabei bleibt er nicht an alten bewährten Formen verhaftet, wie er im Übergang von ursprünglich statischen Arbeiten aus dem Zyklus *Křížovice* zu *Schroffen Landschaften* und *Flatternden Landschaften* beweist, mit dem er manche eingebürgerten Vorstellungen über Charakter des Kunstwerks oder Verarbeitung eines Themas als solche überwindet. Noch ein weiteres grundsätzliches Motivgebiet von Zdeněk Macháček hängt mit

der Natur zusammen. Seine Phantasie konzentriert sich nicht mehr auf Landschaften, sondern auf Baumstämme: zum Himmel hinaufragend – Teil der Natur, Symbol, Zeichen zugleich. Hochragende schlanke Waldbäume im säuselnden Wind, der auch Macháček's *Windlandschaften* flattern ließ, erinnern an mächtige Pfeifen. Das hat der Bildhauer sensibel wahrgenommen und dargestellt: Nachdem ein Baumstamm ausgehöhlt worden war und an Gewicht verloren hatte, machte er in verschiedenen Höhen Löcher darin, die die vertikale Öffnung der Säulenform ergänzten. In neuer Gestaltung wiederholte sich hier das Prinzip einer Hülle um leeren Raum herum, das der Bildhauer vorher in den zerbrechlichen Formen der *Welten der Stille* mit Erfolg benutzte. Ähnlich wie in den vorangehenden Schaffensperioden bilden Macháček's Arbeiten auch jetzt thematische Zyklen, deren Titel das Hauptthema bezeichnen und auf poetisches Wahrnehmen hinweisen. Nicht nur die Vorstellung riesengroßer Naturpfeifen, sondern auch die Assoziation zur hochreckenden Vertikalität gotischer Kirchenräume beeinflusste dann den Künstler beim Meistern der Objekte, die er *Waldkathedralen* nannte. Ihre Höhe überragt mehrmals das menschliche Maß und in ihren Wänden, d. h. im Holzmantel, sind neben Seitenöffnungen auch Vitragen einkomponiert, die das Bild der Kathedralen vollenden.

Das Motiv der Waldgiganten ist nicht der einzige Themenkreis Macháček's in den achtziger Jahren. Den Gegenpol zu Waldkathedralen stellen *Muscheln* dar. Nach mehreren Jahren kehrt der Kontrapunkt von Vertikalen und rundlichen Formen wieder, der bereits früher angedeutet wurde. Diesmal jedoch ist der Kontrast gesteigert und in zwei selbständigen Sphären behandelt, wobei jede auf ihre Weise, auf ältere Arbeiten zurückgreifen. Die Muscheln können an die einstigen Welten der Stille erinnern, obwohl sie im Rauminhalt ausgefüllt sind und der Gegenstand nur durch eine klaffende Spalte unterbrochen ist. Der tiefere Sinn, den der Autor den graziö-

sen Muschelformen zumutet und den er auch durch die Bezeichnung *Unsere Muscheln* betont, entspricht dem häufigen Lebensgefühl einsamer Menschen, die in sich eingeschlossen und in ihrer Einsamkeit gefangen sind.

In den Zyklen *Verwüstete Landschaften* und *Zu Tode gequälte Bäume* hat sich Macháček's Material Holz verändert: von außen betrachtet war es nicht mehr kompakt wie früher, kein fester Werkstoff, sondern ein halbzerfallener, zerbrochener, verbogener. Hinzu trat eine weitere, und zwar entscheidende Wandlung: als wäre die Holzmaterie erleichtert und die Gravitation aufgehoben. Zum zentralen Thema wurde wieder die Menschenfigur, nur diesmal in einer neuen, mehr entmaterialisierten Weise, die den Menschen nicht mehr am Fliegen hindert (*Flug über der Landschaft*, 1992, *Überflug*, 1994, *Taumel des Flugs*, 1994, *Glückseliger Flug*, 1997, *Ausgelassener Pegasus mit Muse*, 1997, u. a.).

Ekstase und Poesie des Flugs und der Sehnsucht finden bei Zdeněk Macháček ihren Gegenpol in Werken, die von einer andersartigen Poesie erfüllt sind – in Plastiken, die sich in mancher Hinsicht volkstümlicher Auffassung nähern und zum Lächeln bringen. Seit Anfang der neunziger Jahre gestaltete der Künstler originelle Holzbrunnen, Gefäße, bei deren Formgebung und Außendekor er Erfahrungen und Einfälle einsetzte, die er bei Arbeiten an Vasen für das Brünner Messengelände oder Behältern für den Zwinger in Jihlava gesammelt hat. Aus dem Inneren der Brunnen taucht der Rundkopf eines eigenartigen Wasserspeiers auf. Nahe Verwandte der Wasserspeier sind *Pfiffikusse*, die statt aus Wasser hinter Balken hervorspähen. Um 1995 wurde Zdeněk Macháček von der Vorstellung eines beflügelten Engels fasziniert, die er in einer Reihe von schwebenden oder nur leicht die Erde berührenden Figuren realisierte. Seine Engelwesen haben zerbrechliche Gliedmaßen, einen länglichen, in einem Gewand verhüllten Rumpf und strahlenförmig struppiges Haar. Die Figuralwerke stellen fast körperlose, entmaterialisierte Wesen dar, die allerdings nicht geschlechtslos sind. Außer deutlichen Unterscheidungsmerkmalen – Kopfhair und Brüste bei Frauenakten, Geschlechtsteile bei Männerakten – vermitteln sie erotische Sehnsüchte, ebenso wie in den Werken *Taumel des Flugs*, *Überflug*, *Flug über der Landschaft*, *Pferderitte* und anderen. Liebende amüsieren sich übrigens öfter auf dem Pferderücken. Ähnlich wie bei Liebespaaren auf dem Pferderücken ist das Thema der Liebe in der Serie *Oh, die himmlische Liebe* durch aufgeregte Bewegung geprägt: Die Liebenden schmiegen sich aneinander in verschiedenen gespannten Positionen; in der Ekstase schweben sie im Raum, ob die Figurengruppe hängt oder an einer langen Stange gehalten ist. Die Aufmerksamkeit, die Zdeněk Macháček diesem Sujet widmet, wurde in der Mitte der neunziger Jahre zum großen Teil von der Aufforderung Jaroslav Malinas, Professor an der Masaryk-Universität, zur künstlerischen Teilnahme an einem Projekt genährt. Es handelt sich um das Vorhaben *Der Kreis des Fingerringes: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der Bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer*

Maler und Bildhauer. Dieses umfangreiche Projekt befasst sich mit dem Thema „Liebe im Leben und in der Weltliteratur, in Darstellungen durch Hände und Herzen tschechischer Maler und Bildhauer“ und hat zum Ziel, Publikationen herauszugeben und Ausstellungen zu veranstalten. In den Jahren 1996–2008 hat Zdeněk Macháček für das genannte Projekt einige Dutzende von Plastiken und ein dreidimensionales Emblem *Der Kreis des Fingerringes* geschaffen. Auch nach seinem achtzigjährigen Jubiläum 2005 hat er dieses Thema nicht verlassen.

Die Tendenz Macháček's zu immer schlankeren Formen kam auch in den Plastiken *Botschaft aus dem All* (1990) und insbesondere *Wachstum* (1990) zum Ausdruck, in deren abstrakter Form sich die Inspiration von Naturkräften und Erscheinungen belebt. Diese Anregung kehrt im Macháček's Werk in verschiedenen Variationen immer wieder. Eine besondere Form erhielt sie in der Serie *Verwüstete Landschaft* (1991). Für einzelne Objekte des Zyklus wurden augenfällige, ungleichförmige, teilweise verfallene und beschädigte Klötze ausgewählt. Die Verwüstung unterstützte Macháček auch mit Hilfe von Schwefelsäure und erreichte so eine starke Mementowirkung, ebenso in der Plastik *Halbwertszeit* (1991). In unterschiedlicher Weise setzte Macháček seine Ideen in den Plastiken *Zu Tode gequälter Baum* (1992) und *Zu Tode gequälte Bäume* (1992) um: Das eine Mal findet er zur Darstellung des Kreuzifixes, im anderen Falle stellt er eine Gruppe von schlanken, kahlen, rindenlosen Baumtorsos mit aufragenden Stümpfen zusammen.

Die in den Zyklen *Verwüstete Landschaften* und *Zu Tode gequälte Bäume* vollzogene Veränderung hat den Figuren Macháček's das Fliegen beigebracht. Während Anfang der neunziger Jahre seine fliegenden Figuren noch etwas gewichtig waren, berührten in der zweiten Hälfte der neunziger Jahre die mit Bewegung geladenen fragilen Fliegenden kaum die Erde. Zum Fliegen angepasste Figuren haben sich von ihrer Trägerin – der Landschaft – völlig losgelöst und ruhten nicht einmal mehr auf dem Pferderücken. Nur leicht verankert schwammen sie in den Lüften, die Horizontale ihrer Körper leicht gebogen, den Kopf nach oben gerichtet. Nicht nur einzelne Figuren, sondern auch Figurengruppen ragen zum Himmel empor.

In den letzten Jahren war es wieder die Landschaft, die die Imagination des Künstlers beherrschte. Nach mehr als zwanzig Jahren fand er eine neue Ausdrucksweise für das Motiv, das nicht nur in seine Kunst, sondern auch in sein Leben eindrang und beides beeinflusste. Unmittelbar nach der Schaffensperiode, die im Zeichen der zerbrechlich erscheinenden, schwebenden, unerfüllte menschliche Sehnsüchte verkörpernden Figuren stand, wandte sich Macháček zu materiellen, fest greifbaren Darstellungen eines seiner ihm nächstliegenden Motive – der Landschaft. Die Landschaften von 2003 und jüngere sind gegenüber den dreidimensionalen *Schroffen Landschaften* oder den *Windlandschaften* von 1980 eher flacher. Sie gehen aus der Form einer nicht sehr dicken Holzplatte hervor, deren Gestaltung manchmal in leichten Beulen die Plastizität nur gering andeutet. Das künstlerische

Schaffen der letzten Jahre könnte bei Macháček eine Weiterentwicklung der Themen Landschaft und Erotik vorzeichnen, die ihn wohl nie losließen. Es kann aber auch in ziemlich unterschiedliche Sphären münden, die an jeweilige Motive nur entfernt erinnern. Macháček könnte auch auf einen völlig neuen Weg aufbrechen, wie es bei ihm mehrmals der Fall war .

Zdeněk Macháček veranstaltete mehr als vierzig Einzelausstellungen und nahm an rund sechzig Kollektivausstellungen im In- und Ausland teil: Biel (Schweiz), Blansko, Boskovice, Brno, Bystřice nad Pernštejnem, Hörle (Schweden), Křížovice, Perugia (Italien), Praha, Sharjah (Vereinigte Arabische

Emiraten), Wien (Österreich), Žďár nad Sázavou u. a. Macháček's Werke sind in einheimischen und ausländischen Galerien und Museen vertreten, seine Plastiken befinden sich im Freien an vielen Orten in Tschechien, in der Slowakei und in Schweden, manche wurden zum Bestandteil einiger Dutzend architektonischer Interieure.

Eine ausführliche Beschreibung des Lebens und der Werke Zdeněk Macháček's bringt die Monographie: Dvořáková, Nina – Malina, Jaroslav, *Zdeněk Macháček*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005.

(Übersetzung von Alena Opletalová)

Eseje / Essays

Analogie či apokryf aneb nic nového pod sluncem ...

Analogy or Apocrypha or Nothing New Under the Sun ...

JAROSLAV MALINA

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničná 5, 603 00 Brno

„Rozpočet by měl být vyvážený, státní pokladna by se měla znovu naplnit, veřejný dluh by se měl snížit, arogance úřednictva by se měla zmírnit a měla by být pod dozorem, pomoc cizím subjektům by se měla omezit ... pokud nemáme padnout.“

Kdybychom dostali otázku, kdo je autorem uvedených slov, mnozí z nás by tipovali někoho z významných euroamerických státníků. Třeba německou kancléřku Angelu Merkelovou (narozena 1954) nebo našeho prezidenta Václava Klause (narozen 1941); dobře by zapadla do jejich posledních projevů o ekonomice Evropské unie nebo o politice multikulturalismu. U zmíněného výroku, kolujícího na internetu, však stojí, že jeho autorem je příslušník antické civilizace, která je jedním ze základních kamenů té naší euroamerické – římský politik, státník a filozof Marcus Tullius Cicero (106–43 př. n. l.).

V Ciceronově spisu *De oratore libri III*, který by nejspíše mohl obsahovat onen výrok, postihující v dokonalé analogii naše současné problémy s vyváženým státním rozpočtem, zadlužením, multikulturalismem nebo pozitivní diskriminací, ho však v takové konzistentní podobě nenalezneme. Jde tedy spíše o apokryf než o analogii. Pátrání nás patrně zavede k anglo-americké prozaičce Taylor Caldwellové (1900–1985), která údajně citát (spolu s mnoha dalšími, jež si vymyslela) použila ve svém fiktivním Ciceronově životopisu *A Pillar of Iron* (Železný sloup, 1965).

Nicméně v díle Marka Tullia Cicerona a dalších římských nebo řeckých myslitelů existuje mnoho úvah analogicky formulujících takřka totožné problémy antické a naší civilizace – zkrátka: *Nihil novi sub sole*. Podobné myšlenky usilující o „nápravu světa“ nalezneme také v dalších civilizacích – nám výrazně vzdálených v čase, prostoru i v některých kulturních

vzorcích chování. Třeba v čínské nebo indické (které jsou nyní na velkém ekonomickém vzestupu).

V Číně již před dvěma a půl tisíci lety existovalo k výběru několik koncepcí základních a mnoho dílčích, neboť čínští filozofové s neobyčejným úsilím a zaujetím (které by stěžejně nalezlo období jinde na světě) zkoumali otázky uspořádání vztahů jednotlivce, společnosti a státu („... soupeřily spolu stovky škol a filozofických směrů,“ říká se ve starých čínských pramenech poněkud nadneseně, ale příznačně). Zabývali se jimi taoisté a moisté, stejně jako konfuciánci, legisté, přírodní filozofové nebo logikové.

Zvláště taoisté nebyli spokojeni se soudobým stavem společnosti, která se podle jejich názoru odchýlila od ideálního stavu, jenž údajně existoval v dávné minulosti, ve zlatém věku lidstva. Pěkně je tento výchozí pocit (sdílený i jinými školami) popsán v konfuciánském traktátu *Sebraná společenská pravidla staršího Taje* (*Ta Taj Li-ti*):

„Když vládla Veliká spravedlnost, byla země společná. Tehdy byli vybíráni moudří a schopní, spoléhalo se na důvěru a zachovával se mír a svornost. Lidé se proto chovali jako k blízkým nejen ke svým příbuzným a považovali za své děti nejen své vlastní děti. Starci měli na sklonku života oporu, dospělí našli uplatnění, mladí vyrůstali, ovdovělí, osiřelí, osamělí a nemocní měli obživu. Muži dostávali svůj podíl a ženy nalézaly útočiště. Lidé byli spíše ochotni zanechat bohatství na zemi, než aby si je začali ukrývat. Spíše by se vůbec nenamáhal, než aby užívali svých sil jen pro svůj vlastní prospěch. Proto nevznikaly žádné špatné úmysly, nebylo krádeží ani loupeží, dveře se nezavíraly. (...)

Nyní, když Veliká spravedlnost mizí, lidé se dívají na svět z hlediska zájmů své rodiny, jako k blízkým se chovají jen ke svým příbuzným, za své děti považují jen vlastní děti. Bohatství a síly používají jen pro sebe samy.“

Ze všech škol to byli právě taoisté, kteří nejvíce věřili v existenci zlatého věku před dávnými lety i v možnost jeho znovunastolení. Avšak z archeologie pravěkých společností i z etnologie tzv. přírodních národů víme, že to je značně idealizované, nereálné pojetí. A stejně nereálné a zjednodušené, alespoň z hlediska fungování společnosti jako celku, byly prostředky, které taoisté navrhovali k uskutečnění spravedlivého světa (jakkoli je taoismus v jiných ohledech složitou a sofistickou filozofií).

Zakladatel taoismu, Lao-c', který žil v 6. století př. n. l., a jeho pokračovatel Čuang-c' (380–320 př. n. l.) prohlásili za základní metodu směřování k zlatému věku nezasahování (*wu-wej*) nebo následování přirozenosti. Pojem *wu-wej* objasnil Čuang-c' v jednom ze svých traktátů pomocí četných přírovnání:

„Pokud je v zemi mnoho neužitečných věcí, lid chudne. Jestliže má lid mnoho ostrých zbraní, vzrůstá v zemi nepokoj. Je-li mezi lidem mnoho dovedných mistrů, množí se drahocenné předměty. Když se rozšiřují zákony a příkazy, roste počet zlodějů a lupičů.

Moudrý člověk proto praví:

Nebudu-li zasahovat, lid se bude sám měnit. Budu-li klidný, lid sám se bude spravovat. Budu-li nečinný, lid sám zbohatne. Jsem-li prost vášní, lid se stane ctnostným.“

Podle taoistů má člověk odvrhnout falešné hodnoty a vymoženosti civilizace, řídit se přirozeností prvních lidí a zákonů, které jsou vlastní samé přírodě. Nemá jednat, nýbrž hloubat a poznávat prazáklad všeho (*tao*) a stále se vnitřně zdokonaľovat.

Taoismus byl jako státní ideologie, popřípadě jako koncept uspořádání společnosti, pochopitelně nepřijatelný. V průběhu čínské historie měl však dost stoupenců, z nichž se často stávali hloubaví poustevníci, mnohdy propadající mysticismu a okultismu. Ti dále rozpracovávali zejména prvky zdokonalení člověka a koncepce nesmrtnosti. Nakonec se z taoismu stalo náboženství plné mysterií, jehož hlavním cílem bylo hledání prostředků dlouhověkosti a nesmrtnosti. V této podobě taoismus zásadním způsobem ovlivnil například osobnost legistického Prvního svrchovaného císaře Čchinů (sjednotitele starověké Číny v roce 221 př. n. l.), hlavně v posledních letech jeho života. Při správě říše se však císař řídil radami legisty Mistra Chan Feje (288–233 př. n. l.). Chan Fej ve svých stylisticky elegantních a logicky vybroušených spisech ucelečně vyložil legistickou státovědu. Postihl i její hlavní slabinu – úřednictvo. Tendence úřednictva k upevnění vlastní moci na úkor jednoty státu byly v té době již zjevné. Ale jako legista a stoupenec mocného všečínského státu zároveň dobře věděl, že silný stát není bez úřednictva možný. Proto se ve svých úvahách soustředil na problém zvládnutí a kontroly úřednictva, který považoval za jeden z nejdůležitějších. Podobně jako později florentský politik Niccolò Machiavelli (1469–1527) vypracoval zásady umění vládnout. Radil panovníkovi, aby mezi úřednictvem nejrůznějšími prostředky neustále pěstoval ovzduší podezíravosti, vzájemné nedůvěry a nevraživosti, aby štěpil toto spříseženské společenství, spojené neviditelným předivem služeb a protislužeb, na protichůdné skupiny a takto udržoval rovnováhu sil a stabilitu státu. Rovněž nabádal, že „osvícený panovník štědře odměňuje a nemilosrdně trestá“.

Také zakladatelé indické starověké státnosti měli k dispozici naučení. Do příručky státovědy *Arthašástra aneb Učebnice věcí světských*, porůznu datované do 3. století př. n. l. až 4. století n. l., je shrnul učenec Kautilja. (*Arthašástru* do češtiny přeložil Dušan Zbavitel, Arista 2001.) V kapitole 24 se po výčtu různých druhů příjmů a výdajů (například: hlavou příjmů jsou kapitál, královský podíl, přírážky, mýto, pevné daně ...) objevuje veršované poučení vladaři, které je relevantní naší situaci v 1. desetiletí 3. tisíciletí n. l.:

„Tak ať moudře tvoří důchod a vzrůst příjmů vykazuje, omezuje vydání a brání opačnému běhu.“

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viniarská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Osel jako oxymoron

Donkey as an Oxymoron

MILOSLAV POUZAR

Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice

Jedním z míst, které miluji natolik, že tvoří nedílnou součást mého vnitřního domova, je Kuks u Dvora Králové nad Labem. V době, kdy se náš svět plní betonem a asfaltem takovou rychlostí, že člověk, který na pár let opustil své město, nenajde cestu do svého někdejšího příbytku, působí kamenná stavba hospitalu, organicky zasazená do okolní krajiny, jako zjevení. Genius loci dýchá odkazem významného českého barokního myslitele, mecenáše umění a „kacíře“ hraběte Františka Antonína Šporka. Nedílnou součástí stopy, kterou po sobě tento vzácný muž zanechal na pravém labském břehu, pak tvoří rozsáhlý soubor soch Matyáše Bernarda Brauna. Alegorická vyobrazení dvanácti křesťanských ctností a dvanácti neřestí jsou tím nejkrásněji pojatým *mementem mori*, na jaké lze při toulkách českou zemí narazit. Lenost, sedmá z dvanácti zde vysochaných neřestí, je představována mladou ženou ležérně se opírající o zvíře, které autor chápal jako jasně srozumitelný symbol hlouposti a zahálky ...

Tak a teď by měl přijít oslí můstek – přirozeně se tvářící přechod mezi Kuksem a Oslem. A přišel by, nebýt lenosti, té vražedkyně veškerého vtipu.

V úvodu jsem psal o stopě, kterou po sobě zanechal „kacíř“. Řečeno jinak – člověk ochotný jít proti proudu, schopný zmobilizovat své lidské (nikoli božské či jiné) síly a rvát se za věc, která má v daný okamžik jen mizivou podporu okolí. Člověk, jehož jako všechny ostatní kacíře, co jich kdy na světě žilo, zdobily křesťanské ctnosti zvané píle, trpělivost, naděje a víra. V dobách hraběte Šporka bylo poměrně snadné stát se kacířem, neboť společnost ovládal jeden mocný jasně definovaný proud. Ale co dnes, kdy jsou všichni proti všemu a každý chce být králikem na svém smetišti? Kde dnes hledat skutečného kacíře? Po ovoci jejich poznáte je, pravil první z kacířů, když chtěl svým věrným podat návod, jak odhalit jemu podobné, avšak snažící se plavat jiným směrem.

Vírou dneška se stala věda a mnozí vědci se cítí být jejími proroky. Ctihodní pánové ověnění archaicky znějícími tituly žárlivě chrání svou jedinou vědecky prokázanou pravdu proti znesvěcení a přijímají do svých řad nové, dobře prověřené adepty. Tito pak po stupíncích tvořených rituálem publiková-

ní postupují v jasně vymezené hierarchii výše, aby se nakonec stali těmi, kteří udělují rozhršení či definitivně zatracují. Svět od nich čeká řešení svých strastí, jako jsou nemoci, chudoba a pocit prázdnoty, a oni se tváří, že cestu k řešení znají. Stačí jen jeden drobný nepatrný krůček a nastane ráj na zemi. Probouzí v lidech naději a víru, za což si nechávají platit, přičemž se hlásí ke slibu chudoby. Samozřejmě, že získané peníze nejsou až na výjimky určeny k osobní spotřebě vědců, ale pořizují se za ně nezbytné přístroje, chemikálie, knihy – vždyť vše je tak drahé. A aby vše mohlo fungovat, je třeba hovořit a psát jazykem, jemuž rozumí jen zasvěcení – Jamalalicha. Jamalalicha, i paprťála, chánua, chánua, e chánua, e chánu, džalala, džalala-a, a paprťála. ... patláma, patláma, patláma a žbrluch! Bible přeložená do jazyka, jímž vládne kdekerý sedlák, kázání pronášena v tomtéž jazyce, představa, že kněz je taky jen člověk, který může být ovládán všemožnými pudy a vášněmi a který je schopen lhát, krást a překrucovat boží pravdu ve prospěch světských zájmů – to jsou typické příklady kacírského myšlení minulosti. Ochota psát články o smysluplných i nesmyslných plodech současného vědeckého bádání do periodik, která se nehonosí žádným započitatelným impakt-faktorem (a tudíž se nedají použít jako schválené platidlo na cestě k titulům a pracovním smlouvám na dobu neurči-

tu), překládání článků psaných v odborné angličtině do srozumitelné češtiny a snaha zpřístupňovat tyto texty na veřejně přístupném neplaceném webu – to jsou podobně zvrhlé plody (ovoce) kacírského myšlení dneška. Kdo se něčeho podobného dopouští, je skutečný kacír hodný toho označení, Šporkův následovník, a nebo osel.

Toto byl druhý a slibuji, že definitivně poslední pokus o oslí můstek v textu, který jsem zamýšlel jako poděkování a vyjádření obdivu pánům Ing. Josefu Pazderovi, CSc., a prof. Ing. Jaroslavu Petrovi, DrSc., duchovním otcům a porodním bábám úžasného portálu zaměřeného na popularizaci vědy – www.osel.cz. Web, který má ve znaku zvíře obecně považované za líné a nedůvtipné, obsahuje spoustu vtipných a chytrých článků z oblasti (nejen) přírodních věd. Lehce zapamatovatelný název stránek možná odkazuje na pověstnou tvrdohlavost sveřepého lichokopytníka, bez níž nejde udržet při životě žádný podobný projekt, možná na jeho pověstnou plodnost, která je pro dlouhodobé přežití neméně důležitá. Ať tak či tak, přeji Oslovi jak dlouhý, tak plodný život.

Kontakt: Ing. Miloslav Pouzar, Ph.D., Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice, e-mail: Miloslav.Pouzar@upce.cz.

Zprávy / Reports

Anthropedia *in spe* Vzniká první internetová Encyklopedie antropologie

JAN FILIPSKÝ¹, JAROSLAV MALINA²

¹ Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.,
oddělení Jižní Asie, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8

² Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy
univerzity, Viničná 5, 603 00 Brno

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně společně s odborníky z dalších univerzit a z Akademie věd České republiky zahajuje ambiciózní výzkumný projekt, první internetovou interaktivní *Encyklopedii antropologie*, která svým pojetím do jisté míry patří do kategorie informačních příruček typu Wikipedie, nejrozsáhlejší a nejpobulárnější internetové encyklopedie, respektive její předchůdkyně Nupedie. S těmito referenčními nástroji ji spojuje společná platforma (internet), interaktivita, možnost pravidelné aktualizace dat a bezplatný přístup pro každého uživatele. Zamýšlená encyklopedie vykazuje navíc řadu specifických rysů: záruku vysoké odborné úrovně představuje nejenom široké autorské zázemí, tvořené předními specialisty v antropologii a příbuzných oborech, ale i redakční rada opírající se o početný kolektiv recenzentů a konzultantů. Výchozí verze připravované „antropopedie“ bude v češtině, lze však počítat i s dalšími jazykovými verzemi.

Iniciátoři projektu představují svůj výzkumný záměr na webově stránce <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=5> takto:

Encyklopedie antropologie
(první mezinárodní interaktivní encyklopedie antropologie)

Encyklopedie antropologie navazuje na *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Tento slovník byl publikován v roce 2009 (Brno: Akademické nakladatelství CERM, ISBN 978-80-7204-560-0; on-line verze je zdarma přístupná na adrese <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/index.html>). Encyklopedie, podobně jako citovaný *Antropologický*

Obr. 1. Grafické logo Encyklopedie antropologie: Alois Mikulka, *Encyklopedie antropologie alias Eva & Adam*, 2010, tuš, papír, 90x90 mm.

Graphic logo of the Encyclopaedia of Anthropology: Alois Mikulka, *The Encyclopaedia of Anthropology alias Eve & Adam*, 2010, ink, paper, 90x90 mm.

slovník, respektuje fakt, že moderní antropologie je interdisciplinární, komparativní a holistický vědecký obor hledající odpovědi na základní otázky lidského rodu: „Odkud jsme? Jací jsme? Kam jdeme?“ Vychází z poznání, že lidé a lidská společenství, jejich vznik, vývoj a proměny jsou určovány navzájem se ovlivňujícími danostmi biologickými, medicínskými, psychologickými, sociálními, kulturními atd. Nezbytný v této vědecké disciplíně je proto celostní výzkum. Antropologie studuje biologickou variabilitu člověka, podobnosti a rozdíly ve vztahu k ostatním biologickým druhům (zejména našim nejbližším příbuzným – primátům). Zároveň zkoumá lokální sociokulturní varianty univerzálních struktur lidského myšlení a chování, jejich rozdílnosti a podobnosti v celém kontinuu vývoje i možného budoucího směřování.

Specifikem *Encyklopedie antropologie* je její originální koncepce, vymykající se všem obdobným pracím, které byly dosud na toto téma ve světě vydány. Programově je budována

Obr. 2. Sochařské logo Encyklopedie antropologie: Zdeněk Macháček, *Encyklopedie antropologie alias Prolnutí mužského a ženského principu v dialekticky protikladné jednotě*, 2010, mořená vrba, výška 96 cm.

Sculptural logo of the Encyclopaedia of Anthropology: Zdeněk Macháček, *The Encyclopaedia of Anthropology alias Blending of the Male and Female Principles in a Dialectical Unity of Opposites*, 2010, stained willow, height 96 cm.

jako integrální databáze poznatků, jichž bylo v oblasti věd o člověku, společnosti a kultuře dosaženo v kontextu vývoje antropologie a jejích subdisciplín, výzkumných metod, paradigmat a teorií. Na rozdíl od standardních anglosaských slovníků a encyklopedií rozšiřuje tematický záběr o oblast krásné literatury a výtvarného umění. Její součástí je komplexní řada hesel věnovaných oblasti umělecké kultury, kterou tradiční antropologie do značné míry opomíjela. Tuto encyklopedii lze tedy označit za příspěvek k rozvoji dosud málo celosvětově zpracované antropologie umění a k obohacení epistemologických základů obecné antropologie.

Druhým originálním specifíkem Encyklopedie antropologie je její interaktivita a mezinárodní autorské zázemí: bude neustále doplňována o aktuální vědecké poznatky (autory hesel jsou nezdědka autoři nových objevů) a bude reagovat na kritické postřehy, náměty a podněty uživatelů.

Třetím originálním specifíkem Encyklopedie antropologie je webová platforma „Nové objevy a výsledky“ (souměřitelná s oborovými časopisy mezinárodní úrovně) přinášející recenzované studie a zprávy o nejnovějších výzkumech a objevech v antropologii a příbuzných disciplínách.

Encyklopedie je určena studentům a badatelům v oblasti antropologie a „příbuzných“ disciplín (areálních studií, archeologie, biokulturologie, biologie, ekonomie, etnologie, filozofie, folkloristiky, genetiky, geologie, historie, kulturologie, lingvistiky, mediálních studií, medicíny, paleontologie, politologie, právních věd, psychologie, religionistiky, sexuologie, sociologie nebo teologie), učitelům a studentům středních i vysokých škol a širší veřejnosti.

Encyklopedie bude *ab initio* zdarma přístupná všem uživatelům internetu – to umožní naplňovat její smysl jako aktuálního vzdělávacího a vědeckovýzkumného nástroje. Encyklopedie bývají totiž po právu považovány za korektní informační příručky *par excellence*. Nad encyklopediemi lze ovšem rozjímat i jinak než ve zmíněném smyslu. Abecední uspořádání encyklopedií a slovníků nabízí lauréatmontovská „náhodná setkání“ („Je krásný ... jako náhodné setkání šicího stroje a deštníku na pitevním stole!“) nesouvisejících či odlišných objektů a myšlenek. Tak se vedle sebe klidně octne cedník, cech, celibát nebo Cellini někde u Cesty osmidílné ... a vznikají mnohá jiná překvapivá sousedství, podněcující fantazii, inspiraci, originalitu a tvořivost. Snad *Encyklopedie antropologie* bude plnit nejen roli příručky, ale i vize surrealistů či francouzského filozofa a literárního teoretika Rolanda Barthesa, jenž ve studii věnované Diderotově *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Encyklopedie aneb výkladový slovník věd, umění a řemesel, 1751–1772) uvádí, „(...) že neexistuje ani jedna obrazová tabule v Encyklopedii, která by nebyla zdrojem mnohem silnějších vibrací, než jaké slibuje jejich sdělná funkce. Tyto jedinečné vibrace jsou vyvolány především úžasem“.

Generální editor: Jaroslav Malina – **Koeditor:** Jan Filipický
Výkonní editoři: Ivo Budil, Eduard Fuchs, Petr Hlaváček, Jan Jordán, Miloš Macholán, Tomáš Mořkovský, Lucie Olivová, František Ondráš, Svante Pääbo, Marie Pardyová, Janusz

Piontek, Ivo Pospíšil, Anna Putnová, Jiřina Relichová, Václav Soukup, Jiří Svoboda, Erik Trinkaus, Břetislav Vachala, Daniel Vaněk, Jiří Vorlíček

Výtvarný editor: Stáňa Bártová

Animace: Vít Všíanský

Redakční rada, konzultanti, recenzenti: Martin Čuta, Andrea Grígelová, Jan Jordán, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Václav Páral, Barbora Půtová, Alena Řiháková, Martin Soukup, Josef Unger, Petra Urbanová *et alii*.

Akademické nakladatelství CERM, Brno – ISBN 978-80-7204-694-2

O realizaci *Encyklopedie antropologie*

se zasloužily laskavou duchovní a hmotnou podporou tyto instituce:

Generální partneři:

Nadace Universitas, Brno

Akademické nakladatelství CERM, Brno

Import Volkswagen Group s.r.o., Divize Volkswagen osobní vozy, Praha

Hlavní partneři:

Dopravní stavby, s.r.o., Brno-Líšeň

Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Kontakt: PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipsky@orient.cas.cz

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Anthropopedia *in spe* Launching the First Interactive Encyclopaedia of Anthropology

JAN FILIPSKÝ¹, JAROSLAV MALINA²

¹ *Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8*

² *Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno*

In a major undertaking, the Department of Anthropology of the Faculty of Science, Masaryk University, Brno, in collaboration with scholars from other universities and the Academy of Sciences of the Czech Republic, has launched an ambitious research project, the first-ever online interactive *Encyclopaedia of Anthropology*. Conceptually, it is – to some extent – akin

to the well-known Wikipedia, the largest and most popular general reference work on the internet, or rather its predecessor, Nupedia, in that it is a web-based, collaborative, free content, interactive and frequently updated resource open to anyone. These similarities apart, the projected “anthropopedia” distinguishes itself by several unique features. In particular, a devoted cadre of eminent specialists in their respective fields, touching upon anthropology, the science of man or the study of humanity, as well as an editorial board assisted by consultants and peer-reviewers will guarantee the validity of its scholarly content and academic eminence of individual entries, which will be periodically revised and updated to reflect the progress in scientific knowledge. Though the basic edition of the web encyclopaedia *in spe* will be in Czech, other language editions can be visualized, depending on the cadre of potential contributors and/or translators.

The blurb available at <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=5> characterizes the creative initiative as follows:

The Encyclopaedia of Anthropology is conceived as a follow-up to *The Dictionary of Anthropology (with consideration of the history of literature and art) or What Every Human Should Know about Humans*. This dictionary was published in 2009 (Brno: Akademické nakladatelství CERM, ISBN 978-80-7204-560-0; the on-line version is available for free at <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/index.html>). Like this dictionary, *The Encyclopaedia of Anthropology* respects the fact that modern anthropology is an interdisciplinary, comparative and holistic field of science seeking answers to fundamental questions relating to humankind: “Where do we come from? What are we like? Where are we heading?” This is based on the knowledge that people and human societies, their origins, developments and transformations are determined by the interrelationship of given facts in areas such as biology, medicine, psychology, society and culture. It is therefore essential in this scientific discipline to engage in holistic research. Anthropology studies the biological variability of humans – the similarities and differences in relation to other biological species (especially our closest relatives – primates). At the same time, it investigates the local socio-cultural variants of the universal structures of human thought and behaviour, their disparities and parallels within the whole continuum of development as well as possible future directions.

What is specific to *The Encyclopaedia of Anthropology* is its original concept, going beyond all other similar works which have been published on this topic anywhere in the world so far. Structurally, it has been designed as an integrated database of knowledge acquired in the fields of human, social and cultural sciences in the context of the development of anthropology and its sub-disciplines, research methods, paradigms and theories. In contrast to standard Anglo-Saxon dictionaries and encyclopaedias, this encyclopaedia broadens the thematic horizon to encompass belles-lettres and the fine arts. It includes a comprehensive list of entries devoted to the area of art culture which has largely been neglected by traditional anthropology. This encyclopaedia could thus be considered

a contribution to the development of the anthropology of art that has so far been insufficiently processed on a world-wide basis as well as an enrichment of the epistemological foundations of general anthropology. Some other original aspects of *The Encyclopaedia of Anthropology* are its interactivity and range of international backgrounds of the authors: the work will be continuously updated with the latest scientific knowledge (the authors of the entries are often discoverers of new findings) and it will be possible to respond to critical remarks as well as user feedback and suggestions.

Another original feature of *The Encyclopaedia of Anthropology* is its web platform "New Discoveries and Findings" (commensurate to scientific journals of international calibre) delivering reviewed studies and reports on the latest research and discoveries in anthropology and related disciplines.

The encyclopaedia is meant for students and researchers in the area of anthropology and related disciplines (area studies, archaeology, astronomy, bioculturology, biology, computer science, economics, ethnology, philosophy, folklore studies, genetics, geology, history, cultural studies, linguistics, mathematics, media studies, medicine, palaeontology, political science, law, psychology, religious studies, sexology, sociology and theology) as well as for teachers and students of secondary schools and universities and for the general public.

The encyclopaedia will be *ab initio* free of charge and accessible to all users of the internet – this will make it possible to fulfil its purpose as an up-to-date educational and scientific research tool. As a matter of course, encyclopaedias tend to be rightfully considered as regular reference resources *par excellence*. But they can also be speculated upon in another sense. The alphabetical order of individual entries in encyclopaedias and dictionaries offer lauréatian "accidental encounters" ("Beautiful ... as the accidental encounter, on a dissecting table, of a sewing machine and an umbrella.") of unrelated or different objects and ideas. Thus we can easily find, side by side, cannibalism, capitalism, celibacy and Crow-Omaha systems in the neighbourhood of death ..., and there arise other surprising neighbourly relations stimulating fantasy, inspiration, originality and creativity. Hopefully, *The Encyclopaedia of Anthropology* will fulfil not only the role of an information handbook, but also the vision of surrealists or the French philosopher and literary theoretician Roland Barthes, who in his study devoted to Diderot's *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751–1772) states that "(...) there is not one plate of the Encyclopédie that does not vibrate well beyond its demonstrative intent. This singular vibration is above all an astonishment".

Editor-in-chief: Jaroslav Malina – Co-editor: Jan Filipický

Executive editors: Ivo Budil, Eduard Fuchs, Petr Hlaváček, Jan Jordán, Miloš Macholán, Tomáš Mořkovský, Lucie Olivová, František Ondráš, Svante Pääbo, Marie Pardyová, Janusz Piontek, Ivo Pospíšil, Anna Putnová, Jiřina Relichová, Václav Soukup, Jiří Svoboda, Erik Trinkaus, Břetislav Vachala, Daniel Vaněk, Jiří Vorlíček

Art Editor: Stáňa Bártová

Animation: Vít Všianský

Editorial council, consultants, reviewers: Martin Čuta, Andrea Grígelová, Jan Jordán, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Václav Páral, Barbora Půtová, Alena Řiháková, Martin Soukup, Josef Unger, Petra Urbanová et alii.

Akademické nakladatelství CERM, Brno – ISBN 978-80-7204-694-2

The following institutions have provided generous spiritual and material support in the making of The Encyclopaedia of Anthropology:

General partners

Nadace Universitas, Brno

Akademické nakladatelství CERM, Brno

Import Volkswagen Group s.r.o., Divize Volkswagen osobní vozy, Praha

Main partners

Dopravní stavby, s.r.o., Brno-Líšeň

Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Contact: PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipsky@orient.cas.cz

Contact: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Nové muzeum a antropologicko-archeologická expozice ve Vedrovicích

New Museum and Anthropological /Archaeological Exhibition in Vedrovice

TOMÁŠ MOŘKOVSKÝ

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno

Obec Vedrovice, nacházející se v jihomoravském kraji asi 40 km jihozápadně od Brna, je mezi odbornou veřejností známá bohatými archeologickými nálezy. Významné nálezové lokality se nacházejí v katastru obce a přilehlém okolí, zejména na úpatí komplexu Krumlovského lesa. První amatérské výzkumy zde začaly již koncem 19. století a od 60. let 20. století je oblast systematicky zkoumána pracovníky archeologického oddělení Moravského zemského muzea. Nejvýznamnější objevy pocházejí z období neolitu. Bylo zde odkryto pohřebiště a ohrazené sídliště lidu s lineární keramikou a sídliště a dva

rondely (ohrazené kruhové areály) lidu s moravskou malovanou keramikou. Unikátní je zejména pohřebiště lidu kultury s lineární keramikou, které svým rozsahem představuje jednu z největších objevených nekropolí této kultury.

Kulturně-historický význam těchto lokalit byl donedávna znám spíše jen odborníkům. Laická veřejnost měla možnost seznámit se s některými nálezy v expozicích Moravského zemského muzea v Brně, ale v samotné obci a jejím okolí nebyly dosud podmínky pro větší propagaci a prezentaci tohoto kulturně-historického dědictví.

V nedávné době se však situace zásadním způsobem změnila. V srpnu roku 2010 bylo ve Vedrovicích slavnostně otevřeno nové muzeum a informační centrum. Byl tak završen několikaletý projekt renovace a přestavby chátrající budovy fary a její proměna na moderní kulturní centrum obce. V přízemí budovy se nachází muzeum, ve kterém mohou návštěvníci zhlédnout expozici věnovanou nejvýznamnějším archeologickým nálezům z lokalit v katastru obce a nedalekého území Krumlovského lesa. Je zde umístěno také informační centrum, kde mohou místní i turisté získat informace o Vedrovicích a mikroregionu Moravskokrumlovsko. Jeho součástí je i obecní knihovna a počítačové centrum s veřejným internetovým přístupem. V prvním patře objektu se nachází přednášková místnost s kapacitou 40 osob, vybavená dataprojektorem, promítacím plátnem a laptopem. Spolu s patričním zázemím (vybavená kuchyňka a sociální zařízení) je vhodná pro pořádání přednášek, workshopů či prezentací různých zájmových skupin.

Vlastní muzejní expozice se nachází ve třech místnostech v přízemí budovy. Ač rozsahem nevelká, je velmi dobře koncipována a jistě stojí za zhlédnutí. Její hlavní část se zaměřuje na období neolitu, kdy se na území dnešních Vedrovic usazovali první zemědělci. Návštěvníci zde mohou spatřit repliky i originály nálezů ze sídliště a pohřebiště kultury s lineární keramikou a sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou. Samostatnou menší část expozice pak tvoří nálezy pocházející z lokalit Krumlovského lesa, známých již od paleolitu těžbou rohovců. Vystavované nálezy jsou doplněny grafickými panely s bohatou obrazovou i textovou dokumentací. Panely přibližují návštěvníkům jednotlivé nálezy i obecnější témata týkající se historie výzkumů či různých aspektů života neolitických kultur. Všechny doprovodné texty jsou v češtině i v angličtině, takže ani zahraniční návštěvníci nejsou ochuzeni o kvalitní informace. Část expozice je zaměřena antropologicky. Tato část zahrnuje zejména ukázky pohřebního ritu či patologií a zranění, nalezených na kosterních pozůstatcích z unikátního pohřebiště kultury s lineární keramikou.

Nové muzeum ve Vedrovicích určitě stojí za prohlídku. Expozice je velmi kvalitně zpracována a jistě bude sloužit ke zvýšení informovanosti místních i turistů o bohatém kulturně-historickém dědictví obce a jejího okolí.

Obr. 1. Pohled na část expozice v muzeu ve Vedrovicích. Foto: S. Bártová.

„Muzeum a informační centrum Vedrovic“ bylo realizováno v období od října 2008 do července 2010 za finanční podpory Regionálního operačního programu Jihovýchod. Partnery projektu byly Živé pomezí Krumlovsko-Jevišovsko, Moravské zemské muzeum v Brně a Mikroregion Moravskokrumlovsko, investorem byla obec Vedrovice v čele se starostkou Mgr. Annou Gigimovovou. Odborný scénář antropologicko-archeologické expozice: RNDr. Marta Dočkalová, Ph.D., a doc. PhDr. Martin Oliva, Ph.D., grafika a výtvarné řešení expozice Stáňa Bártová.

Bližší informace o muzeu, pořádaných akcích, cenách, či návštěvních hodinách jsou dostupné na internetových stránkách <http://www.vedrovic.cz/cz/muzeum.php>.

Kontakt: Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničná 5, 603 00 Brno, e-mail: tmorkovsky@email.cz.

Recenze / Reviews

Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk

The Dictionary of Anthropology or What Every Human Should Know about Humans

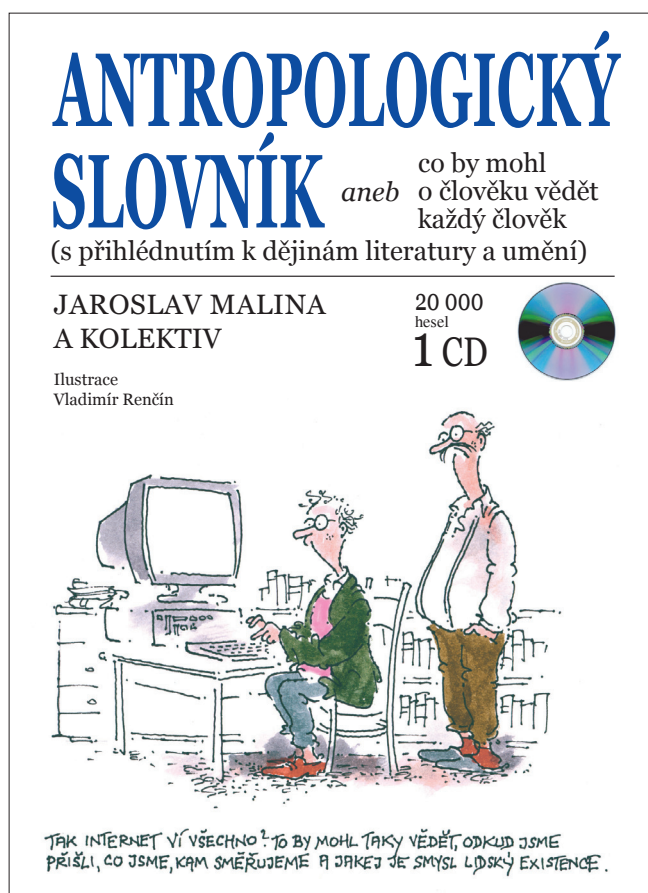
EDUARD FUCHS

Ústav matematiky a statistiky Přírodovědecké fakulty
Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Současné univerzitní studium se v jednom – a nutno říci, že základním – bodu odchýlilo od původních představ, co by mělo toto vzdělávání představovat. Organizace studia, pokračující specializace, informační exploze, to vše způsobilo, že současní studenti, a tedy i budoucí učitelé, jsou sice seznamováni se základy svého oboru, jen výjimečně však během svého studia poznávají stav oborů příbuzných a vůbec pak již jejich studium nezahrnuje poznatky z „druhé břehu“. Tím rozumím stav, kdy například studenti přírodních věd, pokud k tomu sami netíhnou, nepoznávají a neznají současnou architekturu, hudbu, výtvarné umění, filozofii atd. a studenti humanitních předmětů nevědí nic o vývoji přírodních věd, matematiky apod.

A tak na školách dnes zhusta působí učitelé matematiky a přírodních věd, kteří necítí potřebu navštívit galerii či jít na koncert, sledovat literaturu atd. a ani si neuvědomují, jak tím ochuzují sami sebe a taky své žáky a studenty, protože jim nemohou vysvětlit pozoruhodné předivno souvislostí matematiky a umění. A současně zase výtvarnou či hudební výchovu nebo filozofii vyučují pedagogové, kteří se mnohdy ještě holdbají tím, že matematiku nikdy neměli rádi a nikdy jí nerozuměli. A neuvědomují si, že v tom případě nemohou nikdy opravdu kvalitně učit své předměty, protože onomu výše zmíněnému „předivnu“ zase nerozumějí „z druhé strany“.

Ptáte se, jak to souvisí s *Antropologickým slovníkem* uváděným v nadpisu této recenze? Jaroslav Malina, který s rozsáhlým kolektivem spoluautorů čítajícím stovky jmen slovník napsal a sestavil, dlouhodobě a cílevědomě pracuje na tom, aby alespoň ve svém oboru překračoval výše zmíněné bariéry. Slovník, který na sklonku roku 2009 vyšel v Akademickém

nakladatelství CERM Brno, je jedinečným dokladem tohoto jeho úsilí. Ačkoliv je primárně určen studentům antropologie, je vynikajícím pramenem informací z archeologie, ekonomie, lingvistiky, sociologie, dějin umění, dějin vědy atd., atd. Učitelé a studenti i jiných oborů než antropologie i další zájemci zde najdou řadu hesel z dějin matematiky, informatiky, astronomie, fyziky a dalších spřízněných oblastí a předpokládám, že je zaujmou i mnohá další hesla. O rozsáhlosti slovníku svědčí i to, že byl původně koncipován jako dvousvazkové dílo, které se však rozrostlo natolik, že by muselo být vydáno v podstatně větším počtu svazků. Zvoleno tedy bylo dle mého soudu optimální řešení. Knižně vyšel slovník jako půvabná

knížka o 304 stranách. V ní jsou uvedena ukázková hesla demonstrující široký záběr slovníku, ke knize vtipně ilustrované Vladimírem Renčínem je pak připojeno CD, na němž je více než 20 000 hesel. Většina hesel přitom nemá klasický stručný „encyklopedický“ charakter, ale jsou to obsáhlé a současně čtivé články shrnující vše podstatné o dané problematice.

Tato kniha by neměla chybět v knihovně žádného učitele. A na závěr zpráva, která jistě čtenáře potěší. Kompletní slovník je volně přístupný i na internetu na stránkách Masarykovy univerzity. Na stránce <http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/prif/ps09/antropol/web/index.html> je uvedena pdf verze knihy i přiloženého CD. Studenti i učitelé všech stupňů škol tak mají k dispozici rozsáhlý soubor hodnotných a ověřených informací z řady oborů.

O tom, že zpřístupnění slovníku na internetu není pouze libivou deklarací, jednoznačně svědčí fakt, že za necelý rok existence si tuto verzi prohlédlo již na 30 000 uživatelů.

Kontakt: Doc. RNDr. Eduard Fuchs, CSc., Ústav matematiky a statistiky Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno, telefon: 549 493 858, e-mail: fuchs@math.muni.cz.

Klímův příspěvek k poznání (a údivu z) našeho těla

Klíma's Contribution to the Knowledge of (and Wonder at) Our Body

JIŘÍ GAISLER

Ústav botaniky a zoologie Přírodovědecké fakulty
Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Milan Klíma je emeritní profesor anatomie na Univerzitě Johanna Wolfganga Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem ve Spolkové republice Německo. Původním povoláním je biolog zaměřený na zoologii obratlovců. V letech 1951–1956 vystudoval Univerzitu Karlovu v Praze a pak pracoval více než 10 let v Laboratoři a později Ústavu pro výzkum obratlovců

ČSAV v Brně. Kromě ekologicky zaměřených výzkumů se již během brněnského působení zabýval morfologií a embryologií, například srovnávacím studiem hrudní kosti ptáků nebo vývojem srsti netopýřů. Od roku 1958 byl vedoucím morfologického oddělení tohoto ústavu. Zájem o anatomii a histologii ho přivedl ke spolupráci s několika domácími i zahraničními kolegy na lékařských fakultách a po emigraci v roce 1968 na jedné z těchto fakult našel zaměstnání. Postupně se habilitoval a získal titul univerzitního profesora. Dlouhá léta přednášel lidskou anatomii, samozřejmě v němčině, a vedl pitvěvní praktiku. Před dvěma lety byl požádán, aby se k pitvám vrátil a tuto nabídku přijal, takže pitvá i v tomto podzimním semestru roku 2010. Jeho pitvám často přihlížejí i asistenti lékařské fakulty. Kromě toho je světově uznáván jako odborník na anatomii a ontogenetický vývoj kytovců (Cetacea).

Uvedené zaměření se týká jen jedné stránky osobnosti profesora Klímy, tou druhou je umělecká činnost. Je vynikajícím realistickým malířem a ilustroval nejprve mnoho zoologických publikací, později přispěl také do lékařsky zaměřených časopisů, učebnic a anatomických atlasů. Je autorem pětidílného atlasu anatomie člověka, kromě toho působil několik semestrů jako hostující profesor na frankfurtské Akademii výtvarných umění. Vedle realistických ilustrací však Klíma tvoří mnohdy rozměrné obrazy připomínající surrealistická díla. Většinou vycházejí ze skutečných anatomických a histologických struktur, které však autorova fantazie přetváří a kombinuje s jinými jevy. Sám autor označuje tuto dnes už mnoho desítek obrazů zahrnující řadu termínem „fantastická anatomie“. Aby toho ještě nebylo dost, nutno dodat, že Klíma se zajímá o výtvarné umění také teoreticky a vášnivě rád fotografuje gotické katedrály a jejich výzdobu.

Díky příznivým okolnostem jsem styky s bývalým spolupracovníkem z Ústavu pro výzkum obratlovců nikdy nepřerušil. V letech 1981–1983 jsem působil na jedné univerzitě v severním Alžírsku a při každé cestě tam a zpět jsem se u Klímů nedaleko Frankfurtu zastavil. Po naší sametové revoluci začal Milan pravidelně navštěvovat starou vlast a činí tak dodnes. Kdysi ještě v Německu mi říkal, že by rád přispěl do českého písemnictví nějakou knihou, buďto o malířství nebo o anatomii člověka. Nakonec napsal obě. Ta první se jmenuje *Cestou za uměním*, má 104 strany textu, 80 většinou barevných ilustrací a vydal ji v roce 1999 Junák – svaz skautů a skautek ČR v Praze. K tomu je potřeba ještě dodat, že Milan je také dlouholetým členem Junáka a dodnes na junácké srazy do Čech jezdí. Druhá kniha má titul *Záhady lidského těla* s podtitulem *Člověk – tvor nedokonalý*, má 160 stran včetně nebarevných ilustrací plus 16 nečíslovaných stran barevných příloh a vydalo ji v roce 2008 nakladatelství Euromedia Group v Praze. Tato kniha je předmětem recenze.

Jak si laskavý čtenář asi domyslí, Klímova kniha není klasikou učebnicí anatomie člověka. Z lidské anatomie si vybírá jen určité stránky, respektive orgánové soustavy, často se detailně věnuje evoluci, přičemž autor využívá své vynikající znalosti vývoje savců a knihu provází jak realistickými kresbami, malbami a schématy, tak obrazy z cyklu fantastické anatomie. Za názvem každého z reprodukováných fantastických

kých obrazů je upřesněno, která anatomická nebo histologická struktura, případně co ještě, autora inspirovalo. Těžko se to popisuje, uvedme proto příklad. Za názvem „Blíženci“ je podtitul „Krevní buňka eosinofilní granulocyt se zdvojeným jádrem, hvězdná mlhovina NGC 604“.

V krátkém úvodu předkládá autor hlavní otázky, jimiž se kniha zabývá. Jedna za všechny: „Znáte alespoň hlavní vývojové linie, jež vedly až k dnešnímu člověku moudrému, který, jak jste jistě už postřehli, vůbec není moudrý?“ Ve stejném duchu pokračuje první kapitola s názvem: „Jsme korunou všeho stvoření?“ Autor v ní probírá některé nevýhody naší anatomie, které jsou výsledkem předchozího fylogenetického vývoje, například překřížení dýchacích a trávicích cest v krku nebo potíže pohybového aparátu a srdeční činnosti způsobené vzpřímením postavy a bipední lokomocí. Přímo fascinující je následující kapitola „Jak jsme se vzpřímili“, v níž Klíma rozvíjí hypotézu, jak a proč u našich předků došlo k přechodu od brachiace na stromech k bipedii na zemi. Na zem se totiž spustili i jiní brachiátoři, z nichž člověku jsou geneticky nejbližší šimpanzi. Jenže ti chodí a běhají obvykle po čtyřech, přičemž se opírají o hřbetní strany prstů na rukách, což se označuje jako kotníková chůze (anglicky: knuckle walking). Šikovné ruce jsou společným znakem všech primátů, ale až u rodu *Homo* došlo k jejich úplnému uvolnění pro jiné činnosti, než je pohyb z místa na místo. Jaké to mělo kolosální důsledky, popisuje další kapitola „Citlivý nástroj i krutá zbraň“. Dozvídáme se, že máme nejpohyblivější ruce ze všech živých tvorů a mnoho podrobností třeba o síle a funkci jednotlivých prstů, mimořádné koncentraci hmatových tělísek v kůži prstových bříšek nebo o obraze ruky v mozku. Logicky pak navazuje kapitola „Nejdokonalejší hmota v naší galaxii?“ věnovaná nervové soustavě a zejména mozku. Přes neuvěřitelné soustředění nervových buněk v kůře lidského mozku (15–30 miliard) není podle autora naše mozková kůra zcela dokonalá, ale jako každá jiná tkáň má své přednosti i nedostatky.

Poslední kapitola s názvem „Proč nemáme v mozku zabudovanou morálku“ rozvíjí myšlenku o nedokonalosti našeho mozku, respektive poukazuje na různé paradoxy, které vyplývají z mimořádné expanze jedné jeho složky. Tato kapitola přináší mnoho informací, například o hormonech a agresivitě, ontogenetickém vývoji mozku savců a jmenovitě člověka, o reflexech, instinktech, inteligenci a paměti. Jsou zde však také tři podkapitoly, které velmi kriticky hodnotí příčiny pu-

tování Svatojanskou cestou do španělského města Santiago de Compostela. Zařazení těchto podkapitol považuji za problematické, ani ne tak pro určitou kritiku katolické církve ze strany autora, ale proto, že se vymyká zaměření knihy, do které prostě nepatří. To je ale také jediná výtku, kterou k obsahu recenzované knihy mám. Závěrečné zamyšlení, co je hybnou silou vývoje lidského chování a autorovo krédo, že „tolerance je silnější než nejtvrďší agrese“, je možno jen ocenit. Recenzovanou knihu doporučuji všem zájemcům o antropologii, a to nejenom jako zdroj informací, ale také pro zábavu a k zamyšlení.

Kontakt: Prof. RNDr. Jiří Gaisler, DrSc., Ústav botaniky a zoologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno, e-mail: gaisler@sci.muni.cz

Popularizace vědy / Popularization of Science

Permakultura?

Mojmír Vlašín

Ekologický institut Veronica, Panská 9, 602 00 Brno

PERMACULTURE?

ABSTRACT The principles of ethical cultural behavior, devoting a just share to the care for Earth and care for people is the keystone to the approach of designing sustainable human settlements and means of obtaining subsistence. By applying the natural ecosystems' laws on human society and by requiring individually active approach to environmental care the concept of permaculture attempts to positively change the currently ecologically unsustainable situation.

KEY WORDS permaculture; sustainability; just share; care for the Earth; natural plant properties

ABSTRAKT Princip etického kulturního chování, věnování spravedlivého podílu péči o Zemi i péči o lidi je základem přístupu navrhování trvale udržitelných lidských sídel a způsobů získávání obživy. Aplikací zákonitostí přírodních ekosystémů na lidskou společnost a požadováním individuálně aktivního přístupu k péči o své prostředí se koncept permakultury pokouší o pozitivní změnu aktuálně ekologicky neudržitelné situace.

KLÍČOVÁ SLOVA permakultura; trvalá udržitelnost; spravedlivý podíl; péče o Zemi; přirozené vlastnosti rostlin

Ve starších slovnících cizích slov bychom tento výraz marně hledali. Ve *Wikipedii* (2010) nalezneme: Permakultura (z angličtiny: *permaculture*) je koncepce přístupu k zemědělství, přírodě a životnímu prostředí obecně, tak, aby bylo na hranici nebo ještě lépe za hranicí trvalé udržitelnosti. Ale ani tato definice není výstižná.

Permakulturu objevil, nazval a do světa uvedl Bill Mollison spolu s Davidem Holmgrenem v Austrálii před více než třiceti lety (Mollison – Holmgren 1978). Definovali ji jako: systém pro navrhování trvale udržitelných lidských sídel, který uspokojuje potřeby člověka i krajiny a vytváří tak harmonicky fungující celek podobný přírodním ekosystémům. V určitém zobrazení je to kultura (v duchovnějším slova smyslu filozofie), která konání svých stoupců povyšuje nad pouhé vegetativní bytí a která od jedince vyžaduje změnu myšlení a změnu vztahu k okolnímu prostředí.

Mollison si uvědomoval rozdíl mezi přirozenými ekosystémy a společností ovlivněnými lidskou činností, která vykazova-

la známky trvalé neudržitelnosti (Mollison 1988). Přírodní systémy však neustále přežívaly a vyvíjely se. Mollison pozoroval, že se řídí určitými zákonitostmi a ty se dají aplikovat i na lidskou společnost. Přišel tedy s pozitivním řešením, jak začít situaci měnit na trvale udržitelnou, právě pomocí aplikace přírodních zákonů do lidské společnosti. Permakultura je založena i na moudrosti tradičního zemědělství a zároveň zahrnuje také moderní vědecké poznání (Mulligan – Hill 2001). Ve stejnou dobu na mnoha místech světa si i další lidé uvědomovali vážnost situace, začali sami vytvářet podobné systémy a později se přidali k permakultuře. U nás má největší zásluhu na rozšíření permakultury Karol Končko: Založil v tehdejší Československu nevládní organizaci „Společnost dýchavé údolí“ se sídlem v Revúci.

Permakultura je svým způsobem ochranná známka, tak jako například ekologické zemědělství. Permakulturní principy (stejně jako principy ekologického zemědělství) ale může praktikovat každý, komu je to sympatické.

Základem etického permakulturního chování je věnovat spravedlivý podíl (svého času, peněz a surovin) péči o Zemi (to znamená o všechno živé i neživé, půdu, vodu, vzduch i přírodní druhy a jejich biotopy) a péči o lidi (to znamená zabezpečení našich základních potřeb: potravin, příbytku, vzdělání, přátelských mezilidských vztahů i uspokojivého zaměstnání). Klíčem ve vztahu člověka k okolnímu světu je nahradit konkurenci spoluprací.

Každá živá věc má svou hodnotu sama o sobě, bez ohledu na její „nulovou“ ekonomickou hodnotu (cenu).

Permakultura však poskytuje i zcela praktické návody. Tak třeba násilné rytí je možno nahradit šetrným nastýláním (mulčováním). Pokud „permakulturista“ přece jen někdy obrací zem, je to proto, že z ní vydobývá tu brambory, řepu, tu topinambury anebo mrkev. Půdu před zárostem nežádoucími rostlinami kryje mulčem ze sena, kůry, listů či papíru.

Permakultura doporučuje nepoužívat „zbraně hromadného ničení“ – umělé pesticidy ani energeticky náročná chemická hnojiva. Využívá se přirozených vlastností rostlin: některé se mají rády a vzájemně si pomáhají od škůdců, jiné se nesnášejí, je vhodné je sesadit tak, aby se jim to líbilo. Pak dají slušnou úrodu.

Přírodní ekosystémy jsou věkově, prostorově a druhově pestré. To znamená, že obdélníkový záhon mrkve vysazený v řádcích a v jeden okamžik je totálně nepřirozený. Přirozenější je nepravidelný útvar, na kterém rostou stromy a keře a v podrostu několik druhů plodin zasetých v různých obdobích roku. Takový „jedlý“ ekosystém přináší s minimálním vynaložením energie více potravin než třeba obilné pole.

Na výrobu energie se používají přednostně nízkoenergetické ekologické (sluneční, větrné, vodní) a biologické (rostliny, zvířata) systémy. Podobně jako v přírodě, kde nevznikají

žádné odpady, jsou v permakulturních systémech minimální odpady, téměř vše se recykluje.

Permakultura je tedy určitý postoj ke světu nejen pro ty, kteří drží v ruce pero (dnes by se řeklo – tlučou do klávesnice), ale i pro ty, kteří drží v ruce lopatu (dnes by se řeklo – lopatu). Pokud se chcete dozvědět víc nebo se přidat, navštivte www.permakultura.cz.

LITERATURA

- Mollison, Bill (1988) *Permaculture: A Designer's Manual*. Tyalgum, NSW: Tagari Publishing.
 Mollison, Bill – Holmgren, David (1978): *Permaculture One: A Perennial Agriculture for Human Settlements*. Melbourne: Transworld.
 Mulligan, Martin – Hill, Stuart (2001): *Ecological Pioneers: A Social History of Australian Thought and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

AUTOR

Vlašín, Mojmír (17. 11. 1954, Brno), český zoolog a ekolog, politik, brněnský zastupitel za Stranu zelených. Vystudoval Přírodovědeckou fakultu Masarykovy univerzity, obor biologie. V současnosti je zaměstnán v Ekologickém institutu Veronica (součást Českého svazu ochránců přírody), externě vyučuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity a je soudním znalcem v oboru ochrana přírody. Ve vědecké oblasti se zabývá především ochranou netopýrů, obojživelníků a plazů. Zabývá se preventivní ochranou životního prostředí, začátkem 90. let minulého století spolu s Alešem Máchalem napsali knížku *Desatero domácí ekologie*; název této knihy časem zdomácněl a používá se pro dobrovolné a preventivní možnosti ochrany životního prostředí každého jednotlivce.

Kontakt: RNDr. Mojmír Vlašín, Ekologický institut Veronica, Panská 9, 602 00 Brno, e-mail: mojmir@vlasin.cz.

S kanónem na vrabce aneb úkladná vražda pomocí polonia 210

Miloslav Pouzar

Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice

OVERKILLING OR MURDER WITH USING POLONIUM 210

ABSTRACT Article deals with Alexander Litvinenko assassination in November 2006. Basic chemical, physical and toxicological characteristics of ^{210}Po are reviewed. Typical symptoms of Acute Radiation Syndrome are explained together with detailed description of Litvinenko case report. Special attention is paid to the actual research on health risk of individuals accidentally exposed to polonium-210 during the incident.

KEY WORDS Alexander Litvinenko; polonium 210; Acute Radiation Syndrome; ionising radiation; public health risk

ABSTRAKT Článek je věnován úkladné vraždě bývalého příslušníka ruské tajné služby (FSB) Alexandra Litviněnka spáchané v listopadu roku 2006. V textu jsou shrnuty základní chemické, fyzikální a toxikologické charakteristiky jedu použitého k jeho zavraždění, jímž byl radioizotop polonium 210. Dále jsou popsány symptomy akutní nemoci z ozáření spolu s detailním popisem Litviněnkovy kazuistiky. Zvláštní důraz byl pak věnován aktuálnímu výzkumu zaměřenému na studium zdravotních rizik, jimž byli v průběhu incidentu vystaveni lidé pobývající na místech spojených s vraždou.

KLÍČOVÁ SLOVA Alexandr Litviněnko; polonium 210; akutní nemoc z ozáření; ionizující záření; populační zdravotní riziko

V jedné velké zemi žil muž, který se živil shromažďováním tajných informací pro svého vládcu. Přitom se však dozvěděl o svém vládcu divné věci, a tak, navzdory doživotnímu a neodvolatelnému slibu mlčenlivosti, promluvil. Nikoli však do vrby, jak to po generace před ním činivali poučení důvěrníci jiných vládců, ale na tiskové konferenci. Následoval útěk za hranice a změna profese. Nutno říct, že ne zrovna šťastná změna. Bývalí špióni by se totiž zcela jistě neměli vydávat na spisovateckou dráhu. Tedy alespoň ne v případě, že mají v plánu být pochováni až poté, co si pochovají své vnuky. Smrt si pro našeho muže nepřišla prostřednictvím kulky či železné tyče, jak bývalo v zemi jeho původu už po léta zvykem, ale prostřednictvím unikátního a v historii dosud nepoužitého jedu. Zadávatel vraždy byl jedním onoho muže rozhořčen natolik, že neváhal za tento jed vydat částku odpovídající miliardě českých korun a vykonavatel zase použil dávku, která by dokázala nešťastného ex-špióna zabít několikrát. Navíc se v průběhu přepravy a aplikace smrtícího přípravku ocitlo ve vážném ohrožení několik set nevinných lidí. Skutečně velká demonstrace síly a nenávisti. Zavražděný muž se jmenoval Alexandr Litviněnko, jedem použitým k jeho umlčení bylo polonium 210 a o vražid i objednateli vraždy se šušká mnohé ...

ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ^{210}Po

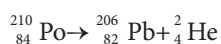
Prvek, který se nachází na 84. místě periodické tabulky, objevil v roce 1898 Maria-Curie Skłodowska a její manžel Pierre Curie. Pojmenován byl podle země původu objevitelky – polonium. V přírodě se tento prvek vyskytuje jako stopový kontaminant (0,1 mg v tuně) uranových rud a některé jeho izotopy vznikají jako produkt přirozeného radioaktivního rozpadu thoria, aktinia a uranu. Všechny 28 známých izotopů polonia je radioaktivních. Izotop ^{210}Po , který má ve svém atomovém jádře 82 protonů a 128 neutronů (celkem tedy 210 částic), byl dříve znám též jako Radium F. Jedná se o alfa zářič s poločasem rozpadu 138 dní. Významnější množství tohoto izotopu je obtížné získat extrakcí z přírodních rud, proto se nejčastěji připravuje v jaderném reaktoru, kde je proudem neutronů ozařován terčik z přírodního bismutu. Ve 40. letech minulého století byla intenzivně studována možnost využití polonia 210 v neutronových iniciátorech jaderných zbraní. V současnosti vyrábí několik firem v USA neutralizátory statické elektřiny (zařízení zabraňující usazování prachu například v elektro-technickém průmyslu) obsahující tento izotop. Podstatná část spotřeby ^{210}Po v USA je kryta dovozem z Ruské federace (8g měsíčně) (Roessler 2007). Významným zdrojem ^{210}Po z pohledu ochrany veřejného zdraví je zejména tabákový dým.

RADIOAKTIVITA ^{210}Po

V důsledku spontánního rozpadu těžkých atomových jader (radioaktivní rozpad) dochází k emisi tří typů ionizujícího záření – α částic (heliová jádra), β částic (elektrony či pozitrony) a γ záření (vysokoenergetické elektromagnetické vlnění). Jednotlivé typy záření se zásadně liší svou schopností prostupovat materiálem a také svými ionizačním potenciálem.

Ionizující záření může při interakci s látkami v našem těle způsobovat jejich rozpad na nabitě částice (ionty, volné radikály). Rozpad chemických vazeb může mít devastující účinky na životaschopnost buněk, zejména pokud jsou zasaženy důležité enzymy či molekuly DNA. K závažnému poškození organismu dochází též v důsledku vysokoenergetické ionizace molekul vody. Tímto procesem vznikají silně reaktivní hydroxylové radikály ($\bullet\text{OH}$), které mohou působit na důležité buněčné struktury ještě zhoubněji než samotné záření. Je-li organismus vystaven účinkům ionizujícího záření, může dojít k zástavě buněčného dělení (cytostatický efekt), k buněčné smrti (nekróza) či k maligní transformaci buněk (mutagenní či karcinogenní účinek) (Kennish – Currie 2007).

Radioaktivní rozpad ^{210}Po probíhá podle následující rovnice:

Z 10 mikrogramů chloridu polonia (PoCl_2) se uvolní během jedné sekundy 10^9 těchto jader (aktivita odpovídající $10 \mu\text{g}$ PoCl_2 je tedy 1 GBq – giga Bequerel). Energie produkovaná rozpadem čistého izotopu (140 W/g) je tak velká, že se 0,5 g této látky dokáže samovolně zahřát na teplotu 500°C za současné emise jasně modrého záření.

Alfa částice (^4_2He) emitovanou v důsledku radioaktivního rozpadu atomového jádra dokáže zastavit list papíru či oděv. Tato částice také není schopna projít neporaněnou lidskou kůží. Její ionizační potenciál a s ním spojené biologické účinky jsou však při stejné úrovni absorbované energie asi 20krát silnější, než je tomu v případě γ záření, k jehož odstínění je třeba několik cm olova. Chceme-li tedy někoho zabít pomocí alfa zářiče, musíme zajistit, aby ho naše oběť pozřela či vdechla, případně si ho nechala do těla vpravit injekcí.

TOXICITA ^{210}Po

Při požití zůstává 50–90 % polonia 210 zachyceno v trávicím traktu, odkud je posléze vyloučeno stolicí. Zbylá část se vstřebává do krve, kde je polonium zachyceno v červených krvinkách. Jejich prostřednictvím pak dochází k distribuci ^{210}Po do měkkých tkání. Nejvyšší koncentrace daného izotopu lze pak nalézt v játrech (30 %), v ledvinách (10 %), v kostní dřeni (10 %) a ve slezině (5%). Zbylých 45 % prvku je pak rovnoměrně rozptýleno po celém těle. Na rozdíl od ostatních alfa zářičů je podíl ^{210}Po zachycený v kostní dřeni výrazně nižší. Biologický poločas (doba za kterou se z organismu vyloučí polovina absorbované látky) se pohybuje mezi 30–50 dny. Odhadovaná smrtelná dávka ^{210}Po pro člověka je při orální aplikaci asi 10–30 mikrogramů. V případě inhalace může být

až pětkrát nižší (Jefferson – Goans – Blain – Thomas 2009). Pokud je tělo zasaženo dávkou ionizujícího záření přesahující 1 Gy (Gray = $\text{J}\cdot\text{kg}^{-1}$), dochází k manifestaci symptomů akutní nemoci z ozáření. Tato nemoc má čtyři fáze, jejichž průběh je závislý na absorbované dávce. Úvodní fáze se nazývá prodromální. Projevuje se nevolností, zvracením, průjmami, horečkou, extrémní nervozitou a zmateností, někdy též ztrátou vědomí. V této fázi již začíná být zřetelný úbytek červených a bílých krvinek i krevních destiček. Po několika minutách až dnech následuje tzv. latentní fáze, během níž se stav pacienta zdánlivě zlepšuje navzdory pokračujícímu úbytku krevních buněk a odumírání epitelu trávicího traktu. Tato fáze může trvat až šest týdnů. Po ní přichází fáze manifestace nemoci, která je charakterizována rozvratem imunitního systému a krvácením sliznic, což jsou sekundární projevy poškození kostní dřene. V důsledku dehydratace též dochází k závažným změnám ve složení tělních elektrolytů. Během 2–3 týdnů pak přichází smrt nebo postupné uzdravování (Le 2007).

PŘÍPAD LITVINĚNKO

Dne 1. listopadu 2006 byl do nemocnice v severním Londýně přijat třiačtyřicetiletý muž atletické postavy se závažnými trávicími obtížemi. Zdravotní stav pacienta, který se představil jako spisovatel, se rychle zhoršoval. Docházelo u něho k vypadávání vlasů a pancytopenii (rapidní pokles hladiny všech typů krevních buněk). Symptomy odpovídaly nemoci z ozáření, případně otravě thaliem. Moč a krev pacienta byly proto podrobeny chemické a radiační analýze. Ve vzorcích moči byly zjištěny ultra-stopové koncentrace thalia, které však nemohly vyvolat tak závažné zdravotní komplikace. Testy na přítomnost gama zářičů byly negativní. Lékaři tedy začali testovat další možné příčiny pacientova kritického stavu zahrnující exotické toxiny a málo běžná virová či bakteriální onemocnění. Protože pacient nereagoval na žádný z navržených způsobů léčby, byla jeho moč zaslána do specializovaných laboratoří BAWE (Britain's Atomic Weapons Establishment), kde byla zjištěna významná hladina blíže nespecifikovaného alfa zářiče. Pacient zemřel 23. listopadu 2006, několik dní po převozu do jiné londýnské nemocnice. Nedlouho poté byla jako příčina jeho smrti určena otrava poloniem 210. Odhadované množství pacientem požitého radionuklidu přesahovalo 1 GBq.

Včasná diagnóza akutní nemoci z ozáření, která vznikla v důsledku masivní intoxikace poloniem 210, byla obtížná hned z několika důvodů. Mimo jiné je třeba vzít v úvahu, že Litviněnko byl zcela jistě prvním člověkem v historii, který byl záměrně otráven tímto jedem. Další známou obětí intoxikace ^{210}Po je Irène Joliot-Curie, dcera Marie Curie-Sklodowské. Ta zemřela v roce 1956 na leukémii. Bylo to deset let po nehodě spojené s únikem daného izotopu. Dále se o poloniu 210 spekuluje jako o možné příčině nádorových onemocnění, na něž zemřelo několik izraelských vědců, ovšem informace o těchto případech jsou kusé. Časné klinické příznaky akutní nemoci z ozáření lze snadno zaměnit s celou řadou poměrně běžných

infekčních onemocnění. Navíc standardní techniky detekce radioaktivní kontaminace (gama spektrometrie) jsou neúčinné při odhalování alfa zářičů a specifické testy na alfa zářiče jsou málo dostupné (McFee – Leikin 2009).

DALŠÍ V OHROŽENÍ

Vzápětí po Litviněnkově smrti bylo v Londýně pracovníky HPA (Health Protection Agency) definováno 11 míst potenciálně ohrožených kontaminací poloniem 210. Celkově bylo identifikováno a kontaktováno 1029 občanů Velké Británie, kteří se v kritické době vyskytovali ve vytipovaných lokalitách, 753 z nich poskytlo k rozboru 24-h vzorek moči, přičemž 139 vzorků vykazovalo měřitelné hodnoty ^{210}Po . V případě 53 lidí přesahovala absorbovaná dávka záření hodnotu 1 mSv (milisievert), v případě 17 hodnotu 6 mSv. Nejvyšší zjištěná dávka pak byla 100 mSv. Průměrná roční dávka, kterou absorbuje občan Velké Británie ze záření přírodního pozadí, je 2,2 mSv. Dávka 100 mSv vyvolá zvýšení celoživotního rizika vzniku nádorového onemocnění o 0,5 %, 6 mSv pak zvýšení tohoto rizika o 0,03 % (Maguire et al. 2010).

HPA též identifikovala a kontaktovala 664 potenciálně exponovaných lidí, kteří nebyli občany Velké Británie. Pouze 176 z nich poskytlo vzorek moči k analýze, přičemž u 13 z nich byly zjištěny měřitelné hodnoty koncentrace ^{210}Po . V případě 5 lidí se odhad absorbované dávky pohyboval v rozmezí 1–6 mSv a pro žádného ze zahraničních návštěvníků nepřesahoval odhad absorbované dávky hodnotu 6 mSv (Shaw et al. 2010).

ZÁVĚR

Před úkladnou vraždou Alexandra Litviněnka bylo na světě pouze několik expertů, kteří si troufli spekulovat o možném zneužití ^{210}Po jako smrtící zbraně. Po událostech z listopadu 2006 se přirozeně vzedmula vlna celosvětového zájmu o tento poměrně obskurní radioizotop. Vyšlo velké množství článků zabývajících se jeho chemií i toxikologií. Ukázalo se, že při di-

agnóze a léčbě takto netypické otravy hraje životně důležitou roli fantazie a ochota uvažovat o neuvěřitelném. Ukázalo se, že stále existují nebezpečí, která nás přes vyspělost naší civilizace dokáží opravdu zaskočit. Ale hlavně se ukázalo, že se stále a znovu objevují lidé, kteří jsou schopni a ochotni při prosazování svých zájmů překročit jakékoli hranice. Zbývá jen otázka, kdy, kde a jak děsivým způsobem to udělají příště.

LITERATURA

- Jefferson, R. D. – Goans, R. E. – Blain, P. G. – Thomas, S. H. L. (2009): Diagnosis and Treatment of Polonium Poisoning. *Clinical Toxicology*, 47, 379–392.
- Kennish, S. – Currie, S. (2007): Polonium-210 Poisoning. *British Medical Journal*, 15, 324–325.
- Le, M. H. (2007): Polonium 210, Exposed. *Journal of Medical Toxicology*, 3 (2), 82–84.
- Maguire, H. – Fraser, G. – Croft, J. – Bailey, M. – Tattersall, P. – Morrey, M. – Turbitt, D. – Ruggles, R. – Bishop, L. – Giraudon, I. – Walsh, B. – Evans, B. – Morgan, O. – Clark, M. – Lighfoot, N. – Gilmour, R. – Gross, R. – Cox, R. – Troop, P. (2010): Assessing Public Health Risk in the London Polonium Incident, 2006. *Public Health*, 124, 313–318.
- McFee, R. B. – Leikin, J. B. (2009): Death by Polonium 210. *Seminars in Diagnostic Pathology*, 26 (1), 61–67.
- Roessler, G. (2007): Why ^{210}Po ? *Health Physics News*, 35 (2), 2–9.
- Shaw, K. – Anders, K. – Olowokure, B. – Fraser, G. – Maguire, H. – Bailey, M. – Smith, J. – Frossell, S. – Yap, K. – Evans, B. (2010): The International Follow-up of Individuals Potentially Exposed to Polonium 210 in London 2006. *Public Health*, 124, 319–325.

AUTOR

Pouzar, Miloslav (8. 12. 1973, Hradec Králové), český analytický chemik; vzděláván postupně ve Vrdech a Pardubicích. Zabývá se ne-destruktivní prvkovou analýzou pevných látek. Přednáší toxikologii na Fakultě chemicko-technologické Univerzity Pardubice. Dříve též příležitostně dopisovatel *Neviditelného psa*.

Kontakt: Ing. Miloslav Pouzar, Ph.D., Ústav environmentálního a chemického inženýrství, Fakulta chemicko-technologická, Univerzita Pardubice, Studentská 573, 532 10 Pardubice, e-mail: Miloslav.Pouzar@upce.cz.

Věda & umění / Science & Art

Stoprocentní úspěch (povídka)

One Hundred Per Cent Success (short story)

JAROSLAV MALINA

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viniarská 5, 603 00 Brno

Ve frontě před cestovní kanceláři jsem musel prostát celé dva dny. V třesnutém mrazu, který nepovolil ani kolem poledne. Nervózně jsem podupával na jednom místě, zachumláný snad ve všech šálách, bundách a svetrech, které vlastním. Působilo absurdně, jako provokativní výsměch, že po celou dobu se na nás z plakátu za sklem výlohy smála opálená plavovláska. Cáchala se v moři a s úsměvem nás zvala s Čedokem za hranice všedních dnů. Kromě poukazu jsem vyfasoval nádvkem pořádnou chřipku. Skoro dva týdny jsem proležel, poprvé v životě jsem měl neschopenku. Čedok mě připravil o všechny úspory a peníze vypůjčené na zájezd budu splácet ještě dva roky.

Teď se ukazovalo, že tím mé útrapy zdaleka neskončily. Byl jsem konečně na cestě a v autobusu nebyla zima, bylo tu pro změnu tak příšerné vedro, že se skoro nedalo dýchat. Odhadoval jsem teplotu na čtyřicet pět stupňů za oknem, které nešlo otevřít. Dosud se nestalo, aby mi bylo v autobusu špatně. Nebyl jsem sám. Ostatní se cítili podobně: zelení jak muchomůrky hlízovité, upocení, v očích skelný svit. Nejlépe snášely útrapy horka a cestování menší děti. Houpání autobusu jim nevadilo. Zpočátku bylo pro ně atrakcí a pak je uondalo ke spánku.

Z nás dospělých byl jedinou výjimkou pan Plášil. Potil se snad nejvíc, nezdálo se však, že by mu to vadilo. Byl co ryba ve vodě, jako by se v potu s požitkem koupal. Všechnu trýzeň mu patrně vynahrazoval pocit důležitosti: František Plášil, bývalý profesor občanské nauky a branné výchovy na pedagogické fakultě, byl totiž náš průvodce. Byl drobnější postavy, trochu nachýlený jako při poklusu, přičemž vynikala jeho poměrně velká hlava s mohutným nosem. Díky létům stráveným za katedrou se mu ve vybledlých očích se slabým šedozeleným nádechem natrvalo usadilo nervózní těkání a ústa měl stále trochu pootevřená, jako by byl pohotově připraven usměrnit záčka, který vybočí z řady.

Plášilova osoba rozdělila účastníky zájezdu na dvě části. Polovina ho soustředěně poslouchala a dávala najevo, že si chce dobře zapamatovat každé slovo pana profesora. Druhá polovina, k níž jsem patřil, by ho byla nejraději někde zapoměla, což se vzhledem k profesorově roztěkanosti nezdálo nereálné. Jistou naději vzbuzoval také zájem několika postarších dam, které si dokázaly pohotově zjistit, že Plášil je vdovec, a byly připraveny svěst zápas o jeho přízeň.

V okamžiku, kdy jsem se s osudem jakžtakž smířil a podařilo se mi usnout, dorazili jsme na místo. Bylo skoro sedm. Slunce již nebylo ostré a nepálilo do očí, začínalo být příjemně. Hlas

Adolf Born, *Stoprocentní úspěch*, 2010, pastel, 40x28 cm.

pana Plášila mě doslova katapultoval ze sedadla. Vyběhl jsem z autobusu, sotva jsme zastavili, ale jeho pištění jsem neunikl. Naštěstí musel odejít vyřídit nezbytné formality, a zatímco jeho věrná půlka podle pokynů způsobně čekala v autobusu, my ostatní se stihli vykoupat.

Moře bylo vklíněno do podkovy Maretánského zálivu jako krajíc. Na východní straně je obklopovaly křídové útesy, spoře ozářené posledními slunečními paprsky, na západě byly svahy bohatě porostlé subtropickou vegetací a na jižních svazích dozrávala vinná réva. Ze zeleně pomerančovníků, fíkovníků a palem vykukovaly bělavé krychle domů, hotelů a penzionů městečka Théros. Všechno vypadalo svěže a vesele, jakoby v pohybu, přestože na pláži byl klid a ticho.

Ticho rozřízl Plášilův hlas. Ječel jako cirkulárka a místy přeskakoval vzrušením.

„Přátelé! Povedlo se! Všichni budeme ubytováni! A dostaneme večeri. – Všichni!“ zdůraznil. „Přesně v osm.“

V té chvíli jsem nevěděl, že to je od Plášila podraz. Večere začala nikoli v osm, ale až v půl deváté, v osm začala Plášilova přednáška na téma *Lidé bez moře u moře*. Zahájil klasikem – Nerudou – o pradávne touze Čechů mít moře.

„... Dnes však tuto pradávnu touhu můžeme uskutečnit. Díky Čedoku. Čedok nám umožňuje splnit chlapecké a dívčí sny,“ pokývl vnímavě k sevřenému klanu svých obdivovatelů. „Ale moře je plné nástrah! My je ani netušíme. Moře je životu nebezpečné. Není radno se k němu příliš přibližovat, i když je hladina klidná. To bývá jen zdánlivé. I zdatní plavci utonou. Loni dostal ve vodě infarkt bývalý závodník a před třemi lety se tady utopil olympijský vítěz v těžké váze John Smith. Předtím zde utonula dokonce jedna žena! Ten, prosím, kdo neumí plavat, nechť nechodí do vody ani po kolena. Moře je záludné. Nechtěli byste přece případnou tragickou událostí způsobit zármutek také ostatním účastníkům, trávícím zde zaslouženou dovolenou. – A pozor na úpal!“ zahřímal nabádavě, pak přešel do vmlouvavého tónu a začal utěšovat. „Asi patnáct kilometrů odtud ve vnitrozemí je krytý bazén s otevřeným brouzdalištěm, takže není potřeba se moři ani přiblížit. Zpáteční jízdenka je se slevou, existují dokonce permanentní průkazy, což je obzvláště výhodné.“

Plášil začal nabízet, že by v brouzdališti zorganizoval kurz pro neplavce, při dostatečném počtu zájemců se slevou. Už jsem nevydržel a zvedl se k odchodu s hrdinným odhodláním obětovat dnešní večeri, přestože jsem měl hlad jako vlk. Vtom se objevil číšník s polévkou, a tak jsem se s úlevou vrátil. Správně jsem odhadoval, že Plášil by na rozdíl ode mne večeri neobětoval v žádném případě.

Kupodivu se všechno vyvinulo dobře. Plášil každé ráno hned po snídani v čele houfu postarších a snaživě elegantních dam odcházel k nedaleké zastávce autobusu do městečka, aby mohl včas zahájit výcvik v brouzdališti, a až do oběda býval pokoj. Vypracoval prý přesný harmonogram teoretických lekcí, který zahrnoval všechny základní styly, kraul, prsa, motýlek, delfín, znak. Na poslední den pobytu plánoval praktickou ukázkou, všechny styly budou předvedeny ve velkém bazénu, hlubokém sto šedesát centimetrů. Účastníci kurzu si budou moci sami vyzkoušet, jaký udělali pokrok.

Po odpoledním odpočinku vycházel Plášil se svou svitkou na pláž, do stínu nebo alespoň polostínu, aby dámy byly chráněny před ostrým sluncem. Plášil předváděl pokaždé nové plavky a dámy pak k večeru na promenádě odměňovaly jeho snahu odvážnými výstřihy.

Nám ostatním Plášilovo počínání vyhovovalo snad ještě víc než navýsost spokojeným dámám. Já si vrchovatě užíval plavání v moři a ještě jsem stačil propátrat město a okolní krajinu. V Thérosu jsem objevil docela slušné regionální muzeum s pečlivě udržovanými botanickými, zoologickými a archeologickými sbírkami. Kromě mořských zvířat mě nejvíc upoutaly bohaté památky z doby antického a byzantského osídlení, které dokazovaly, že se v Thérosu dobře žilo odjakživa.

Když jsem vycházel z muzea, měl jsem pocit, že trávím dovolenou v poklidném místě, kde se nikdy nic příliš vzrušujícího nestane. Vzápětí jsem skoro vrazil do obrovského poutače. Hrál všemi barvami a upoutával velkými písmeny, která z jeho plochy plasticky vystupovala, až se zdálo, že každým okamžikem vyskočí:

POZNEJ SVÉ NEOMEZENÉ SCHOPNOSTI! VYUŽIJ JEDINEČNÉ PŘÍLEŽITOSTI!

V dalším textu se oznamovalo, že jistý Hans Waterman zve omezený počet vybraných účastníků na svou exkluzivní jachtu Nový Nautilus, aby s ním podnikli jedinečnou čtyřhodinovou plavbu, během které se účastníci kromě příjemné zábavy, při níž bude podáván aperitiv zdarma, současně také poučí. Vyslechnou nejnovější a zcela originální přednášku největšího znalce pradávne maviánské civilizace, rozvinuté v mořských hlubinách. Načež Hans Waterman sám předvede praktické ukázky ze života této civilizace a zájemce naučí zapomenutým dovednostem našich dávných předků – Maviánů. Učiní tak v rámci underwaterologie, to znamená vědecké disciplíny, kterou Hans Waterman osobně založil.

Dosud jsem nic neutratil, koupání v moři i muzeum bylo zadarmo, a tak jsem se ztřeštěně rozhodl, že se svého kapesného zbavím právě tímto způsobem: za „aperitiv zdarma“.

Ve frontě na vstupenku jsem byl zhruba sedmdesátý, ale šlo to rychle, o celých svých padesát dolarů jsem přišel za pár minut.

Když jsem se šel převléknout k večeri, upoutal mou pozornost barevný plakát, který se objevil vedle jídelničky. Vypadal jako nepodařená zmenšenina Watermanovy bombastické reklamy a zval na přednášku o principech underwaterologie, dnes po večeri v jídelně. Na rozdíl od Watermanovy nabídky bez aperitivu, zato však úplně zadarmo.

Nový Nautilus zakotvil několik minut před večerí kousek od pláže před naším hotelem. Z oken jídelny byl na něj výborný výhled. A tak se u večere o ničem jiném nemluvalo. Všichni s napětím očekávali slíbenou přednášku. Po jídle nikdo neodešel, všichni zůstali. Dámy ustaraně švitořily, měly obavy, zda je zajištěn tlumočník. Plášil se tvářil tajemně a uklidňoval, o všechno je stoprocentně postaráno. „Jako vždy,“ ubezpečoval. „Na mne se můžete spolehnout za všech okolností!“

Přesně v půl deváté vytáhl Plášil z kapsy malý zvoneček, pozdvihl jej nad hlavu, aby ho měli všichni dobře na očích, a slavnostně se rozzářil. Pak zkontroloval, zda jsou všichni na svých místech, spokojeně pokývl a zlehounka zazvonil.

Soustředěně jsme ho sledovali a čekali, koho uvede. Plášil uvedl sebe.

„Milé dámy, vážení přátelé!“ spustil nadneseně. „Jak vidím, sešli jsme se v plném počtu, nikdo nechybí. Od počátku jsem správně odhadoval, jste inteligentní lidé a netoužíte po prázdné zábavě, za všech okolností vás hluboce zajímají i vědecké problémy. Takže na dotaz milé paní Urbánkové, která projevila mimořádnou iniciativu, vám teď všem, milé dámy a vážení přátelé, vysvětlím základy underwaterologie z hlediska nejnovějších poznatků současné vědy.

Úvodem musím prohlásit: nebudeme nic zastírat. Řeknu vše popravdě: underwaterologie je buržoasní pavěda!“ Chvilku se odmlčel, patrně proto, aby si všichni mohli plně uvědomit závažnost jeho slov a případně strávit své překvapení. „Koneckonců uvidíte, že *vy sami* jste schopni dospět k tomuto názoru: cožpak je možné, aby si na takovou loď vydělal někdo poctivou práci? Třeba u šicího stroje nebo za pultem?“

Paní Krátká, bývalá dámská krejčovka i paní Beránková, zástupkyně vedoucího v uzenářství, zrudly pýchou. Byly potěšeny, že pan Plášil vyzvedl zrovna jejich poctivou práci.

Plášil si jejich reakce nevšímal, soustředěně hleděl k Watermanově lodi. Loď byla ověncena girlandami žároveček, které v oknech jídelny vytvářely záplavu odlesků a slévaly se v linii připomínající les rozzářených vánočních stromků. Do toho všeho střídavě blikaly ještě zářivější neony a zdálo se, že vytvářejí jakési nápisy.

„Přátelé, už to mám. – *Waterman! Underwaterologie!* – Rozluštil jsem to. Nápisy se střídají!“ zvolal nadšeně, až mu hlas přeskočil do fistule.

Dámy se překotně nahruly k oknům, také se snažily nápisy přeslabikovat. „Ještě *aviatikus!*“ vykřikla paní Kučerová, které se podařilo rozluštit další slovo.

Plášil ji šetrně opravil: „Skoro správně – *aquaticus*. *Homo aquaticus*, což znamená člověk vodní,“ vysvětloval trpělivě. „Ale, prosím vás, milé dámy, usaďte se opět na svá místa. – Stala se velice vážná věc.“ Promlouval teď nabádavě přepjatým hlasem kantora ve třídě prvňáčků. Pak znovu zazvonil a pokračoval. „Člověka vodního věda nezná, vodníky znají leda tak děti z pohádek. Zato podvodníky známe všichni!“ V očích mu šlehl záblesk hněvu. „Největší z nich kotví se svou jachtou přímo v našem sousedství. A jmenuje se Waterman.“ V rozrušení zapomněl zvoneček odložit, a jak se chvěl rozčilením, rozhoupaný zvoneček nepřestával vyzvánět. Plášilovi přeskočil hlas do fistule: „Waterman slibuje naučit plavat za dvě minuty! Cožpak je něco takového možné? Uvažte, kolik hodin jsme už cvičili na suchu. A kolik ještě budeme muset trénovat. Přesto, prosím, ještě neplaveme. Zvládnutí každé dovednosti vyžaduje usilovnou práci. Každé dovednosti, zdůrazňuji prosím, tím spíše plavání. Waterman chce jen za vstupné padesát dolarů! Podvodník!“ vykřikoval, až zrudl ve tváři. „Vždyť to je celé vaše kapesné! Padesát dolarů! Okrádá chudáky na celém světě. Kdoví, jestli vůbec platí daně. – Určitě nepřiznává všechno,“ máchl rozhořčeně rukou. „Možná po něm pátrá Interpol. – Prý byl dokonce zavřený,“ dodal přítlumeně.

Bylo patrné, že Plášilova řeč zapůsobila. Drobná paní uzenářka Beránková byla bledá jako stěna a robustní paní Veverková

hrozila omdlít. Pan Veverka, vedoucí autobazaru, se ji třesoucíma rukama snažil udržet v rovnováze, což se mu moc nedařilo. Plášil s uspokojením sledoval účinek svých slov. Vrátil se k finanční stránce věci. Vypočítával, co všechno si můžeme za své kapesné koupit, jen nevzdělanec by mohl utratit peníze za takovou hloupost, jakou nepochybně bude neskonale nudná přednáška pseudovědce Watermana. „Navíc na té jachtě určitě každý dostane mořskou nemoc. A kdovíco ještě. – Důsledky mohou být hrozné. Doslova nedozírné,“ zakončil mnohoznačně.

Zdálo se, že po tomto varování se nikdo z našich lidí neodvážá k lodi ani přiblížit. A kdyby snad vstupenku měl, tajně ji zmuchlá a potmě odhodí – těch padesát dolarů oželí a bude ještě rád, že ho přitom nikdo neviděl. Byl jsem koneckonců spokojen, že se situace vyhrotila. Alespoň mám jistotu, že se mi na lodi žádná z našich dam nepověsí na paty. Dámy měly jiné starosti. Plášil slíbil seznamovací večírek.

Po večeri jsem si zaplavoval a pak jsem bloumal po pláži. U Watermanovy jachty se pořád ještě tísnil houf zvědavců. Hrozen zvelounů obléhal pokladnu, přestože na ní svítil neonový nápis VYPRODÁNO v pěti světových jazycích, včetně japonštiny. Ve tmě byl neon jedinou konkurencí rozzářené lodi.

Vtom mně kdosi poklepal na rameno.

„Hundred dollars only. For you,“ ozvalo se za mnou a ten kdosi mi zamával před očima známou vstupenkou na Watermanovu loď.

Hlas mi byl povědomý, podobal se Plášilovu, ale že by to byl skutečně on, bylo vyloučené. „No. Thank you,“ řekl jsem a pootočil hlavu. Když jsem i v přítmí poznal, s kým mám tu čest, rychle jsem zmizel. Byl jsem si jistý, že Plášil mě nepoznal. Chvilí jsem ho sledoval. Klidně pokračoval ve své práci. Za necelou půlhodinu prodal asi patnáct vstupenek.

Druhý den při obědě připomněl Plášil slibovaný večírek, ale ohlásil změnu, večírek se bude konat už dnes. „Mám pro vás velké překvapení,“ prohlásil významně. „Na večírku se bude podávat malé občerstvení. Jako pozornost Čedoku zahrnutá v ceně zájezdu!“ A důrazně upozornil, že by si všichni měli po obědě odpočinout, aby se večírek vydařil.

Přeložení večírku na termín Watermanovy plavby jsem považoval za další z Plášilových opatření, jak uchránit české turisty před nástrahami zkaženého světa. Všechno se staral, aby nějakou ze svěřených oveček přece jenom nenapadlo jít se na atrakci podívat.

Vstupenky byly číslovány, proto jsem na loď nepospíchal. Z terasy hotelu byl dobrý rozhled, pozoroval jsem hemžení kolem Nového Nautilu. K mému údivu Plášil obíhal kolem lodi. Možná má v zásobě ještě nějaké zbylé vstupenky, co chvíli se zastavoval tu s mladými Japonci, americkými studenty či s postaršími zmalovanými dámami, patrně Američankami na cestách po Evropě. Bankovky nešlo na tu dálku rozpoznat, ale podle vzrušené gestikulace jsem odhadoval, že cena vzrostla na dvě stě nebo ještě víc dolarů.

Vstoupil jsem na loď až v poslední chvíli. Bylo tam plno a všude panovalo vzrušení. Waterman byl zřejmě skvělý manažer. Dokázal vzbudit pozornost, přestože se ještě ani neukázal.

Mezi davy šťastlivců, kterým se podařilo získat vstupenku, se

pohybovali číšníci v přiléhavých kombinézách z kovově lesklého tricolonu. Byli úslužní a nenápadní, zdvořilí a neobyčejně hbití, prostě na úrovni. Měli vynikající postřeh a ukázalo se, že i dobrou paměť. Zrovna se dohadovali s jakýmsi chlápkem, který se vehementně dožadoval aperitivu. Oni zdvořile, leč důrazně odmítali: pán už přece aperitiv měl, ale pán trval na svém, tvrdil, že si ho s někým museli splést, že on aperitiv nedostal. Šel jsem se podívat blíž. Málem mi vypadla sklenice z ruky: ten člověk, který se s číšníky handrkoval, byl profesor Plášil! Tentokrát mě poznal a k mému úžasu se nesnažil zmizet ani se tvářit, že mě nevidí. Hrnul se srdečně ke mně a podával mi upocenou pravici.

Na nic jsem se Plášila neptal, on však začal překotně vysvětlovat a nebyl k zastavení. Je tady proto, aby odhalil hrůzné zlo, které číhá na každém kroku na důvěřivé české turisty i jiné poctivé pracující, hrůzná pseudověda je všudypřítomná, vzdělanému člověku nedá spát. Všemmu nasadil korunu vzletným prohlášením – chceme-li proti pseudovědě a šarlatánství účinně bojovat, musíme je dobře poznat, on s mým názorem a postupem plně souhlasí. Nebylo mi jasné, s jakým mým názorem Plášil souhlasí, ale drmolil dál. Také se obětuje, je připraven stavět se neplavcem, aby všechno prohlédl do nejmenších detailů a pochopil všechny důsledky. Podstoupí jakékoli riziko.

Mezitím všichni dopili svůj aperitiv. Pořád se nic nedělo, jen rostlo napětí. A pan Waterman se dosud neobjevil. – Ukázal se v pravou chvíli, přesně v okamžiku, kdy vzrušení vrcholilo.

Waterman byl asi pětapadesátiletý playboy, urostlé štíhlé postavy a bezvadného držení těla. Husté prošeďivé vlasy měl sčesaný na stranu do mohutné ostré vlny, patrně fixované stříbřitým lakem na vlasy. Měl přiléhavou šupinatou kombinézu stříbřité šedé barvy. Na ramenou ji zdobily bohaté kompozice z velikých stříbrných flitrů. Opasek spojovala vpředu masívní blyštivá pakfongová spona ve tvaru delfína. Na nohou měl matně šedé kotníčkové mokašiny v tónu kombinézy a na ruku jemné kožené rukavice ve stejné barvě. Prostředník pravé ruky obepínal přes rukavici navlečený prsten s průzračným kamenem. Podle lesku to byl diamant, vybroušený do tvaru dvojité pyramidy, zasazený do bílého kovu. S šedavou barvou kombinézy, vlasů i očí ostře kontrastovala zlatavě bronzová barva opáleného obličeje a hrudi v hlubokém výstřihu. Klopy kombinézy po stranách lemovaly kovové proužky a na levé straně se mírně vzdouvala malá zapuštěná kapsička. Tvář měl naprosto nehybnou, krácel lehce a neslyšně, jako by plul vzduchem.

Waterman se zastavil, otočil se kolem své osy, ale spíš aby se předvedl, než aby obhlédl přítomné. Zdálo se, že tím pohybem zároveň uvedl do pohybu i loď. Přesně v tom okamžiku zazněl lodní zvonec, a jakmile dozně, vytáhl Waterman z kapsičky malý mikrofoněk na ozdobné jehlici a zapíchl si jej ledabylo efektním pohybem do klopy a bez úvodu spustil kovově znějícím hlasem.

„Ze všech záhad lidské minulosti je na první pohled nejnápadnější rozdíl ve vzhledu člověka a jeho nejbližších živých příbuzných, to znamená lidoopů z Afriky a z Asie. Ruku v ruce s neopíčím vzhledem člověka jdou i jiné lidoopům

neodpovídající fyziognomické a fyziologické znaky a rysy chování. Zkoumáme-li funkční a anatomické znaky člověka a lidoopů, vidíme, že se jedinečnost lidské bytosti uvnitř řádu *Primates* soustřeďuje do čtyř oblastí: postoj, kůže, hlava, urogenitální ústrojí.

Za prvé postoj. Člověk jako jediný z primátů má nohy delší než ruce a chodí vzpřímeně. Z funkčního hlediska však na to doplácí bolestmi v zádech a jinými posuny v trupu.

Za druhé kůže. Člověk je jediným primátem s podkožním tukem, mnohdy velmi dobře vyvinutým, a s řídkým ochlupením těla. I když není jediným primátem, který plave ve vodě, činí tak jako jediný hominoidní tvor. Zároveň je také jediným zástupcem řádu *Primates*, který má bradykardii. Bradykardie znamená zpomalení srdečního tepu při potápění a pohybu pod vodou.

Za třetí hlava. Člověk jako jediný primát má obsah mozkovny větší než tisíc krychlových centimetrů a špičáky v jeho čelisti nepřesahují svou délkou nijak výrazně řezáky a třenovní zuby. Mezi primáty také jako jediný může vlastní vůlí ovládat dýchání a artikulovat.

Za čtvrté urogenitální ústrojí. Člověk je rovněž jediným primátem s vystupujícími prsy a prodlouženým přirozením a během roku u něho nedochází k sezonnímu omezení v páření.

Zabývám se těmito podivuhodnými odchylkami více než dvacet pět let. Zatímco oficiální věda je proti nim bezmocná, já je vyřešil beze zbytku. Svou teorii jsem popsal v mnoha knihách. Jsou zcela rozebrány. Poslední z mých autorských výtisků si lze zakoupit v mé soukromé lodní knihovně.

Nyní svou teorii stručně vysvětlím.“

Waterman promlouval stroze autoritativním hlasem v úsečných větách, se zvláštní, velmi podivnou dikcí. Ale jeho projev, v podstatě nepřijemný, účinně zabíral – když jsem se rozhlédl kolem, zdálo se mi, že většina přítomných naslouchá se zaujetím.

„Ještě v prvohorách žili naši předkové polovodním životem. Svědčí o tom vzpřímený postoj lidské postavy, neboť jen tak se může člověk dobře brodit. Neustálé plavání zbavilo naše poloopíčí předky srsti. Získali jsme tak téměř úplně lysou kůži. Bradykardie nám našťásti zůstala. Díky tomu, že naši předkové se často potápěli. Nedostatek srsti, poskytující ochranu a možnost uchycení, nahradily vystupující prsy samic. Umožnily, aby se mláďata mohla při kojení přidržovat matek. Prodloužené genitálie bránily vnikání bláta a kalu do oblasti krčku a dělohy.“

Na okamžik se odmlčel.

„Nyní uvedu nejzávažnější a nejpřesvědčivější, naprosto nevyvratitelný důkaz, že lidé pod vodou skutečně žili:

Lidé kopulují čelně jako všichni mořští savci. Žádní jiní suchozemští savci čelně nekopulují!

Navíc člověk získal polštářovitou zadní část trupu. Aby se mu dobře sedělo na kamenitých mořských plátech.

Člověk ve svém přirozeném prostředí v mořských hlubinách vytvořil civilizaci. Fantasticky dokonalou!

Pak byl odtamtud vyhnán!

Srážka Země s obrovitým meteoritem nebo asteroidem způsobila, že se moře rozlilo a Země se na mnoha místech pře-

měníla v souš. Téměř všechny stopy po té vynikající civilizaci zanikly. Zprávy o ní se dochovaly jen v několika legendách a mýtech. Například v legendě o kapitánu Nemovi a o civilizaci Maviánů.

Maviánská civilizace měla centrum v dnešním Indickém oceánu. Já se věnuji tomuto problému čtvrt století. Byl jsem za své výzkumy a objevy jmenován na univerzitě v Colombu akademikem MAVU. Jediným na světě. Objevil jsem totiž princip podmořské lidské existence, jaký znali a užívali všichni naši maviánští předkové.

Ani dnes však člověk své dávné schopnosti zcela neztratil!

Způsobují je *aquatióny*. Aquatióny jsou přítomny v každém z nás. U někoho jsou v nenabuzeném stavu. Jenom dřímají.

Musíme je probudit!

Vždyť už zase máme moře a oceány. Vraťme se tedy do své původní mořské vlasti! Člověk je *Homo*, nejen *Homo sapiens*, ale především *Homo aquaticus*.

*Homo aquaticus sapiens!*⁶

Po těchto slovech se začala ozývat ze všech stran jemná hudba. Zněla nevtíravě, až konejšivě a Waterman neslyšně, skoro nepostřehnutelně zmizel. Po chvíli se přes hudbu z reproduktorů ozval příjemný sametově zbarvený baryton.

„Následuje experimentální část. – Akademik Hans Waterman se uvolil po krátkém odpočinku aktivovat přítomným neplavcům jejich aquatióny. Zdarma, bez nároků na odměnu. Tato procedura je pro akademika Watermana neobyčejně vyčerpávající, zúčastnit se jí proto může jen sto neplavců. Zatím bude hrát hudba a na dolní palubě bude otevřen bar. Prosím vás však o pochopení. Buďte tak laskavi a zachovejte klid, abyste nerušili akademika Watermana v soustředění. Vyčkejte sporádaně ve vyznačeném prostoru na horní palubě, než se akademik Waterman připraví a než na vás přijde řada.“

Sotva hlas domluvil, téměř všichni přítomní, plavci i neplavci, se hrnuli do prostoru před Watermanovu kajutu.

Waterman pak bral jednoho po druhém, na nikoho se nepodíval, hleděl nepřítomně k mořskému obzoru a pakfongovou virgulí s monogramem HW v ohybu smyčky vytvářel údajným neplavcům kolem těla pomyslné vlnky. Zpočátku drobné, později větší a hlubší, zřejmě proto, aby přinutil aquatióny k pohybu. Procedura zabrala téměř dvě hodiny, v jejím závěru byl akademik evidentně vyčerpaný, přestože se několikrát uchýlil do své kajuty, aby se občerstvil.

Avšak jakmile skončil, rázem ožil a strohým autoritativním hlasem zavelel:

„Připravte se! Za pět minut začínáme!“ Zahledl se na hodinky, aby odměřil kandidátům čas poskytnutý na převlečení. Nemusel čekat ani celých pět minut. U sklápěcího zábradlí vzápětí postávala dlouhá řada připravených aspirantů. Bylo obdivuhodné, jak rychle se všichni stačili dole v šatně převléknout do plavek. Nevím, jak to profesor Plášil dokázal, ale dostal se do řady jako třetí. Vynikal nejbělejším tělem a měl nové plavky. Waterman celou řadu zálibně přehlédl a pokračoval v příkazech.

„Budu počítat. Až dopočítám, skočíte všichni do moře. Po hlavě. Všichni a naráz! Tři, dva –,“ odmlčel se.

Zábradlí se neslyšně sklopilo.

„Jedna. – Ted!“

Všech sto účastníků s aktivovanými aquatióny huplo bezhlavě po hlavě do moře.

Po chvíli se nad hladinu vynořilo třicet pět hlav.

Plášilova mezi nimi nebyla.

Těch třicet pět vylézalo na palubu po příčkách sklopeného zábradlí jako po ribstolech. Byli mokří a většinou vyčerpaní. Čtyři z nich, jakmile se ocitli na palubě, dostali zimnici a rozklepali se. Byli to patrně ti, co se díky šoku a obrovské vůli po záchraně naučili plavat alespoň natolik, že se dokázali z vody vyhrabat.

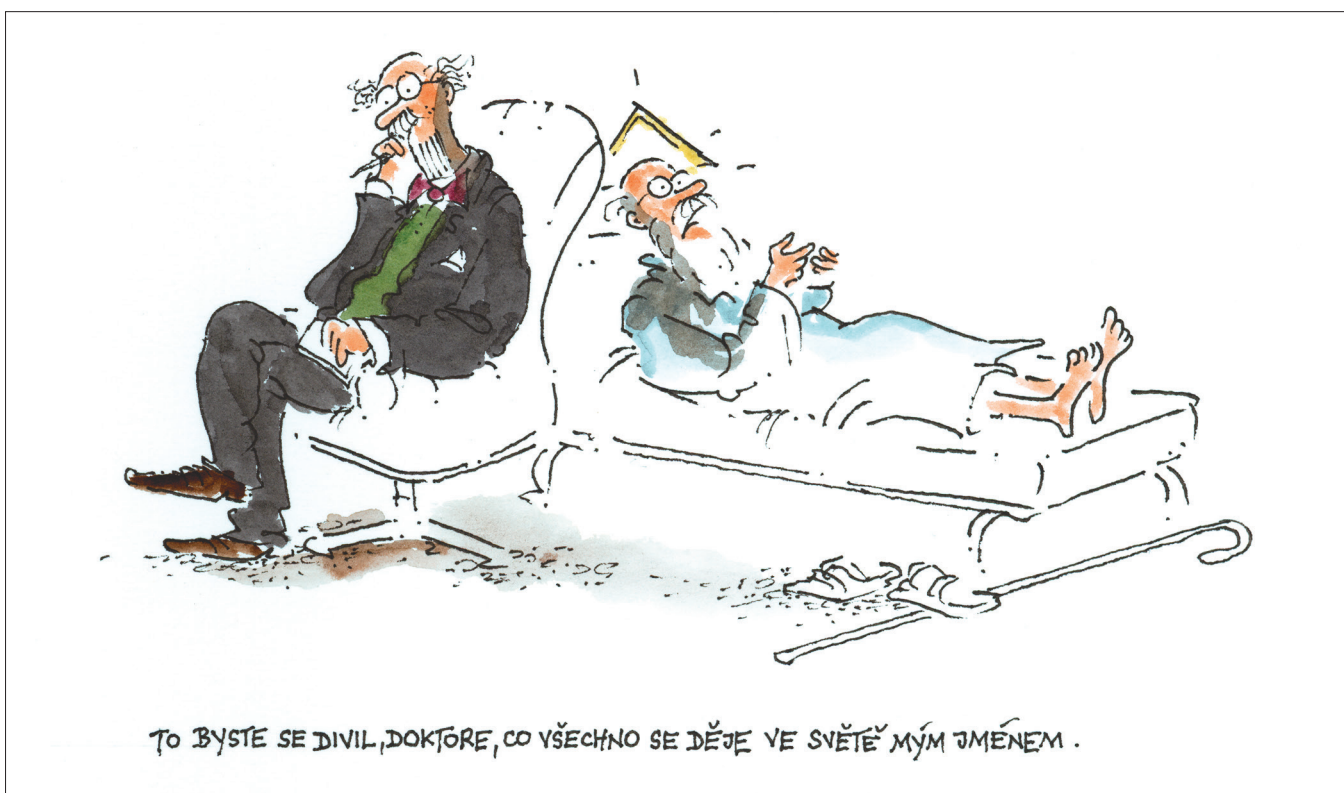
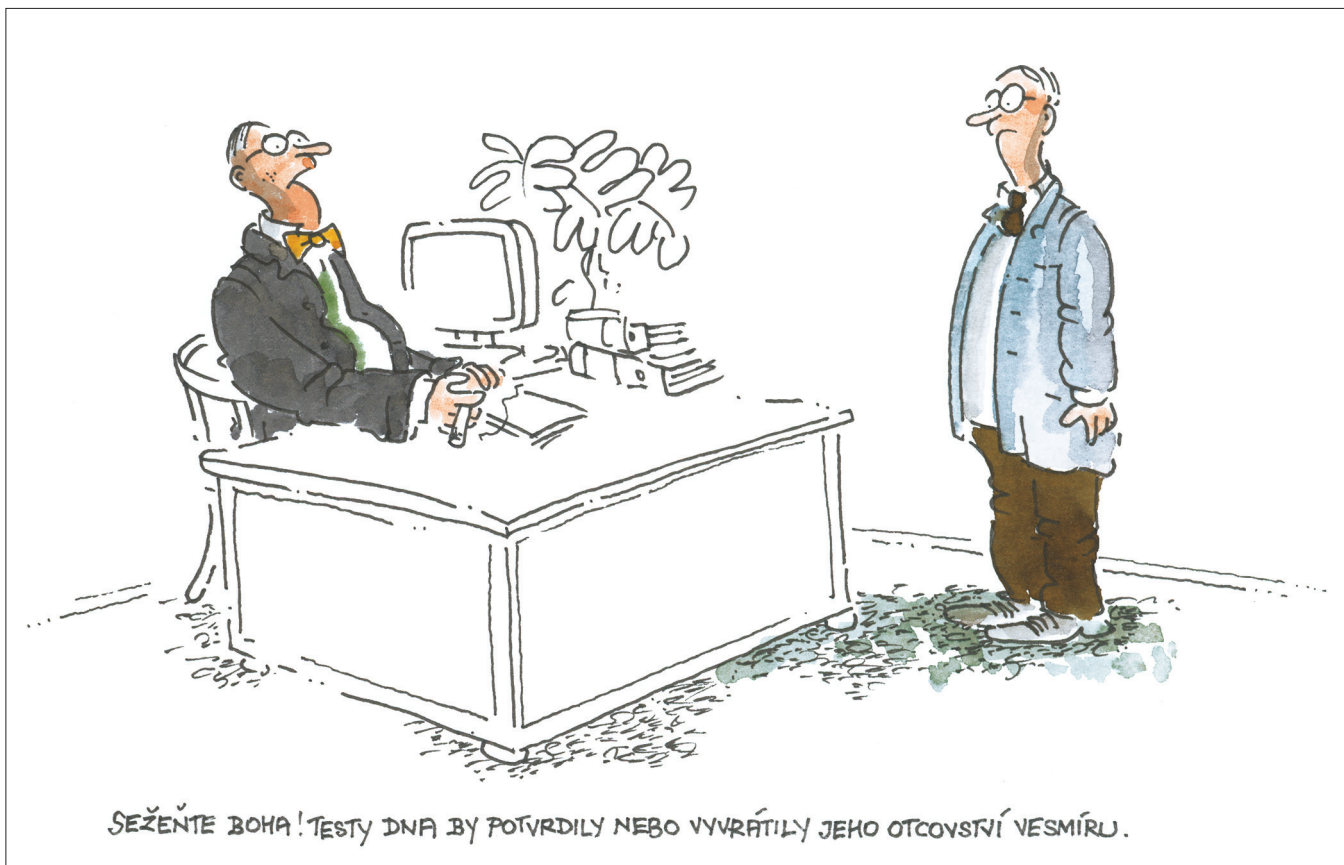
Waterman se procházel mezi pětatřiceti úspěšnými absolventy kurzu a každému z nich podával ruku a gratuloval. Důrazně, avšak neosobně prohlašoval:

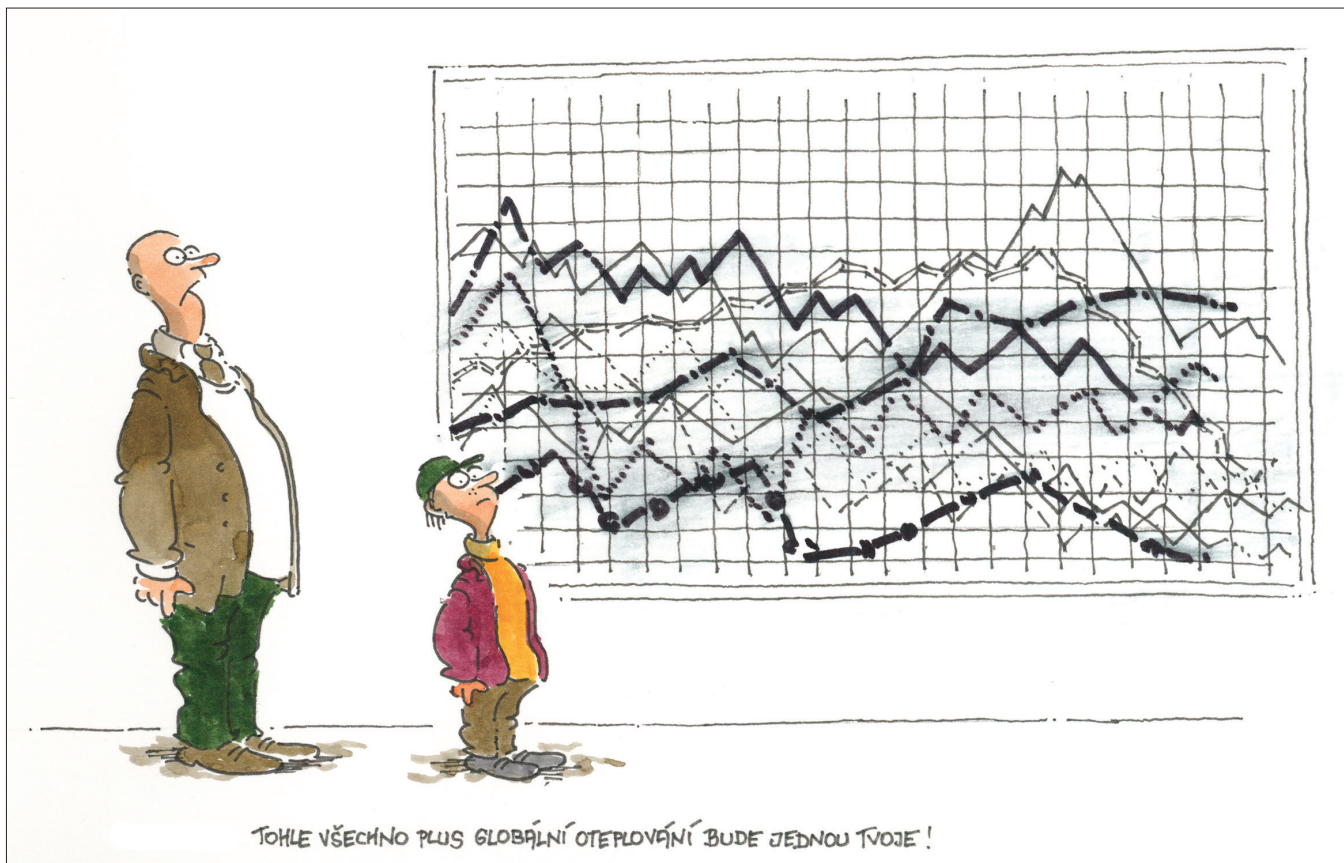
„Jste dokonalý *Homo aquaticus sapiens*. Stoprocentně jste potvrdil moji teorii. I tentokrát jsem dosáhl stoprocentního úspěchu. Všech třicet pět frekventantů mého kurzu, tedy plných sto procent, se naučilo plavat.“

Akademik Waterman se dopustil matematické chyby. Třicet pět z pětatřiceti je sice sto procent, ale účastníků kurzu bylo původně nikoli pětatřicet, nýbrž sto. Vyplavalo jich tedy třicet pět ze sta, což je třicet pět procent.

Omyl akademika Watermana těm šedesáti pěti nevalil.

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Pokyny pro příspěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na příspěvatele / příspěvatelku (včetně telefonního čísla). Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 40 normostran, u esejů 20 normostran a u ostatních příspěvků 10 normostran (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.

2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.

2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).

2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).

3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).

4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:

5.1. knižní monografie

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. studie ve sbornících

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie*, V. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 74–75.

5.3. články v časopisech

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. elektronické dokumenty

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).

7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.

2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrdé“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.

3. K zvýraznění určité části textu použijte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.

4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.

5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.

6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.

7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, French, German, Slovak and Spanish languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included). Please send your contributions to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 40 standardized text-pages (for original articles), 20 pages (essays) and 10 pages in case of other contributions (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf. The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5 cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

